

**THE INSTITUTE FOR
ADVANCED STUDIES
OF WORLD RELIGIONS**

**FILM—STRIP NO.
MBB—1971—83—89**

**BUDDHIST SANSKRIT
MANUSCRIPTS**

MBB- 1971-83

28

1. Film strip number

2. Source

MAHĀYĀNA SUTRĀLANKĀRA

3. Title

4. Additional titles, shortened forms of title, etc.

N.S. + 880 = A.D.

5. Year in which MS was copied
(Nepali Samvat and Christian Era)

6. Name of Scribe

NEPĀLĪ PAPER

7. Material (Palm leaf, etc.)

DEVANĀGARĪ

8. Script

15 cm. x 20 cm.

9. Size

2

10. Lines to a page

218

11. Number of leaves in complete work

X

12. Missing leaves

MAHĀBODHISATTVA

13. Author and Date of composition
(if given)

19

14. Number of Chapters

15. Remarks

This is very useful book to understand the
idea of Vijnānavādi Mahāyāna. It is recently copied
from the original book of National Archive. In this
book, however, is mentioned 21 chapters but it has
only 19 chapters.

November 20, 1971

Date photographed

CONTENTS

Chapter 1,	Mahāyāna Siddhya Śhikāra	10	Page.
" 2,	Saraga gamanā Śhikāra	11	
" 3,	Gotrā Śhikāra	16	
" 4,	Cittat prādā Śhikāra	23	
" 5,	Pratipatya Śhikāra	27	
" 6,	Tatvā Śhikāra	30	
" 7,	Prabhāvā Śhikāra	34	
" 8,	Paripākā Śhikāra	41	
" 9,	Bādhyā Śhikāra	61	
" 10,	Bhīmuktyā Śhikāra	65	
" 11,	Dharma pariyatya Śhikāra	93	
" 12,	Dēsanā Śhikāra	101	
" 13,	Pratipatya Śhikāra	107	
" 14,	Avavāḍānuśālaya Śhikāra	116	
" 15,	Pāramitā Śhikāra	138	
" 16,	Peyārevā 'pramānā Śhikāra	154	
" 17,	Bādhipakṣā Śhikāra	186	
" 18,	Guṇā Śhikāra	203	
" 19,	Pratistha karā Śhikāra	213	

१
ॐ नमः सर्वबुद्धबोधिसत्त्वैभ्यः॥

अर्पतोऽर्थविभावनां प्रकुरुते वाचायदैश्वर्यामलैः उः ख
स्योत्तरगायतुः खितजने कारुण्यतत्तन्मयः॥ धर्मस्यो
त्तमयानदेशितविधेः सत्वेष्टत जामिषु श्लिष्टामर्थ
मर्ति निरुत्तरगतां पञ्चात्मिकां दर्शयन्॥ १ ॥

अर्पतोऽर्थविभावनां प्रकुरुते --- --- कोपदेशमारभ्य कोऽलं के
रोति । अर्पतः । कमलंकारमलं करोति । अर्पविभावनां प्रकुरुते केन वा
चायदैश्वर्यामलैः । अमलयावाचेति प --- --- अमलैः यदैरिति युक्तैः
सहितैरिति विस्तरः॥ न हि विना वाचा मरुत्यञ्जनैरर्थो विभावयितुं
शक्यत इति । कस्मै उः खस्योत्तरगायतुः खितजने कारुण्यतत्तन्म
यः । उः खितजने यत्कारुण्यं तस्मात्कारुण्यतः । तन्मय इति । कारुण्य
मयः । कस्यालंकारं करोति । धर्मस्योत्तमयानदेशितविधेः । उत्तमया
नस्य देशितो विधिर्यस्य धर्मे तस्य धर्मस्य । कस्मिन्मलं करोति । सत्वे
ष्टतजामिषु निमित्तसत्त्वेष्वामयानगामि सत्त्वनिमित्तमित्यर्थः । क
तिविधमलंकारं करोति । पञ्चविधं॥ श्लिष्टामर्थमर्ति निरुत्तरगतां पञ्चा
त्मिकां दर्शयन्॥ श्लिष्टामिति युक्ता निरुत्तरगतामित्युत्तरगतामित्युत्तरगता
नगतां॥ तामिदानीं पञ्चात्मिकामर्थमर्ति द्वितीयेन श्लोकेन दर्शयति॥ ॥

यदिति मिव सुवर्णी वास्तिजं वा विबुद्धं सुकृतमिव सुभोज्यं भुज्यमा
नं सुधार्मिकैः॥ विदित इव सुलोकोरत्नपेटे वसुक्ता विवृतरहस्य

धर्मः प्रीतिमग्रां दधाति॥ ३ ॥

अनेन श्रौतेन पञ्चभिर्दृष्टैः सह धर्मः पञ्चविधमर्थमधिकृत्य देशितः साध्यं
कुत्रार्थं चिन्त्यमविन्ययं निरिच्छन् च धिगमार्थं प्रत्यात्मवेदनीयं नोधिपक्षस्व
मावे। सोऽनेन सूत्रावकारेण विवृतः प्रीतिमग्रां दधाति। यथाक्रमं घटितं सुव
र्णादेवत्। यदा स धर्मः प्रकृत्यैव उरायुक्तः कथं सोऽलंक्रियत इत्यस्य चो यस्य
परित्यक्तार्थं न नीयः श्लोकः॥

यथाविश्वं भूषया प्रकृतिशरावर्षरागतं विशिष्टं प्रमोद्यं जनयति
नराणां दर्शनवशात्। तथा धर्मः सूक्त प्रकृतिशरायुक्तोऽपि सततं
त्रिभक्तार्थं सुखं जनयति विशिष्टमिदं सतां॥ ३ ॥

अनेन किं दर्शयति। यथा विश्वं भूषया प्रकृत्यैव उरावत् आदर्शगतं दर्शन
वशाद्विशिष्टं प्रमोद्यं जनयत्येवं स धर्मः सुभाषितः प्रकृत्यैव उरायुक्तोऽपि
सततं विभक्तार्थं सुखं विशिष्टं जनयति। सुखमनामतसुखं विशेषोत्पादना
दलं कृतं इव भवतीति। अतः परं त्रिभिः श्रौतेन सिद्धमेति विधमनुशंसं दर्श
यत्यादरोत्पादनार्थं॥

आप्राप्यमाराणं कुडकं स्वादुरसं यथोषधं तद्वत्॥ धर्मद्वयवस्था
वञ्जनतोऽर्थो न च तेयः॥ ४ ॥ राजेव उराधो धर्मोऽयं विप्र
लगा उगभीरः॥ आराधितश्च तद्वत् इत्युग्राधनदायको भवति
॥ ५ ॥ रत्नं जात्यमनर्थं यथाऽपरीक्षकजननं न तोषयति॥ ध
र्मस्तथायमनुधं विपर्ययातोषयति तद्वत्॥ ८ ॥

त्रिविधः अनुशंसः। आवरणाग्रहाराहेनुत्तमोषधोपमत्वेन। द्वयवस्था इति

अनर्पव्यवस्थः। विमुक्तहेतुत्वमभिज्ञादिवैशेषिकजगौश्वर्यसनाज्ञानोपमत्वे
न। आर्यधनोपमोगहेतुत्वं च अनर्पजात्परत्वोपमत्वेन। परोक्षजन आर्यज
नेविदितव्यः। निवेदं महायानं उद्धवचनं जनस्तस्यायमनुशंसि भविष्यतीत्यत्र
विप्रतिपत्तास्तस्य उद्धवचनत्वं प्रसाधनार्थं कारणविभाज्यमारभ्य श्लोकः॥

आदावव्याकरणा समप्रवृत्तेरगोचरात्सिद्धेः॥ भावाभावेऽभा
वाप्रतिपत्तात्ताडनान्यत्वात्॥ ७ ॥

आदावव्याकरणात् यथेतत्सिद्धमन्तराधि यश्चात्केनाप्युत्पादितं। कस्यादौरो
भगवता न व्याकृतं मनागतं भवत्। समप्रवृत्तेः समकालं च श्रावकयाने
न महायानस्य प्रवृत्तिरूपलभ्यते न यश्चादिति कथमस्या उद्धवचनत्वं विज्ञा
यते। अगोचरात्तायमेव लुप्तो गभीरश्च धर्मलार्किकाराणां गोचरः। तीर्थिक
शास्त्रिषु तत्प्रकारात्पलंभादिति। नायमन्येर्भाषितोऽन्यते। उच्चमानेऽपि न
दनधिलुक्तेः। सिद्धिस्थानेनाभिसंबुध्य भाषितः। सिद्धमस्य उद्धवचनत्वं। स
एव बुद्धो योऽभिसंबुध्य एवं भाषते। भावाभावेऽभावाद्यदि महायानं किंचि
दस्ति तस्य भाव सिद्धिर्दं उद्धवचनमिति चेत्तदा वादः
नास्ति। भावे श्रावकयानस्या भाव
याः। अज्यते विना उद्धव
महायानं सर्वं
वत्

यश्चनार्थव्यवस्थः। विमुक्तहेतुत्वमभिज्ञादिदेशेषिकणौश्वर्यसनाज्ञानोपमत्वे
न। आर्यधनोपमोगहेतुत्वं च अनर्थजात्परत्वोपमत्वेन। परोक्षकजनआर्यज
नोविदितव्यः। नैवेदं महायानं बुद्धवचनं कृतस्तस्याप्यमुल्लंघंसा भाविष्यतीत्यत्र
विप्रतिपक्षत्वात्समुद्धवचनत्वं प्रसाधनार्थं कारणविभाज्यमारभ्यश्लोकः॥

आदावव्याकरणा समप्रवृत्तेरगोचरात्सिद्धेः॥ भावाभावेऽभा
वात्प्रतिपक्षत्वात्तान्यत्वात्॥ ७ ॥

आदावव्याकरणात् यथेतत्सकसीन्नरायि यश्चात्किनास्यत्यादितं। कस्यादौरो
भगवतानव्याकृतमनागतमभवत्। समप्रवृत्तेः समकालं च श्रावकयाने
नमहायानस्य प्रवृत्तिरूपत्वमिति न यश्चादिति कथमस्या बुद्धवचनत्वं विज्ञा
यते। अगोचरान्नायमेवमुदाहरो गम्भीरश्च धर्मलोकि काराणां गोचरः। तीर्थिक
मास्त्रिषु तत्प्रकारानुपलंभादिति। नायमन्येर्भाषितो अज्यति। उच्यमानेऽपि त
दनधिसुक्तेः। सिद्धिस्थानेनाभिसंबुध्य भाषितः। सिद्धमस्य बुद्धवचनत्वं। स
एव बुद्धो योऽभिसंबुध्य एवं भाषते। भावाभावेऽभावाद्यदि महायानं किंचि
दस्ति तस्य भाव सिद्धमिदं बुद्धवचनमत्रोऽन्यस्य महायानस्याभावात्। अथ
नास्ति तस्या भावे श्रावकयानस्या भावात्। श्रावकयानं बुद्धवचनं नमहा
यानमिति नमुज्यते विना बुद्धयानेन बुद्धानामुत्पादात्। प्रतिपक्षत्वात्
भाव्यमानं च महायानं सर्वनिर्विकल्पज्ञानाश्रयत्वेन क्लेशानां प्रतिपक्षो भ
वति तस्मात् बुद्धवचनं। रूतान्यत्वात्। न चास्य यथास्य मर्थस्तस्मान्न यथास्य
तार्थोत्सारेणोदमबुद्धवचनं वेदितव्यं॥ यउक्तमादावव्याकरणा दित्यनयो
गादेतदनागतं भगवतानव्याकृतमिति कस्यचित्स्या दतउपेक्षाया अयो
गे श्लोकः॥

प्रत्यक्षचक्षुषोऽङ्गाः शासनस्य चरक्षाः ॥ अध
न्यनावृत्तानां उपेक्षानो न युज्यते ॥ ८ ॥

अनेन किं दर्शयति । त्रिभिः कारणैरेनागतस्य महतः शासनोपद्रवस्योपेक्षा
न युज्यते ॥ उद्धानामयत्नतो ज्ञानप्रवृत्तेः प्रत्यक्षचक्षुश्चतया शासनरक्षायाम्
अयत्नवत्वात् । अनागतज्ञानसामर्थ्याच्च सर्वकावाव्याहृतज्ञानमेति । यत्तु
क्तं । भावाभावे । भावादिति । एतदेव श्रावकयानं महायानमेतेनैव महावो
धिप्राप्तिरिति कस्यचित्स्यादतः श्रावकयानस्य महायानत्वायोगे श्लोकः ॥

वैकल्यात्तु विरोधादनुपायत्वात्तथाप्यनुपदेशात् ॥ न
श्रावकयानमिदं भवति महायानधर्माख्यं ॥ ९ ॥

वैकल्यात्परार्थोपदेशस्य न हि श्रावकयाने कश्चित्परार्थोपदिष्टः श्रावका
णामात्मनो निर्विद्विरागविमुक्तिमात्रोपदेशात् । न च स्वार्थ एव परेषु
पदिश्यमानः परार्थो भवितुमर्हति । विरोधात् । स्वार्थे हि परो नियुज्यमानः
स्वार्थ एव प्रयुज्यते स आत्मन एव परिनिर्वाणार्थं प्रयुक्तोऽनुत्तरां सम्पत्तं
बोधिमभिसंभोत्स्यत इति विरुद्धमेतत् । न च श्रावकयाने नैव विरुक्तं
बोधी दृश्यमानो उद्बो भवितुमर्हति । अनुपायत्वात् । अनुपायो हि श्रावक
यानं उद्भवस्य न चानुपायेन चिरमपि प्रयुज्यमानः प्रार्पितमर्थं प्राप्नोति
शृङ्गादिकुङ्कुमं न भस्त्रया । अपान्यथाप्यत्रोपदिष्टं यथा बोधिसत्त्वेन प्रयो
क्तव्यं । तथाप्यनुपदेशान्न श्रावकयानमेव महायानं भवितुमर्हति । न हि
स तादृशोपदेश एतस्मिन्नुपलभ्यते । विरुद्धमेव चान्योन्यं श्रावकयानं

महायानं चेत्पन्योन्यविरोधेः श्लोकः॥

आशयस्योपदेशस्य प्रयोगस्य विरोधतः॥३॥

पुस्तकस्य कालस्य यत्हीनं हीनमेव नत॥ १० ॥

कथं विदुः॥ प्रश्ननिर्विरोधेः। आशयस्योपदेशप्रयोगस्य पुस्तकस्य कालविरोधः। श्रावकमाने ह्यत्मपरिनिर्वाणायैवाशयस्य दर्पमेवोपदेशस्य दर्पमेव प्रयोगः परीतश्च उपायस्तानसंभारसंगृहीत उपलब्धः कालेन तदर्पमात्रिणावत्रिभिरभिजन्मभिः। महायाने तु सर्वविपर्ययेण। तस्मादन्योन्यविरोधाययानं हीनं हीनमेव नत। न तन्महायानं भवितुमर्हति। उक्तवचनस्यैव लक्षणां यत्सूत्रेऽवतरति विनये संदृश्यते धर्मतां च न विलोमयति। न चैवं महायानं सर्वधर्मनिःस्वभावोपदेशात्। तस्मान्न उक्तवचनमिति कस्यचित्प्रादतो लक्षणाविरोधेः श्लोकः॥

स्वकेवतारात्स्वस्यैव विनये दर्शनादयि॥ औ

दार्यादपि गांभीर्यादविदुर्देवधर्मतां॥ ११ ॥

अनेन श्लोकेन किं दर्शयति। अवतरत्येवं स्वस्मिन्महायानसूत्रे स्वस्य च क्लेशस्य विनयः संदृश्यते। यो महायाने बोधिसत्त्वानां क्लेशोक्तः विकल्पक्लेशादि बोधिसत्त्वाः। औदार्यगांभीर्यलक्षणात्वाच्च। न धर्मतां विलोमयत्यथैवं हि धर्मता महाबोधिप्राप्तये तस्मान्नास्ति लक्षणाविरोधः। अगोचरादितुक्तमतसर्कगोचरत्वायोगे श्लोकः॥

निश्चितोऽनियतोऽव्यापी सावृतः खेदवानयि॥ वा

लाश्रयो मतसर्कलस्यातो विषयो न तत्॥ १२ ॥

अदृष्टसत्त्वाश्रयोहितर्कः कश्चिदगमनिश्रितो भवति। अनियतश्च भव
ति। कालान्तरेणान्यथा प्रत्यवगमान्। अत्रापि च न सर्वज्ञेयविषयः। स
वृत्तिसत्त्वविषयश्च न परमार्थविषयः। ऐदवं च प्रतिमानपर्यादानात्
महायानं तु न निश्रितं यावेदस्वेदवत्। अतसाहस्रिकाद्यनेकसूत्रोपदे
शान्। अतो न तर्कस्य तद्विषयः। अनुपायत्वात् श्रावक्याने। न बुद्धत्वं
प्राप्तिमित्युक्तं मथ महायानं कथमुपायोऽयुक्त इत्युपायत्वयोगेश्लोकः

औदार्यादपिगांभीर्यात्परिपाकोऽविकल्पना॥
देशनातोदयस्यास्मिन् सचोपायो निरुत्तरे॥ १३॥

अनेने श्लोकेन किं दर्शयति। प्रभावौदार्यदेशनया सत्त्वानां परिपाकः
प्रभावाक्षिमुक्तिर्यद्यनान्। गाम्भीर्यदेशनया अविकल्पना अतएतस्य
द्वयस्यास्मिन्महायाने देशना सचोपायो निरुत्तरे ज्ञाने ताभ्यां यथाक्रमे
सत्त्वानां परिपाचनादात्मनश्च बुद्धधर्मपरिपाकादिति। ये पुनरस्मात्
त्रसन्ति तदर्थमस्थानत्रासा दीनवे कारणात्वेन श्लोकः॥

तदस्थानत्रासो भवति जगतां दाहकरणा महांसुरापस्कध्व
प्रसवकरणादीर्घसमयं॥ अगोत्रोऽसन्नित्रोऽकृतमतिर
पूर्वाचितश्च भस्त्रसत्त्वस्मिन्धर्मयतति महतोऽर्थाजत इह॥ १४॥

त्रासा स्थाने त्रासस्तदस्थानत्रासः। दाहकरणा भवत्यप्येषु किंकरणां
महतो अपुरापस्कध्वप्रसवस्य करणात्। कियन्तं कालमिति दीर्घस

मयं। एवं पश्चादादीनवः। येन च कारणेन यावन्तं च कालं तत्तदंशं
किं पुनः कारणेन सतीति चतुर्विधं त्रासकारणं दर्शयति। गोत्रं चास्य न
भवति सन्नित्रं वा अख्यत्यन्त्रमतिर्वा भवति मरुयानधर्मतायां पूर्व वा
उपचितश्रुभो भवति। यतति मरुतोऽर्थादिति। मरुवो धिसंभाराणां
अप्राप्तरिहाणीतोऽपरमादीनवं दर्शयति। त्रासकारणमुक्तमत्रास
कारणं वक्तव्यमित्यत्रासकारणत्वे श्लोकः॥

तदन्यान्वाभावात्परमगहनत्वादुत्तगमात् विचित्रस्याख्याना
श्रुवकथनयोगादुत्तगमात्॥ यथाख्यानं नार्थाद्भगवति च भावा
तिगहनान् न धर्मस्मिन्त्रासो भवति विदुषां योनिविचयान्॥ १५॥

तदन्यान्वाभावादिति ततोऽन्यस्य न ह्ययानस्याभावात्। अप्यश्रावकयान
मेव मरुयानं स्यादन्यस्य भावकस्य प्रत्येककुक्षस्य वा भावः स्यात्। सर्व
एवाहिकुक्षा भवेयुः। परमगहनत्वाच्च। सर्वज्ञानमार्गस्यानुगमाच्च उ
त्तकालप्रवृत्त्या। विचित्रस्याख्यानात्। विचित्रश्चात्र संभारमार्ग आख्या
यते न केवलं शून्यैव। तस्मादभिप्रायिके नात्रेन भवितव्यमिति। श्रुव
कथनयोगादुत्तगमादभीक्षां चात्र शून्यता कथ्यते वरुभिश्च पर्याये
स्तेष्वनेषु सूत्राजेषु तस्माद्भवितव्यमत्र मरुता प्रयोजनेन। अन्यथा हि
सकृत्प्रतिषेधमात्रकृतमभविष्यदिति। यथाख्यानं नार्थान् न चास्य य
थाहृतमर्थोऽस्मादपि त्रासो न युक्तः। भवति च भावातिगहनान् दतिगह
नश्च कुक्षानां भावो उरास्तेयस्य तस्मान्नास्माभिरुदज्ञानाच्चसितव्यमि
ति। एवं योनिशः प्रविचयाद्विदुषां त्रासो न भवति। हराजप्रविष्टज्ञा
न गोचरत्वे श्लोकः॥

श्रुतं निश्चित्यै प्रभवति मनस्कार इह यो मनस्काराज्ज्ञानं
प्रभवति च तत्त्वार्थविषयं ॥ ततो धर्मप्राप्तिः प्रभवति तस्मिन्
तिरतो यस्य प्रत्यात्मसा कथमसति तस्मिन् व्यवसिति ॥ १८ ॥

श्रुतं निश्चित्यै मनस्कारः प्रभवति यो योनिश इत्यर्थः । योनिशो मनस्का
रात्तत्त्वार्थविषयं तानं प्रभवति लोकोत्तरा सम्यग्दृष्टिस्तत्त्वत्फलस्य धर्म
स्य प्राप्तिस्तन्तस्मिन् प्राप्ते मतिर्विमुक्तिज्ञानं प्राप्नुर्भवति । एवं यदा प्रत्यात्म
सामतिर्भवति । कथमसति तस्मिन्नेषा व्यवसिति निश्चयो भवति नैवेदं
उद्भवचनमिति । अत्रासपदस्थानत्वे श्लोकः ॥

अहं न बोद्धा न गभीरं बोद्धा बुद्धो गभीरं किमनर्कगम्यं ॥

कस्माद्गभीरार्थविषयं च नोक्ष इत्येतदुत्रासपदं न युक्तं ॥ ७ ॥

यदि तावदहमस्य न बोद्धे तुत्रासपदं न युक्तं । अथ बुद्धोऽपि गभीरस्य
पदार्थस्य न बोद्धा सकिं गभीरं देहादिष्वतीत्युत्रासपदं न युक्तं । अथ
गभीरं कस्मादनर्कगम्यमित्युत्रासपदं न युक्तं । अथ कस्माद्गभीरार्थ
विषयमेव मोक्षो न तार्किकारणमित्युत्रासपदं न युक्तं । अनधिमुक्तिरएव
तस्मिन्नेषो श्लोकः ॥

हीनाधिमुक्तेः सुनिहीनधातोर्हीनैः सहस्यैः परिवारितस्य ॥ ओ

सम्यगाभीर्यसुदेशितेऽस्मिन् धर्मेऽधिमुक्तिर्यदि नास्ति सिद्धं ॥ १८ ॥

यस्य हीना चाधिकमुक्तिस्तन्मन्त्रहीन एव धातुः समुदागत आलयविज्ञान
भावना । हीनैरेव सहस्यैः समानाधिमुक्तिधातुकैर्यः परिवारितस्तस्यास्मि

मयं । एवं पश्चादादीनवः । येन च कारणेन आवन्तं च कालं तत्संदर्शयति
किं पुनः कारणेन सतीति चतुर्विधं त्रासकारणं दर्शयति । गोत्रं चास्य न
भवति सन्नित्रं वा अद्यत्पन्नमतिर्वा भवति महायानधर्मतायां पूर्वं वा
उपचितप्रभो भवति । यतनि महतोऽर्थादिति । महाबोधिसंभारार्थात्
अप्राप्तपरिरुप्तिनोऽपरमादीनवं दर्शयति । त्रासकारणमुक्तमत्रास
कारणं वक्तव्यमित्यत्रासकारणत्वे श्लोकः ॥

तदन्याभवात्परमगहनत्वादनुगमात् विचित्रस्याख्याना
बुवकथनयोगादनुगमात् ॥ यथाख्यानं नार्थाङ्गवतिचभावा
तिगहनान् नधर्मसिंहासो भवति विडुषां योनिविचयात् ॥ १५ ॥

तदन्याभवादिति ततोऽन्यस्य महायानस्याभावान् । अपश्चादकथान
मेव महायानं स्यादत्यस्य भावकस्य प्रत्येकबुद्धस्य वा भावः स्यात् । सर्व
एवहिबुद्धा भवेयुः । परमगहनत्वाच्च । सर्वज्ञतासमार्गस्यानुगमाच्च उ
त्पत्तिकालप्रवृत्त्या । विचित्रस्याख्यानात् । विचित्रश्चात्र संभारमार्ग आख्या
यते न केवलं शून्यतैव । तस्मादपि प्रायिके नानेन भवितव्यमिति । बुव
कथनयोगादनुगमादभीक्षां चात्र शून्यता कथ्यते वज्रभिश्च पर्याये
स्तुतेषु सूत्रान्तेषु नस्माद्भवितव्यमत्र महता प्रयोजनेन । अन्यथाहि
सकृत्प्रतिषेधमात्रकृतमभविष्यदिति । यथाख्यानं नार्थाङ्गं न चास्य य
थाहृतमर्थोऽस्मादपि त्रासो नमुक्तः । भवतिचभावातिगहना दतिगह
नश्च बुद्धानां भावोऽराज्ञेयस्तस्मान्नास्माभिलक्षणा न्नसितव्यमि
ति । एवं योनिशः प्रविचयाद्विडुषां त्रासो न भवति । हराउप्रविष्टज्ञा
नगोचरत्वे श्लोकः ॥

श्रुतं निश्चितं यो प्रभवति मनस्कार इह यो मनस्काराज्ञानं
प्रभवति च तत्त्वार्थविषयं ॥ ततो धर्मप्राप्तिः प्रभवति तस्मिन्
तिरतो यद्यप्रत्यात्मं सा कथमसति तस्मिन् व्यवसिति ॥ १८ ॥

श्रुतं निश्चितं यो मनस्कारः प्रभवति यो योनिश इत्यर्थः । योनिशो मनस्का
रात्तत्त्वार्थविषयं तानं प्रभवति लोकोत्तरा सम्यग्दृष्टिस्तत्त्वतस्तत्त्वस्य धर्म
स्यप्राप्तिस्तत्त्वस्मिन्प्राप्ते मतिर्विमुक्तिस्तानं प्राप्नुर्भवति । एवं यदा प्रत्यात्मं
सा मतिर्भवति । कथमसति तस्मिन्नेषा व्यवसिति निश्चयो भवति नैवेदं
बुद्धवचनमिति । अत्रासपदस्थानत्वे श्लोकः ॥

अहं न बोद्धा न गभीरं बोद्धा बुद्धो गभीरं किमनर्कगम्यं ॥

कस्माद्गभीरार्थविद्यं च मोक्ष इत्येतद्बुद्धासपदं न युक्तं ॥ १९ ॥

यदि तावदहमस्य न बोद्धे त्वुच्चासपदं तन्न युक्तं । अप्युद्धोऽपि गंभीरस्य
पदार्थस्य न बोद्धा सकिं गंभीरं देशयिष्यतीत्युच्चासपदं न युक्तं । अपि
गंभीरं कस्मादनर्कगम्यमित्युच्चासपदं तन्न युक्तं । अपि कस्माद्गभीरार्थ
विद्यमेव मोक्षो न तार्किकारणमित्युच्चासपदं तन्न युक्तं । अनधिमुक्तिरएव
तस्मिन्नेषा श्लोकः ॥

हीनाधिमुक्तेः सुनिहीनधातोर्हीनैः सहस्यैः परिवारितस्य ॥ ओ

सार्यगाभीर्यसुदेशितेऽस्मिन्धर्मेऽधिमुक्तिर्यदि नास्ति सिद्धं ॥ १८ ॥

यस्य हीना चाधिकमुक्तिस्ततश्च हीन एव धातुः समुदागत आलयविज्ञान
भावना । हीनैरेव सहस्यैः समानाधिमुक्तिधातुकैर्यः परिवारितस्तस्यास्मि

नौदर्यगाम्भीर्यमुदेक्षिते महायानधर्मे यद्यधिसुक्तिर्नास्ति अतएवसिद्ध
सकृष्टमिदं महायानमिति। अश्रुतसूत्रान्तप्रतिषेधयोगे श्लोकः॥

अतःसारेणाहिउद्धिमन्तां तद्धाश्रुतेयः प्रकरोत्यवतां॥ अ
तद्विचित्रे सति चाप्रमेये शिष्टे ज्ञेयनिश्चयमेति मूढः॥ १९॥

कर्म नदधिसुक्तिर्नस्या दश्रुतानां सुत्रानामविशेषेणा प्रतिषेधो न उ
क्तः। अतःसारेणैव हि उद्धिमन्तं तद्धाश्रुतेयः अतएवावतां करोति मूढः स
सत्येवावशिष्टे अतद्विचित्रे चाप्रमेये चकृतः कारणा निश्चयमेति न तु
हृदयचनमिति। न हितस्य अतदस्य हतमस्ति तस्मादश्रुत्वा प्रतिषेधो न उ
क्तः। यदपि च अतं तयोनिशो मनसि कर्तव्यं नायेनिश इत्ययोनिशो मनः
सिक्तादीनवे श्लोकः।

यथाहतेर्येपरिकल्पमाने स्वप्रत्ययो हानिमुपैति उद्धेः॥ त्वा
ख्याततां च क्षिपति क्षतिं च प्राप्नोति धर्मे प्रतिधावतीव॥ २०॥

स्वप्रत्यय इति स्वयंरष्ट्रियगामर्षको न विज्ञानामनिका दर्पयर्थेऽपी। हानि
मुपैति उद्धेरिति यथाभूतज्ञानादप्राप्तिपरिरुणीतः। धर्मस्य च स्वाख्यात
तां प्रतिक्षिपति तच्चिदानं चाप्रत्ययप्रभावात् क्षतिं प्राप्नोति। धर्मे च प्र
तियातमावरणं च धर्मव्यसनसंवर्तनीयं कर्मेत्ययमत्रादीनवः। अय
थावतश्चार्पमविज्ञानतोऽपि प्रतिधातो न उक्त इति प्रतिधातायोगे श्लोकः

मनुः प्रदोषः प्रकृतिः प्रउद्यो - - - - - स उक्त रूपः॥

प्रागेवसंदेहगतस्पर्धमेतस्मादुपेक्षैव वरं लुप्तोष्णः २१ ॥

प्रकृतिप्रउष्ट इति प्रकृतिसावयः । तस्मादुपेक्षैव वरं । कस्मात् । सा लुप्तोष्णः
प्रतिघातस्तु स दोषः ॥

महायान सूत्रातंकारे महस्यानसिद्धाधिकारः प्रथमः ॥ १ ॥

शरणागमनविशेषसंयुक्तश्लोकः ॥

रत्नानियोहि शरणा प्रगतोऽत्रयानि सेयः स एव परमः शरणा
गतानां ॥ सर्वत्रगाभ्युपगमाधिगमाभिभूतिभेदैश्चतुर्वि
धमयार्थविशेषेण ॥ १ ॥

स एव परमः शरणागतानामिति । केन कारणेन । चतुर्विधस्य भावार्थवि
शेषेण । चतुर्विधोऽर्थः सर्वत्रगाभ्युपगमाधिगमाभिभूतिभेदतो वेदि
तव्यः । सर्वत्रगार्थः । अभ्युपगमार्थः । अधिगमार्थः । अभिभवार्थः । ते पुनरु
त्तरत्र निर्देक्षन्ते । तथाप्यत्र शरणां प्रगत्तानां बहुउत्तरकार्यत्वात् केचित्तो
त्सहन्ते । श्लोकः ॥

यस्माददौ उत्तररूपव्यवसायो उः साधोऽसौ नैकस
हस्रैरपि कल्पैः ॥ सिद्धो यस्मात्सत्त्वहिताधानमहार्थस्त
स्मादग्रेयान इहाय शरणार्थः ॥ २ ॥

एतेन न तस्य शरणागमन व्यवसायस्य प्रणिधानप्रतियत्तिविशेषाभ्यां
यशो हेतुत्वं दर्शयति । फलप्राप्तिविशेषेण महार्थत्वं । पूर्वाधिकृतैः
सर्वत्रगार्थे श्लोकः ॥

सर्वान् सत्त्वांस्तारयितुं यः प्रतिपन्नो याने ज्ञाने सर्व
गते कोरात्पुक्तः ॥ योनिर्वाणो संसरणोऽप्येकरसोऽ
सौते यो धीमानेष हि सर्वत्रग एव ॥ २ ॥

एतेन चतुर्विधं सर्वत्रगार्थं
असांतिकं धर्मताप्रानिलम्भिकं चेति प्रभेदलक्षणा प्रवृत्तिरीदृशिरिति सूक्ष्म
प्रभेदेन । शरणाप्रतिपत्तिविशेषतोऽश्लोकः ॥

शरणागतिमिमोगतो महार्थं शरणागतावृद्धिं सोऽप्रमेयां स्फु
रतिजगदिदं कृपाशयेन प्रथयति चाप्रतिमं महार्थधर्मं ॥ १२ ॥

अत्र शरणागमनस्थो महार्थतां स्वयमर्थं प्रतिपत्तिभ्यां दर्शयति । स्वार्थप्र
तिपत्तिः पुनर्वक्तृप्रकाराऽप्रमेयशब्दश्चा । अप्रमेयत्वं नर्कसंख्याकालाप्र
मेयतया वेदिन्यं । न हि सा शरणावृद्धिस्तर्केण प्रमेया न संख्यया न कालेना
त्यक्तिकत्वात् । परार्थप्रतिपत्तिराशयतश्च कदरणास्फुरत्वेन प्रयोगतश्च म
हायानधर्मप्रथनेन । महायानं हि महार्थदृशां धर्मः ॥

महायानसूत्रावतंकारे शरणागमनाधिकरोहिणीयः ॥ २ ॥

गोत्रप्रभेदसंग्रहश्लोकः ॥

सत्त्वाग्रत्वं स्वभावश्च लिङ्गं गोत्रप्रभेदता ॥ आदी
नवोऽंशसम्बद्धिर्धौपत्यं चतुर्विधा ॥ १ ॥

अनेन गोत्रस्यास्तित्वमयत्वं स्वभावो लिङ्गं प्रभेद आदीनवोऽत्र शंसो द्विधो
पयं चेत्येष प्रभेदः संहरितः। एते च प्रभेदाः प्रत्येकं चतुर्विधाः। अनेन गोत्रा
स्तित्वविभागे श्लोकः॥

धातूनामक्षिप्तुक्तेश्च प्रतिपत्तेश्च भेदतः॥ फलभे
दोपलब्धेश्च गोत्रास्तित्वं निरूप्यते॥ २ ॥

नानाधातुकत्वात्सत्त्वानामपरिमाणो धातुप्रभेदो यथोक्तमक्षराशिसूत्रे ।
तस्मादेवंजातीयकोऽपि प्रत्येकव्यतिथिः। अलिङ्गानत्रये गोत्रभेदः। अक्षि
प्तुक्तिभेदोऽपि सत्त्वानामुपलभ्यते। प्रथमत एव कस्यचित् कविदेवमाने
ऽक्षिप्तुक्तिर्भवति सोऽन्तरेण गोत्रभेदं न स्यात्। उत्पादितायामपि च प्रत्यय
वदो नाक्षिप्तुक्तौ प्रतिपत्तिभेद उपलभ्यते कश्चिन्निर्वोदा भवति कश्चित्त्रेणि
सोऽन्तरेण गोत्रप्रभेदं न स्यात्। फलभेदश्चोपलभ्यते हीनमेष विविधा बो
ध्यः सोऽन्तरेण गोत्रभेदं न स्यात्। बीजानुरूपत्वात् फलस्य। अत्र त्वविभागे
श्लोकः॥

उदयत्वेऽथ सर्वत्वे महार्थत्वेऽक्षयाय च। शुभस्य तन्निमि
तत्वात् गोत्रायत्वं विधीयते॥ ३ ॥

अत्र गोत्रस्य चतुर्विधेन निमित्तत्वेनायत्वं दर्शयति। तद्धि गोत्रं कृशालमू
लानामुदयत्वे निमित्तं सर्वत्वे महार्थत्वे अक्षयाय च। न हि श्रावकाणां तथा
रयाणि कृशालमूलानि न च सर्वाणि सन्ति बलवै शारद्याय भावात्। न च म
हार्थान्यरार्थत्वात्। न चाक्षय्यारण्य उपविशेषनिर्वाणान्न सानत्वात्। लक्षणा
विभागे श्लोकः॥

प्रकृत्यापरिपुष्टं च आश्रयश्चाश्रितं च तत् ॥ तद
सच्चैव विज्ञेयं गुरोर्नारणार्थिनः ॥ ४ ॥

एतेन चतुर्विधं गोत्रं दर्शयति । प्रकृतिस्थं सत्तत्तानीतमाश्रयस्वभावना
श्रितस्वभावं च तदेव यथाक्रमं । तत्तु न ह्येव भावेन तत् फलभावेनासत्
गुरोर्नारणार्थेन गोत्रं वेदितव्यं । गुरोर्नारण्यस्मात्तद्वतीति कृत्वा । ति
ऊ विभागे श्लोकः ॥

कारुण्यमधिलुक्तिश्च क्षान्तिश्चादिप्रयोगतः ॥ स
माचारः शुभस्यापि गोत्रे लिङ्गं निरूप्यते ॥ ५ ॥

चतुर्विधां लिङ्गं बोधिसत्त्वगोत्रे । भास्तिप्रयोगत एव कारुण्यं सत्त्वेष्टु । अ
धिलुक्तिर्महायानधर्मे । क्षान्तिर्दुष्करचर्यायां सहितुनाथेन । समाचार
श्च पारमितामयस्य ऊहालस्येति । प्रमेदविभागे श्लोकः ॥

नियतानियतं गोत्रमहार्यं हार्यमेव च ॥ प्रत्यये
गोत्रभद्रेऽयं समासेन चतुर्विधः ॥ ६ ॥

समासेन चतुर्विधं गोत्रं नियतानियतं तदेव यथाक्रमं प्रत्ययेरहार्यं
हार्यं चेति । आरीनवविभागे श्लोकः ॥

केशाभ्यासः कुमित्रत्वं विद्यातः परमेव त्रता ॥ गोत्र
स्यादीनवोत्तेयः समासेन चतुर्विधः ॥ ७ ॥
बोधिसत्त्वगोत्रे समासेन चतुर्विध आरीनवः येन गोत्रस्थोऽगुरोर्गुप्रव

तेने। क्लेशबाहुल्यं। अकल्पारामित्रता। उपकरणाविधानः। पारतंत्र्यं च।
अनुशंसविभागे श्लोकः॥

चिरादपायगमनमाश्रमोक्षश्चनत्रच॥ तनुः

दोषसंविनिःसोद्वेगासत्त्वपाचना॥ ८ ॥

चतुर्विधो बोधिसत्त्वस्य गोत्रे। अनुशंसः। चिरादपायान्गच्छति। क्षिप्रं च
तेभ्यो लब्धते। मनुके चतुःखं तेष्टुपपन्नः प्रतिसंवेदयते। संविद्यते तास्तुप
पन्नांश्च सत्त्वान्कुरुणायमानः परिपाचयति। महासुवर्णगोत्रौपम्ये श्लोकः

सुवर्णगोत्रवत्तेयममेयश्च भक्ताश्रयः॥ ज्ञाननि

र्मलतायोगप्रभावाणां च निश्चयः॥ ९ ॥

महासुवर्णगोत्रे हि चतुर्विधस्य सुवर्णस्याश्रयो भवति। प्रभूतस्य प्र
भास्वरस्य निर्मलस्य कर्मणस्य च। तत्साधर्म्येण बोधिसत्त्वगोत्रमप्रमे
यकुशलमूलाश्रयः। ज्ञानाश्रयः। क्लेशानैर्मल्यप्राप्ताश्रयः। अभिज्ञादिप्र
भावाश्रयश्च। तस्मात् महासुवर्णगोत्रौपमं वेदितव्यं। महासुवर्णगोत्रौपम्ये
श्लोकः॥

सुवर्णगोत्रवत्तेयं महाबोधिनिमित्ततः॥ महा

ज्ञानसमाधार्यं महासत्त्वार्थनिश्चयान्॥ १० ॥

महासुवर्णगोत्रे हि चतुर्विधरत्नाश्रयो भवति। जात्यस्य वर्णसंपन्नस्य संस्था
नसंपन्नस्य प्रमाणसंपन्नस्य च। तदुपमं बोधिसत्त्वगोत्रं वेदितव्यं महा

बोधिनिमित्तत्वात् महाज्ञाननिमित्तत्वात् सार्यसमाधिनिमित्तत्वात् चित्तस्य
हि संस्थिति विभागे श्लोकः॥

एकान्तिकोऽश्वरितेऽस्तिकश्चिन्तकश्चित्तसमुद्धान्तधक्तधर्मा॥

अमोक्षभागीयधर्मोऽस्तिकश्चिन्तकश्चित्तसमुद्धान्तधक्तधर्माः ११०

अपरिनिर्वाणधर्मक एतस्मिन्नगोत्रस्थोऽभिप्रेतः। स च समासगोविद्विद्व
तत्कालापरिनिर्वाणधर्मा अत्यन्तं च। तत्कालापरिनिर्वाणधर्मा चतुर्विधः
उश्वरिते कान्तिक समुद्धान्तक शलमूलः। अमोक्षभागीयक शलमूलः
हीनक शलमूलश्चापरिपूर्णसंभारः। अत्यन्तापरिनिर्वाणधर्माश्च हेतुहीनो
यस्य परिनिर्वाणगोत्रमेव नास्ति। प्रकृतिपतिपुष्टगोत्रमहात्म्ये श्लोकः॥

गाम्भीर्योदायवादे परहितकरणाद्योदिते दीर्घधर्मे अज्ञाने वा
धिमुक्तिर्भवति सुविपला संप्रपन्निधमा च॥ संपन्निश्चावसा
ने द्वयगतपरमा यद्भवत्येवमेवा तज्ज्ञेयं बोधिसत्त्व प्रकृ
तिगुणावतलत्प्रपञ्चाच्च गोत्रात् ॥ १२ ॥

यद्गाम्भीर्योदायवादिनि परहितक्रियार्थमुक्ते विस्तीर्णमहाज्ञानधर्मेऽ
गाम्भीर्योदायार्थमज्ञाने वाधिमुक्तिर्विपला भवति। प्रतिपन्नो बोद्धारुः
संपन्निश्चावसाने महाबोधिद्वयगतायाः संपन्नेः परमा तत्प्रकृत्पाशगाव
तः परिपुष्टस्य च बोधिसत्त्वगोत्रस्य माहात्म्यं वेदितव्यं। द्वयगता इति द्व
ये लौकिकाः श्रावकौश्च। परमेति विशिष्टा। फलतो गोत्रविशेषो
श्लोकः॥

सुविमलशरावोधिदृक्षदृष्टौ घनसुखः खरामोपलब्धयेव॥
स्वपरहितसुखक्रियाफलत्वाद्भवति -- समुदग्रगोत्रमेतत्॥ १२॥

स्वपरहितफलस्य बोधिदृक्षस्य प्रशस्तमूलत्वमनेन बोधिसत्त्वगोत्रं संदर्शितं॥

महायानसूत्रालंकारे गोत्राधिकारस्तृतीयः॥ ३ ॥

चिन्तोत्पादनक्षणे श्लोकः॥

महोत्साहमहारम्भामहार्थाथमहोदया॥

चेतनाबोधिसत्त्वानां ह्यर्थचिन्तसंभवः॥ १ ॥

महोत्साहा संनाहवीर्येण गंभीरउक्तरदीर्घकालप्रतिपक्षोत्सहनात्।
महारम्भा यथासंनाहप्रयोगवीर्येण। महार्था आत्मपरहिताधिकारात्।
महोदया महाबोधिसमुदागमत्वात्। सौऽयं त्रिविधोऽशराः परिदीपितः
उरुषकारश्रेणो ह्यभ्यां पदाभ्यामर्थक्रियाशराः फलपरिग्रहणां
श्च ह्यभ्यां। ह्यार्था महाबोधिसत्त्वार्थक्रियालम्बनत्वात्। इति त्रिशरा
ह्यलम्बनाच्च चेतना चिन्तोत्पादइत्युच्यते। चिन्तोत्पादप्रभेदे श्लोकः

चिन्तोत्पादोऽधिमोक्षोऽसौ श्रद्धाया शयिकोऽपरः॥

वैयाक्योभूमिषुमतस्तथावरणावर्जितः॥ २ ॥

चतुर्विधो बोधिसत्त्वानां चिन्तोत्पादः। आधिमोक्षिकोऽधिसुक्तिचर्याभ

मो। उद्धाध्याशयिकः सप्तसुभूमिषु। वैपाकि कोऽष्टमादिषु। अनावापि
को उद्धभूमौ। चित्तोत्पादविनिश्चये चत्वारः श्लोकाः॥

कुरुणामूलइष्टोऽसौ सरासन्वहिताशयः॥ धर्माधिभोक्ष
तज्ज्ञानपर्यव्यालम्बनलथा॥ ३ ॥ उत्तरचन्द्रयानोऽसौ
प्रतिष्ठाशीलसंवरतिः॥ उत्थापनाविपक्षस्य परिपन्थोऽधि
वासना॥ ४ ॥ अभवच्छत्रुशंसोऽसौ उरापत्तानमयः स
हि॥ सदापारमितायोगनिर्यागाश्च स कथ्यते॥ ५ ॥
भूमिपर्यवसानोऽसौ प्रतिस्वतत्प्रयोगतः॥ वित्तो यो वो
धिसत्त्वानां चित्तोत्पादविनिश्चयः॥ ८ ॥

तथायं विनिश्चयः। किंमूलएव चतुर्विधो बोधिसत्त्वानां चित्तोत्पादः।
किमाशयः किमधिभोक्षः किमालम्बनः किंयानः किंप्रतिष्ठः किमादीन
वः किमजुशंसः किंनिर्यागाः किंपर्यवसान इति। आह। कुरुणामूलः
सरासन्वहिताशयः। महायानधर्माधिभोक्षः। तज्ज्ञानपर्यव्याकरिणा त
ज्ज्ञानालम्बनात्। उत्तरोत्तरचन्द्रयानः। बोधिसत्त्वशीलसंवरप्रतिष्ठः।
परिपन्थ आदीनवः। कः पुनस्तत्परिपन्थो विपक्षस्यान्यमानचित्तस्योत्था
पनाऽधिवासना वा। उरापत्तानमय ऊशलधर्मवृक्षजुशंसः। सदापार
मिताभ्यासनिर्यागाः। भूमिपर्यवसानश्च प्रतिस्वभूमिप्रयोगात्। यस्यां
भूमौ यः प्रयुक्तस्तत्र भूमिपर्यवसानः। समादानसांकेतिकचित्तोत्पादे श्लो
कः॥

मित्रवलात् हेतुवला मूलवलाक्षुजवलाक्षुभाभ्यासात्। अ

इदं दृष्टोदय उक्तश्चिन्नोत्पादः पराख्यानात् ॥ ७ ॥

योहि पराख्यानाच्चिन्नोत्पादः परविज्ञापनात्स उच्यते समादानसांकेतिकः
स पुनर्मित्रवलाद्या भवति कल्याणमित्रचरो धातुः । हेतुवलाद्या गोत्रसा
मर्थान् । ऊशलमूलाद्या नीतमुद्धृतः । श्रुतवलाद्या तत्र तत्र धर्मपर्या
ये भाष्यमारो वहुनां बोधिविन्नोत्पादात् । शुभाभ्यासाद्या दृष्ट एव धर्मे
सततश्रवणो ग्रहणाधारणादिभिः । स पुनर्मित्रवलाददृष्टोदये विदिन
व्यः । हेत्वादि वलाददृष्टोदयः । पारमार्थिकचिन्नोत्पादे सप्तश्लोकाः ॥

सूपासितसंबुद्धेसु संभूतपुराणज्ञानसंभारे ॥ धर्मेषु निर्वि
कल्पज्ञानप्रसवात्परमतास्य ॥ ८ ॥ धर्मेषु च सत्त्वेषु च
तत्कल्पेषु न मे च बुद्धत्वे ॥ समचिन्नोपात्तान्नामोयवि
शिष्टता तस्य ॥ ९ ॥ जनौदार्यं तस्मिन्नुत्साहः शुद्धिरा
शयस्यापि ॥ कौशल्यं परिशिष्टे निर्याणं चैव विज्ञेयं ॥ १० ॥
धर्माधिभुक्तिबीजात्पारमिता श्रेष्ठमात्तोजातः ॥ ध्यान
मये कलुषासंबर्धिका धात्री ॥ ११ ॥ औदार्यं विज्ञेयं
प्रणिधानमहादशाभिनिर्हारात् । उत्साहो बोद्धव्योऽ
ह्वरदीर्घाधिकारिवेदात् ॥ १२ ॥ आसन्नबोधिबोधान्न
उपायज्ञानलाभतश्चापि ॥ आशयशुद्धिर्ज्ञेया कौशल्यं
त्वन्मभूमिगतं ॥ १३ ॥ निर्याणं विज्ञेयं यथा व्यवस्था
नमनसि कारेण ॥ तत्कल्पनताज्ञानादविकल्पनया
च तस्यैव ॥ १४ ॥

प्रथमेमश्लोकेनोपदेश प्रतिपन्नपक्षिगमविशेषैः पारमार्थिकवैविनोप
 दस्य दर्शयति । सच पारमार्थिकश्चिन्नोत्पादः प्रमुदितायां भूमाविति
 प्रामोद्यद्विशिष्टतायास्तत्रकारणं दर्शयति । तत्र धर्मेषु समचिन्नता धर्म
 नैरान्य प्रतिबोधात् । सत्त्वेषु समचिन्नता आत्मपरसमतोपगमात् । सत्त्व
 कृत्त्वेषु समचिन्नता आत्मन इवेतेषां इत्यक्षयाकांक्षणात् । उक्तदेवमनि
 ज्ञता तद्धर्मधातोरान्यभेद प्रतिबोधात् । तस्मिन्नेव च पारमार्थिकवि
 नोत्पादे षडर्था वेदितव्याः । जन्म औदार्यमुक्ताह आशयशुद्धिः परिशि
 ष्टकौशल्यं निर्याणं च । तत्र जन्मबीजमात्रगर्भधात्रीविशेषाद्वेदित
 वं । औदार्यं दशमहाप्रणिधानाभिनिर्हरात् । उक्ताहो सीर्यकालिक
 उक्तराखेद्यत् । आशयशुद्धिरासन्नबोधिज्ञानात्तदुपायज्ञानताभा
 परिशिष्टकौशल्यमन्यासुभूमिषु कौशल्यं । निर्याणं यथा व्यवस्थानम्
 भिमनसिकारेण । कथं मनसिकारेण तस्य भूमिब्ययस्थानस्य कल्पना
 ज्ञानात्कल्पनामात्रमेतदिति । तस्यैव च कल्पनाज्ञानस्याविकल्पना
 त् । औपम्यमाहात्म्ये षडश्लोकाः ॥

पृथिवीसमउत्पादः कल्पासुवर्णसंनिभश्चान्यः ॥ १४ ॥
 लूनवचन्द्रसदृशो बह्विप्रख्योऽपरोक्षद्वयः ॥ १५ ॥
 भूयोमहानिधानवदन्मोरत्नाकरोयथैवान्यः ॥ साग
 रसदृशो जियो वज्रप्रख्योऽचलेन्दुनिभः ॥ १६ ॥
 भैरवराजसदृशो महासुहृत्संनिभोऽपरोक्षेयः ॥ चि
 त्तामगिप्रकाशो दिनकरसदृशोऽपरोक्षेयः ॥ १७ ॥
 गन्धर्वमधुरयोषवदन्मोरारजपमो यरोक्षेयः ॥ क्लृप्ता
 गारप्रख्यो महापथसमस्तथैवान्यः ॥ १८ ॥ यानस

मेविज्ञेयोगश्चर्वसमश्चवेतसगप्रभवः॥ आनन्दशब्द
सदृशो महानदीश्रोतसदृशश्च॥ १९ ॥ मेघसदृश
श्च कथितचित्तोत्पादो जिनात्मजानां हि॥ तस्मान्नथाश
रणाद्यं चित्तं सुदिनैः समुत्पाद्यं॥ २० ॥

प्रथमचित्तोत्पादो बोधिसत्त्वानां पृथिवीसमः सर्वत्रुद्धर्मतत्संभारप्रसवस्य प्र
तिष्ठाभूतत्वात्। आशयसहगतश्चित्तोत्पादः कल्पाणामुर्वशी सदृशो हितुः।
रवाध्याशयस्य विकाराभजनान्। प्रयोगसहगतः शक्तपक्षनवचक्रोपमः ऊ
र्ध्वतधर्मवृद्धिगमनान्। अध्याशयसहगतो वह्नि सदृश इन्धनाकविशेषे
णोवाग्निस्तस्यान्तरोत्तरविशेषाधिगमनान्। विशेषाधिगमाशयो ह्यध्याशयः
दानपारमितासहगतो महानिधानोपमो अभिषेकसंभोगेनाप्रमेयसत्त्वसंतर्प
णादक्षयत्वाच्च। शीलपारमितासहगतो रत्नाकरोपमः सर्वशरीरत्त्वानां ततः
प्रसवान्। ध्यानपारमितासहगतः सागरोपमः सर्वानिष्टोपरिपानैरक्षोभ्य
त्वात्॥ वीर्यपारमितासहगतो वज्रोपमो दुरुद्धादभेद्यतया। ध्यानपारमितास
हगतः पर्वतराजोपमो निष्कम्पत्वादविक्षेपतः। प्रज्ञापारमितासहगतो मेघज्य
राजोपमः सर्वज्ञेयश्रेयावरणव्याधिप्रशमनान्॥ अत्रमाणा सहगतो महसु
हृत्संनिभः सर्वावस्थं सत्त्वानुपेक्षकत्वात्। अभितासहगतश्चिन्तामणिस
दृशो यथाधिमोक्षं तत्फलसमृद्धेः संग्रहबलसहगतो दिनकरसदृशो विने
यस्य परिचाचनान्। प्रतिसंविदसहगतो गन्धर्वमधुरद्योपमो विनेयाव
र्जकधर्मदेशकत्वात्। प्रतिशरणासहगतो महाराजोपमोऽविप्रणाशहेतुत्वा
त्। उग्रपज्ञानसहगतः कोष्ठागारोपमो वज्रपुरणज्ञानसंभारकोषस्थानत्वात्
बोधिपक्षसहगतो महाराजप्रभोपमः सर्वार्थप्रकृत्याताज्यातत्वात्। ३।

मथवियशनासहगतो यानोपमः सुखदहनात्। धारणाप्रतिभानसहगतो न
 धर्वापमः उदकधारणाशयोद्धेदसाधर्म्येण शुनाशुतधर्मी र्धधारणाशयोद्धे
 दतः। धर्मोद्धानसहगत आनन्दशब्द सदृशो मोक्षकामानां विनेयानां प्रिय
 वराणां। एकायनमार्ग सहगतो न दीश्रोतः समः स्वरसबाहिन्यात्। अत्र य
 त्तिकधर्मभानिलाभेः एकायनत्वं त इमिगतानां बोधिसत्त्वानामभिन्नकर्म
 क्रियात्वात्। उपायकीशस्य सहगतो मेघोपमः सर्वसत्त्वार्थ क्रियानदधीन
 त् उषितभवनवासदिसंदर्शनतः। यथा मेघात्सर्वभाजनलोकसंमनयः।
 एष च क्षविशस्यमश्चिनोत्यादः आर्याक्षयमजिसूत्रेऽक्षगतालुसारिणल
 गतव्यः। चिन्तालुत्यादपरिभाषायां श्लोकः॥

परार्थचिन्तालुपायताभतोमहभिसंधर्षसुतत्वदर्शनात्॥

महर्हचिन्नोदयवर्जिताजनाः शमंगमिष्यन्तिविहायतल्लुखं॥ २१ ॥

तेनचिन्नोत्यादेनवर्जिताः सत्त्वाश्चतुर्विधंसुखंनतमने यशोधिसत्त्वानांपरा
 र्थचिन्तनाल्लुखं। यच्चपरार्थोपायताभात्। यच्चमहभिसंधर्षसंदर्शनात्
 गम्भीरमहयानस्वतोभिप्रायिकार्थविवोधतः। यच्चपरमनत्वस्यधर्मनैरा
 त्वसंदर्शनाल्लुखं। चिन्नोत्यादप्रशंसायां उर्गतिपरिखेदनिर्भयतासुपादाय
 श्लोकः॥

सहोदयाच्चित्तवरस्यधीनतः सुसंदृतंचित्तमननलुहतात्॥

सुखेनदुःखेनचमोदतेसदाशुभीक्ष्णालुश्चविवर्धनइयं॥ २२ ॥

तस्यचित्तवरस्य सहोदयाद्वोधिसत्त्वस्य सुसंदृतंचित्तं भवत्यननसत्त्वाधिया

मात् उच्छ्रितादतोऽस्य उर्गतिरित्येव न भवति । स च इयं वर्धयन् शुभं च क
र्म कृपां च नित्यं च शुभी भवति कृपाह्वये न सदा मोदते । सुखेनपि शुभि
त्वात् । उः खेनापि परार्थक्रियानिमित्तेन कृपाह्वत्वात् । अतो अस्य वरकर्मव्य
प्यापरिवेदादपि भयं न भवति । अकरणसंवरलाभे श्लोकः ॥

यदानयेक्षः स्वशरीरजीविते परार्थमभ्येति परं परिश्रमं ॥ प
रोपघातेन तथाविधः कथं स दुष्कृते कर्मणि संप्रवक्ष्यति ॥ २३ ॥

अस्य पिरुषार्थो यस्य पर एव प्रियतरो नात्मा परार्थं स्वशरीरजीविते निरपेक्ष
त्वात् । सकथमात्मार्षं परोपघातेन दुष्कृते कर्मणि प्रवक्ष्यतीति । चिन्ता व्यावृत्तौ
श्लोकौ ॥

मायोपमान्धीक्ष्य सर्वधर्मां नुद्यानयात्रामिव बोधयन्तीः । क्लेश
शास्त्रदुःखाच्च विभेति नासौ संपत्तिकालेऽप्यविपत्तिकाले ॥ २४ ॥
त्वकाश्रयाः सत्त्वहिताच्च मोदः संचिन्त्यजन्मर्द्धि विदुर्वितं च ॥ वि
भूषणं भोजनमग्रभूमिः क्रीडारतिर्नित्यरूपात्मकानां ॥ २५ ॥

मायोपमसर्वधर्मेक्षणात्स बोधिसत्त्वः संपत्तिकाले क्लेशभ्यो न विभेति
रुद्यानयात्रोपमोपयन्तीक्षणात्तु विपत्तिकाले दुःखान् विभेति । तस्य कृतो
भयाक्षो विचिन्तं व्यावर्त्तिष्यते । अपि च त्वकाश्रयमण्डनं बोधिसत्त्वानां । पर
हितास्तीति भोजनं । संचिन्त्योपपत्तिरुद्यानभूमिः । ऋद्धिर्विदुर्वितं क्रीडा
रतिर्बोधिसत्त्वानामेवास्ति । नाबोधिसत्त्वानां । तेषां कथं चिन्तं व्यावर्त्तिष्यते
उः खत्रासप्रतिषेधे श्लोकः ॥

परार्थमुद्योगवतः कृपात्मनोऽप्यवीचिरप्येति यतोऽस्य रम्यतोः

ऊतः पुनस्त्रस्यति तादृशी भवन् पराश्रयेऽर्तुः त्वत्सुखे वैर्भवः ॥ १८ ॥

अपि च यस्य परार्थमुद्योगवतः कृपात्मकत्वादवीचिरपिरस्यः सकलपार-
थनिमित्तैर्दुःखोत्पादैर्भवन् पुनस्त्रासमापस्यते । यतोऽस्य दुःखोत्पादः स्या-
च्चित्तस्य बाधनिर्भवति । सत्त्वोपेक्षाप्रतिषेधे श्लोकः ॥

महाकृपाचार्यसदोषितात्मनः परैः समादायनतोऽतिलज्जना ॥ १९ ॥

यस्य महाकृपाचार्येणानि लेखित आत्मा परदुःखैश्च दुःखितं चेतसालि-
सन्ने परार्थं करणीये यदि परैः कल्याणमित्रैः समादायना कर्तव्या भव-
ति अतिलज्जना ॥ कौशीयपरिभाषायां श्लोकः ॥

शिरसि विनिहितोच्चसत्त्वभारः शिपिलगतिर्न हि शोभतेऽग्र-
सत्त्वः ॥ स्वपरविविधबन्धनानि बद्धः शतशरासुखसुमर्हति प्र-
कर्तुं ॥ २० ॥

शिरसि महान् सत्त्वभारं विनिधाय बोधिसत्त्वः शिपिलं पशुक्रममारो-
नशोभते शतशरादि सत्वीर्यकर्तुमर्हति श्रावकवीर्यान् तथा हि स्वपर-
बन्धनैर्विविधैरत्यर्थं बद्धः क्लेशकर्मजन्मस्वभावैः ॥

महायानसूत्रालंकारे चित्तोत्पादाधिकारश्चतुर्थः ॥ ४ ॥
प्रतियत्तिलक्षणे श्लोकः ॥

महाश्रयारम्भफलोदयात्मका जिनात्मजानां प्रतिपत्तिरिष्य
ते॥सदामहादानमहाधिवासनामहार्थसंपादनकृत्यकारिका॥ १ ॥

तत्र महाश्रया विज्ञेयादाश्रयत्वात् । महारम्भा स्वपरार्थारम्भात् । महाफ
लोदया महाबोधिफलत्वात् । अत एव यथाक्रमं महादाना सर्वसत्त्वोपादाना
त् । महाधिवासना सर्वदुःखाधिवासनात् । महार्थसंपादनकृत्यकारिका
विप्रलसत्त्वार्थसंपादनान् । स्वपरार्थनिर्विशेषत्वे श्लोकः॥

परत्रलब्धात्मसमानचित्ततां स्वतोऽधिवाश्रेयतरेष्टतां परे॥
तथात्मनोऽर्थविशिष्टसंज्ञिनः स्वकार्यताका कतमापरार्थता॥ २ ॥

परत्रात्मसमानचित्ततां लब्धाऽधियुक्तितो वा सांकेतिकचित्तोत्पादतामे
ज्ञानतो वा पारमार्थिकचित्तोत्पादतामे । आत्मतो वा पुनः परत्रविशिष्टत
रानिष्टतां लब्धा तेनैव चकारो नात्मनः परार्थविशिष्टसंज्ञिनो बोधिसत्त्व
स्य कः स्वार्थः परार्थो वा । निर्विशेषहितस्याभयमित्यर्थः । परार्थविशेषरो
श्लोकः॥

परत्रलोको न तथातिनिर्दयः प्रवर्तते नायनकर्मणारिषो॥
यथा परार्थभृशदुःखतामनेन कयात्मकः स्वात्मनिसंप्रवर्तते॥ ३ ॥

यथा स्वात्मनः परार्थविशिष्यते तत्साधयति परार्थमात्मनोऽत्यर्थसंताप
नात् । परार्थप्रतिपत्तिविभागेऽपि श्लोको॥

निकृष्टमधोजनम धर्मतास्थिते सुदेशनादर्जनताऽवतारणा॥

विनीतिरर्थे परिपाचनाश्रमे तथा ववादस्थिति उच्यते ॥

॥ ४ ॥ गुणैर्विशिष्टैः समुदागमस्तथा कुलोदयो व्याकरणमिति

क्तता ॥ तथागतज्ञानमनुनरेपदं परार्थ एव अधिकोदशात्मकः ॥ ५ ॥

त्रिविधे सत्त्वनिकाये हीनमध्यविशिष्टगोत्रस्थे त्रयो दशविधो बोधिसत्त्व
स्य परार्थः । सुदेशनाऽनुशासनादेशनाप्रतिहार्याभ्यां । आवर्जनाश्च विना
तिर्य्येता । अवतारणा शासनाभ्युपगमात् । विनीतिरर्थः । वतीर्णानां संश
यच्छेदनं । परिपाचना कुशलं । अववादचित्तस्थितिः । प्रज्ञाविसृक्तिः ।
मिज्ञादिभिर्विशेषकैर्गुणैः । समुदागमः । तथागतकुलेजन्म । अष्टम्यो भू
मौ व्याकरणं दशम्यामभिषेकश्च । सह तथागतज्ञानेनेत्येष त्रिषु गोत्रस्थे
सुयथायोगं त्रयोदशविधः परार्थो बोधिसत्त्वस्य । परार्थप्रतिपत्तिर्भवती
श्लोकः ॥

जनानुरूपाविपरीतदेशना निरुन्नता चाप्यममविचक्षणा ॥

क्षमाचदानाचसुरगः क्षयाजिनात्मजानां प्रतिपत्तिरुत्तमा ॥ ८ ॥

मभाऽसौ परार्थप्रतिपत्तिः संपन्ना भवति तथा संदर्शयति । कथं चासौ संप
न्ना भवति । यदि गोत्रस्य जनानुरूपा विपरीता च देशना भवति । अनुर
ता चावर्जना । अममा चावतारणा । न ऋक्ष्या मम्यते न चावतारिता न्मत्वा
न्ममाययति । विचक्षणा चार्थे विनीतिप्रतिपत्तिर्भवति । क्षमाचक्षुभे परि
पाचना प्रतिपत्तिः । दाना चाववादादि प्रतिपत्तिः । न ह्यदानोऽववादादिसु
परेषां समर्थः । सुरगश्च कुलोदयादि प्रतिपत्तिः । न ह्यसुरगतया प्रतिपत्त्या
कुलोदयादयः परेषां कर्तुं शक्याः । सर्वा चैषा परार्थप्रतिपत्तिर्वोधिसत्त्वा

नामक्षया भवत्यभ्युपगतसत्त्वा क्षयत्वादतोऽपि संपन्ना वेदितव्याः प्रतिप
त्तिविशेषोऽश्लोकः॥

महाभयेकामिजनः प्रवर्तते चले विपर्याससुखे भवप्रियः॥ प्रति
त्त्वमाक्षिप्रशमेशमप्रियः सदा तु सर्वाधिगमे रूपात्मकः॥ ७ ॥
जने विमूरः स्वसुखार्थमुद्यतः सदा तदप्राप्य परैति उः खतो॥ स
दा तु धीरो हि परार्थमुद्यतो ह्यार्थमाधाय परैति निर्वृतिः॥ ८ ॥

तत्र कामानां महाभयत्वं बहुकायिक चैतसिक उः ख उर्गतिगमने हेतुत्वात् ।
चलं विपर्याससुखं रूपारूप्य भवप्रियाणां मनित्वात्परमार्थ उः खत्वाच्च
संस्कार उः खतया । आक्षयः क्लेशा वेदितव्या उः खाधानात् । विमूरो जनः स
दा स्वसुखार्थं प्रतिपन्नः सुखं नाप्नोति उः खमेवाप्नोति । बोधिसत्त्वस्य परा
र्थं प्रतिपन्नः स्वयार्थं संपाद्य निर्वृति सुखं प्राप्नोत्ययमस्यापरः प्रतिप
त्तिविशेषः । गोचरपरिणामने श्लोकः॥

यथा यथा स्रक्षविविचित्रगोचरे प्रवर्तते चारगते जिनात्मजः॥ त
था तथा युक्तसमात्माय देहिनाय सत्त्वैश्च भिसंस्करोति तत्॥ ९ ॥

येन येन प्रकारेण चतुरादीन् प्रियगोचरे विचित्रे बोधिसत्त्वः प्रवर्तते ॥ ईर्या
पथव्यापारचारे वर्तमानस्तनेन प्रकारेण संबद्धसादृश्यवचनेर्हिनार्थः
सत्त्वेषु तत्सर्वमभिसंस्करोति । यथा गोचरपरिशुद्धिसूत्रे विसृष्टिगानिर्दिष्टं
सत्त्वेष्वक्षान्तिप्रतिषेधे श्लोकः॥

सदाऽस्त्वन्त्रीकृतदोषचेतने जनेन संशोषमुपैति बुद्धिमान्॥

अकामकारेण हि विप्रपत्तये जने भवन्तीति कृपा विवृद्धिः ॥ १० ॥

सदा क्लेशैरत्नं त्रीक्ष्णं चेतने जने न संशयमुपैति बोधिसत्त्वः किं कारणं
अकामकारेणैवा विप्रपत्तये भवन्तीति विदित्वा कुरुणादिगमनान्
प्रतिपत्तिमाहात्म्ये श्लोकः ॥

भवगति सकलाभिभूय गन्त्री परमशमाजुगता प्रपत्तिरेव ॥ वि
विधुराणगणैर्विधुर्धमाना जगदुपगृह्य सदा कृपाशयेन ॥ ११ ॥

चतुर्विधं माहात्म्यं संदर्शयति । अभिभवमाहात्म्यं सकलं भवत्रये गतिचक्रं
विधामभिभूय गमनात् । यथोक्तं प्रज्ञापारमितायां । रूपं चेत्सुभूते भावो
विष्यन्नाभावा न संमहयाने सदेवमाजुषा सुरलोकमभिभूय निर्मात्यतीति
वित्तरः । निर्वृतिमाहात्म्यमप्रतिष्ठनिर्वाणाजुगतत्वात् । उपावृद्धिमाहात्म्यं
त्वापरित्यागमाहात्म्यं चेति ॥

महायानसूत्रालंकारे प्रतिपत्त्यधिकारः पञ्चमः ॥ ५ ॥

परमार्थलक्षणाविभागे श्लोकः ॥

न स च वा सन्न तथा न चान्यथा न जायते वेति न चावहीयते ॥ न व
र्धते नापि विश्रुयते पुनर्विश्रुयते न त्परमार्थलक्षणं ॥ १ ॥

अद्वयार्थो हि परमार्थः । तमद्वयार्थं पञ्चभिरालंकारैः संदर्शयति । न सत्परिकल्पित
परतन्त्रलक्षणाभ्यां न चासत्परिनिष्पन्नलक्षणान् । न तथा परिकल्पितपरत
न्त्राभ्यां परिनिष्पन्नैकत्वाभावात् । न चान्यथा ताभ्यामेवान्यत्वाभावात् । न जा

यते न च वेत्त न भि संस्तुतत्वा धर्म धातोः । न ह्ययते न च वर्धते संक्लेशव्यवदानपक्ष
 ध्यानिरोधोत्पादे न दवस्थत्वात् । न विभ्रम्यति प्रकृत्य संक्लेशत्वात् न च न विभ्रम्य
 ति आगच्छकोपलेशविगमात् । इत्येतत्पञ्चविधमव्ययलक्षणां परमार्थलक्षणां
 विदितव्यं । आत्मदृष्टिविपर्ययस्य प्रतिषेधे श्लोकः ॥

न चात्मदृष्टिः स्वयमात्मलक्षणा न चापि दुःसंस्थितताविलक्षणा ॥ इ
 या न चान्यद्भ्रम एष तदिदं सततं भ्रमो भ्रममात्रसंक्षयः ॥ २ ॥

न तावदात्मदृष्टिरेवात्मलक्षणा । नापि दुःसंस्थितता । तथादिसाविलक्षणा । आत्म
 लक्षणात्परिकल्पितात् । सा पुनः पञ्चोपादानस्कन्धाः क्लेशदोषादुत्पत्तिप्रभावित
 त्वात् । नाप्यतो ह्यादयदात्मलक्षणा मुपपद्यते ॥ तस्मान्नात्मन्या । भ्रम एष तत्प
 न्नो येयमात्मदृष्टिस्तस्यादेव चात्माभावा न्नो भ्रमोऽपि भ्रममात्रसंक्षयो विदितव्यो न
 उक्तश्चिन्तः । विपर्ययस्य परिभाषायां द्वौ श्लोकौ ॥

कथं जनो विभ्रममात्रमाश्रितः परैरिति दुःखप्रवृत्तिर्न सानता ॥ अवे
 दको वेदक एव दुःखितो न दुःखितो धर्ममयोनतमयः ॥ २ ॥ प्रती
 त्यभावप्रभवे कथं जनः समक्षवृत्तिः श्रयतेऽन्यकारितं ॥ तमः
 प्रकारः कतमोऽयमीदृशो यतो विषयपक्षदसन्निरीक्षते ॥ ४ ॥

कथं नामासं लोको भ्रान्तिमात्रमात्मदर्शनं निश्चित्य सततानुबद्धं दुःखस्वभावं सं
 स्काराणां न पश्यति । अवेदको ज्ञानेन तस्या दुःखप्रवृत्तेः । वेदकोऽनुभवेन दुःख
 स्यादुःखितो दुःखस्याप्रहीणत्वात् । न दुःखितो दुःखयुक्तस्यात्मनोऽसत्त्वात् । धर्म

मयो धर्ममात्रत्वात् उद्भूतनैरात्म्येन। न च धर्ममयो धर्मनैरात्म्येन। यदा च
लोको भावानां प्रतीत्यसंस्त्यादं प्रत्यक्षं पश्यति तं तं प्रत्ययं प्रतीत्यतेत्यादि
भवतीति। तत्कथमेतादृशं श्रयते। न्यकारितं दरीनादिकं न प्रतीत्यसंस्त्या
त्रमिति। कतमोऽयमीदृशस्तमः प्रकारो लोकस्य यद्विद्यमानं प्रतीत्यसंस्त्या
त्वादमविषयपत्रविद्यमानमात्मानं निरीक्षते। शकंहि नाम तस्य विद्यमान
मद्रुं स्थानत्वविद्यमानं द्रुमिति। असत्यात्प्रतिशमजन्मयोगे श्लोकः।

न चानरं किंचन विद्यते। नयोः सदर्थवृत्त्याश्मजन्मनो रिह। तथा
पि जन्मक्षयतो विधीयते शमस्य लाभः शुभकर्मकारिणां॥ ५ ॥

न चानि संसारनिर्वाणयोः किंचिन्नानाकरणां परमार्थवृत्त्या नैरात्म्यत्वसमनसा
तथापि जन्मक्षयान्नोक्षप्राप्तिर्भवत्येव शुभकर्मकारिणां ये मोक्षमार्गभावय
न्ति विपर्यासपरिभाषायां कृत्वा तत्प्रतिपक्षपारमार्थिकज्ञानप्रवेशे चत्वारो
काः॥

संभृत्य संभारमनन्तपारं ज्ञानस्य उरुस्य च बोधिसत्त्वः॥ धर्मेऽनुवि
नाऽनुविनिश्चितत्वाज्जलत्वात् यामर्षगतिं परैति॥ ८ ॥ अर्थात्स
विशेषच जन्ममात्रासंतिष्ठते तन्निभचिन्मात्रे॥ प्रत्यक्षतानि
ति च धर्मधातुसंस्माद्विमुक्तो द्रव्यलक्षणेन॥ ७ ॥ नास्तीति
चिन्तात्परमेत्युक्त्या चिन्तस्वनास्ति त्वमुपैति तस्मात्॥ इयस्य
नास्ति त्वमुपेत्य धीमान् संतिष्ठते। तज्जतिधर्मधातौ॥ ८ ॥ अ
कल्पना ज्ञानबलेन भीमजः समाजुयाते न समन्ततः सदा॥ तदाश्च
योगहृदो मसं च यो महागदे नेव विषं निरस्यते॥ ९ ॥

यत्नसंभृतसंभारत्वं धर्मचिन्तासुविनिश्चितत्वं समाधिनिश्चित्य भावनात् मनो
 ज्ञानाच्च तेषां धर्माणां मर्त्यप्रख्यानावगमान्मन्वेष्टं दर्शयति । अमंख्यप्रभेद
 मन्तं पारमस्यपरिपूरणमित्यनन्तरं । द्वितीयेन मनोजल्पमात्रानर्थाविदिता
 काभासि चिन्मात्रे स्वस्थानमित्यं बोधिसत्त्वस्य निर्वेधभागीयावस्था । अतः परे
 धर्मधातौः प्रत्यक्षतो गमने इयत्तक्षणेन विमुक्तौ ग्राह्य ग्राहकलक्षणेन इ
 दर्शनमार्गावस्था । तृतीयेन यथासौ धर्मधातुः प्रत्यक्षतामेति तद्दर्शयति । क
 चासौ धर्मधातुः प्रत्यक्षतामेति । चिन्नादन्यदात्मत्वं ग्राह्यं नास्तीत्यवगम्यतु
 तस्यापि चिन्मात्रस्य नास्ति तावगमनं ग्राह्यभावे ग्राहकाभावात् । इयेना
 नास्ति त्वं विदिता धर्मधातौ अवस्थानमनङ्गतिर्ग्राह्य ग्राहकलक्षणान्तरादि
 त्वं धर्मधातुः प्रत्यक्षतामेति । चतुर्थेन भावनामार्गावस्थाया माश्रयपरिवर्त
 नात् पारमार्थिकज्ञानप्रवेशं दर्शयति । सदा सर्वत्र समतालगतेनाविकल्पज्ञा
 त्वत्वेन यत्र तत्समतालगतं परतन्त्रे स्वभावे तदाश्रयस्य इराजप्रविष्टस्य दो
 षसंचयस्य दोषु लक्षणस्य महागदेनेव विषयनिरसनात् । परमार्थज्ञानमा
 हात्म्यं श्लोकः ॥

मुनिविहितसुधर्मे सुव्यवस्थो मतिमुपभाय समूलधर्मधातौ ॥ स्म
 तिनितिसवगस्य कल्पमात्रो ब्रजतिगुणार्णवपारमाश्रयः ॥ १० ॥

ब्रह्मविहिते सुधर्मे सुव्यवस्थापिते स परमार्थज्ञानप्रविद्यो बोधिसत्त्वः संपिरिड
 तधर्मात्मनस्य मूलचित्तस्य धर्मधातौ मतिमुपनिविधाय यास्मृतिरूपतम
 ते तां सर्वं स्मृतिप्रवृत्तिं कल्पनामात्रमवगच्छन्नेवं गुणार्णवस्य पारं उरुवमा
 उ ब्रजतीत्येव परमार्थज्ञानस्य माहात्म्यं ॥

महायानसूत्रालंकारे नन्वाधिकारः षष्ठः ॥ ८ ॥

प्रभावलक्षणाविभागिश्लोकः॥

उत्पत्तिवाक्चिन्तुमाशुभाधितत्स्थाननिःसारमसापरोक्षज्ञानं
नहि सर्वत्रगमप्रभेदेष्टव्याहृतं धीरगतः प्रभावः॥ १ ॥

परेषामुपपन्नैस्तानं सुतोयमादाभिज्ञा । वाचि ज्ञानं दिव्यधोत्राणितायावाजेन
अ गत्वा उपपन्ना भाषणे । चिन्ते ज्ञानं चेतः पर्यायाभिज्ञा । पूर्वमुभा उभाधाने ज्ञानं
पूर्वनिवासानिज्ञा । यत्र विनेयास्मिच्छन्ति तत्स्थानगमनज्ञानं त्रि विविक्त्याभि
ज्ञा । निःशरणा ज्ञानमाश्रवक्ष्यामिज्ञा । यथा मत्वा उपपत्तिनो निरुत्तराभिज्ञा ।
उ मत्स्वर्पेण सर्वत्रलोकधातौ सप्रभेदेष्टु यदा परोक्षमव्याहृतं ज्ञानं सप्रभावे
बोधिसत्त्वानां यदभिज्ञा संगृहीतः । प्रभावलक्षणाविभागे स्वभावात्पञ्चकः । इदं
मारभ्य श्लोकः॥

ध्यानं चतुर्थं सुविशुद्धमेतत्प्रज्ञि कृत्यनात्तानपरिग्रहेण॥ यथा व्य
वस्थानमनस्क्रिमातः प्रभावसिद्धिं परमां परेति॥ २ ॥

येन निश्चयेता येन ज्ञानेन येन मनसि कारेण तस्य प्रभावस्य समुदागमस्त
त्संदर्शयति । फलार्थमारभ्य श्लोकः॥

येनार्थदिव्या प्रतिमै विरुरै ब्रह्मैश्वर्यं विहरत्युद्यौः॥ कुक्षां
श्वसत्वांश्च सद्विशुगत्वा समानयत्या नयते विशुद्धिं॥ ३ ॥

त्रिविधं फलमस्य प्रभावस्य संदर्शयति । आत्मन आर्यादिख्य विहारमनुत्पत्त्यं चो
क्तं च लोकधावनरेषु गत्वा उद्धानां पूजनं सत्त्वानां विशेषनं च । कामार्थमधि
धमारभ्य चत्वारः श्लोकाः । दर्शनकर्म संदर्शनकर्म चारभ्य श्लोकः॥

मायोपमान्यपति लोकधातुं सर्वान्ससत्त्वान्सविवर्तनाशान्॥संद
र्शयत्येव च तान्पथेवं वशीविचित्रैरपि स प्रकारैः॥ ४ ॥

अथ च सर्वलोकधातुनां ससत्त्वानां सविवर्त संवर्तानां मायोपमत्वदर्शनात्। परं
मायपथेवं तत्संदर्शनात्। अन्यैश्च विचित्रैः कम्पनज्वलनादि प्रकारैः। दशवशि
तानाभात्। यथा दशभूमिकेऽष्टमांभूमौ निर्दिष्टाः। रश्मिकर्मारभ्य श्लोकः॥

रश्मिप्रमोक्षैर्भृशकुःखितांश्च आपायिकात्स्वर्गगुणान्करोति॥मारा
वयान्क्षुब्धविमानशोभान् संकम्पयन् स्त्रानयते समारान्॥ ५ ॥

त्रिविधेरश्मिकर्मसंदर्शयति। अपायोपपन्नानां च प्रसादं जनयित्वा स्वर्गोपपा
दनं। मारभवनानां च समारकाशां कम्पनोद्देजनं। विक्रीडनं कर्म चारभ्य श्लोकः।

समाधिविक्रीडितमप्रमेयं संदर्शयत्यग्रगण्यमध्ये॥सकर्म
जनोन्नमनिर्मितैश्च सत्त्वार्थमात्रिष्ठति सर्वकालं॥ ८ ॥

अप्रमेयसमाधिविक्रीडितसंदर्शनात्। उद्धरणमण्डलमध्ये त्रिविधेन निर्मा
णानसदा सत्त्वार्थकरणाच्च। त्रिविधं निर्माणं शिल्पकर्मस्थाननिर्माणं विनेय
वशेन यथेष्टोपपत्तिनिर्माणं। उत्तमनिर्माणं च उचितभवनवासादिकं। क्षेत्र
परिशुद्धिकर्म आरभ्य श्लोकः॥

तानवशिन्वात्सुपेतिशुद्धिं क्षेत्रं यथाकामनिदर्शनाय॥अ
उद्धनामेष च उद्धनामसंश्रावणानाक्षिपतेऽक्षधत्तौ॥ ७ ॥

द्विविधपामविशोधनया । भाजनपरिशोधनया ज्ञानवशित्वाद्यनेन कथितं
 यादिमयकुक्षक्षेत्रसंदर्शनतः । सत्त्वपरिशोधनया च कुक्षनामविरादेत्यनेन
 धातुसूपयन्त्रानां सत्त्वानां कुक्षनामसंश्रावणया प्रसादं प्राप्नुयित्वा तदविरा-
 तिसुलोकधातुसूपपादनात् । योगार्थमारभ्यश्लोकः ॥

शक्नो भवत्येव च सत्त्वपाके संजातपक्षः शकुनिर्यथेवा रुक्म
 प्रशंसं लभतेऽतिमात्रा मादेयवाक्यो भवति प्रजानां ॥ ८ ॥

त्रिविधं योगं प्रदर्शयति । सत्त्वमा च न शक्तियोगं प्रशंसं सा योग मा देयवाक्य-
 योगं च । त्वत्पर्यमारभ्यश्लोकः ॥

षड्भाष्यभिज्ञात्रिविधा च विद्या अष्टौ विमोक्षाभिभूदणया यो
 दशापि कृत्वा यतना न्यमेयाः समाधयो धीरगतः प्रभावः ॥ ९ ॥

षड्भिः प्रभेदैर्बोधिसत्त्वस्य प्रभावो वर्तते । अभिज्ञा विद्या विमोक्षाभिभू-
 न कृत्वा यतना प्रमारा समाधि प्रभेदैः । एवं षडर्थेन विभागलक्षणेन प्र-
 दर्शयित्वा तन्माहात्म्यं ज्ञावना र्थं श्लोकः ॥

सहि परम वशित्व लब्धवुर्दिर्जगदवशं स्ववशे विधाय नित्यं ॥
 परहित करणीकताभिराम श्वरतिभवे सुहृसिंहवत्सुधीरः ॥ १० ॥

त्रिविधं माहात्म्यं दर्शयति । वशिता माहात्म्यं स्वयं परमज्ञान वशित्व प्राप्त्वा
 शास्त्ववशस्य जगतः स्ववशे स्थापनात् । अभिरति माहात्म्यं सदा परहित
 ये कारामत्वात् । भवनिर्भयता माहात्म्यं च ॥

प्रभावाधिकारः महायानसूत्रालंकारे सप्रमः ॥ ७ ॥

रुचिः प्रसादः प्रशमोऽतकम्पना क्षमापमेधा प्रवतत्वमेव च ॥ अ

हार्यताकैः सस्येयता भृशजिनात्मजेतत्परिमाकलक्षणां ॥ १ ॥

रुचिः महायानदेशनाधर्मे प्रसादस्तदेशिके प्रशमः क्लेशानामनुकम्पासत्विषुक्ष
माउत्तरचर्यायां मेधा अहसाधारणा प्रतिवेद्येष्ट प्रवतत्वमधिगमि अहार्यतानार
प्राप्त्यादिभिः प्राणुणिकाकैः समन्वागतत्वं । भृशमिति रुच्यादीनामधिमात्रत्वं द
श्यते । एष समासेन बोधिसत्त्वानां नवप्रकार आत्मपरिपाको वेदितव्यः । रुचिम
परिमाकारभ्यः श्लोकः ॥

सुमित्रतादित्रयसु ग्रहीयता परार्धनिष्ठा नमधर्मसंग्रहः ॥ कृपा
सङ्गममहापरिग्रहे मते हि सम्यक् परिपाकलक्षणां ॥ २ ॥

सुमित्रतादित्रयं सत्पुरुषसंसेवा सङ्गमश्रवणं योनिशो मनसिकारश्चाज
ग्रहीयता अधिमात्रोदीर्यारम्भः । परार्धनिष्ठा सर्वाचिन्त्यस्थाननिर्विचिकित्सा
॥ उत्तमधर्मसंग्रहे महायानधर्मरक्षातत्प्रतिपन्नानामुपदेवेभ्योरक्षरणात् ॥
बोधिसत्त्वस्य महायानधर्मपरिग्रहमधिकृत्येदं रुचिपरिपाकलक्षणां वेदित
व्यं । येन कारणेन परिपच्यते सुमित्रतादित्रयेण । यश्च तस्याः परिपाक उच्य
ते । यदीय परार्धनिष्ठा युक्तः स्वभावः । यत्कर्म चोत्तमधर्मसंग्रहकरणं न देतेन य
दि दीपितं । प्रसादपरिपाकमारभ्य श्लोकः ॥

उत्तात्तता धाक्षसमाधितामिता फलाजभूतिर्मनसोऽधुभेदता ॥

जिनात्मजे शास्त्रसंप्रपन्नये मतं हि सम्यक् परिपाकलक्षणां ३ ॥

तत्परिपाकोऽपिकारणतः स्वभावतः कर्मतश्च परिदीयितः। उपासता इत्यपि सु
भगवांस्तथागत इति वित्तरेण कारणं। अवेन प्रभावताभादभेदचित्ततात्परा
वः। आश्रयमाधित्वमलक्ष्यत्वाभि तादिकस्य प्रत्युत्पन्नं कर्म। प्रमाण
परिपाकमारभ्य श्लोकः॥

उत्संवृतिः क्लेशवितर्कवर्जनां निरन्तरायाः प्रथमाभिरामता॥ जि
नात्मजे क्लेशविनोदनाय तन्मतं हि सम्यक् परिपाकलक्षणां ४ ॥

क्लेशविनोदनादेष्वसित्वस्य प्रमाणः। तत्परिपाकोऽपिकारणतः स्वभावतः कर्म
तश्च परिदीयितः॥ इन्द्रियाणां स्मृतिसंप्रजन्याभ्यां उत्संवृतिः कारणं। क्लेशवि
तर्कवर्जनास्वभावः। प्रतिपक्षभावनायां निरन्तरायत्वं कुशलाभिरामता च
कर्म। रूपा परिपाकलक्षणा मधिकृत्य श्लोकः॥

रूपा प्रकृत्या परतः खदर्शनं निहीनचित्तस्य च संप्रवर्जनं॥ विशेष
षगत्वं जगदग्रजन्मना परात्तु कस्या परिपाकलक्षणां ५ ॥

स्वप्रकृत्या च गोत्रेण परतः खदर्शनेन निहीनयानपरि वर्जनतया च परिपश्य
त इति कारणं। विशेषगामित्वं परिपाकवृद्धिगमनात् स्वभावः। सर्वलोकश्रेया
त्मभावता कर्माविनिवर्तनीय भूमी। क्षान्तिपरिपाकलक्षणा मारभ्य श्लोकः॥

धृतिः प्रकृत्या प्रतिसंख्यभावना सुतः खशीतायधिवासानासदा॥
विशेषगामित्वं प्रथमाभिरामतामतं क्षमायाः परिपाकलक्षणां ६ ॥

भूतिः सहनं क्षान्तिरिति पर्यायास्तत्परिपाकि गोत्रं प्रतिसंख्यानं भावनाचका
रणां। तीव्रारणं शीतादिदुखानां मधिवासना स्वभावः। क्षान्त्यविशेषगमित्वं
ऊहाताभिरामताच कर्म। मेधापरिपाकमारभ्य श्लोकः॥

विपाकशुद्धिः श्रवणाद्यनोषता प्रविष्टतासूक्त उरुक्तयोस्तथा॥
स्मृतेर्महकुष्ठदये च योग्यता सुमेधतायाः परिपाकलक्षणां ७ ॥

तत्र मेधाबुद्ध्या विपाकविशुद्धिः कारणां। श्रुतचिन्तितभावितचिरकृतचिरभा
षितानामसंनोषता सुभाषितदुर्भाषितार्थसुप्रविष्टता च स्मृतेर्मधापरिपाक
स्वभावः। लोकोत्तरप्रज्ञेत्यादनयोग्यता कर्म। बलवत्प्रतिलभ्यपरिपाकमार
भ्य श्लोकः॥

श्रुमद्वयेन द्वयभ्युपगता फलोदये चाश्रययोग्यतापरा॥ म
नोरथात्रिर्जगदग्रभूतताबलोपलभ्ये परिपाकलक्षणां ८ ॥

तत्र उरण्यज्ञानद्वयेन तस्य उरण्यज्ञानद्वयस्य बीजमुपगता तत्परिपाके कारणां।
अधिगमं प्रत्याश्रययोग्यता तत्परिपाकस्वभावः। मनोरथसंपत्तिर्जगदग्रभू
तताच कर्म। अहार्यतापरिपाकमारभ्य श्लोकः॥

अधर्मता मुक्तिविचारणाभयोविशेषनाभः परपक्षद्वेषणां॥
उनः समारनिरन्तरायता अहार्यतायाः परिपाकलक्षणां ९ ॥

तत्परिपाकस्य सर्वमिदं मुक्तिविचारणास्तु आशयः कारणां। मारनिरन्तरायता

स्वभावाय दामोरो न पुनः शक्नोत्यनरायं कर्तुं । विशेषाधिगमः परपक्षरूपसो न
कर्म । प्राणाशिकाङ्ग सनत्वागम परिपाकमधिकृत्य श्लोकः ॥

अभाचयोभाश्रय यत्नयोग्यता विवेकतो दयश्च भाभिरामता ॥
जिघात्सि सङ्ग सनत्वे पुनर्मतं हि सत्यं कपरिपाकलाक्षणां ॥ १० ॥

नपरिपाकस्य कारणां कुशलमूलोपचयः । आश्रयस्य बीर्यारम्भक्षमत्वं स्वभा
वः । विवेकोद्भूयता कुशलाभिरामता च कर्म । नवविधात्मपरिपाकमाहात्म्यमा
रभ्य श्लोकः ॥

इति नवविधवस्तु पाचिनात्मा परपरिपाचनयोग्यतामुपेतः ॥ शुभ
मयसतत प्रवर्धितात्मा नवतिसदाजगतोऽग्रवक्षुभूतः ॥ ११ ॥

द्विविधं तन्माहात्म्यं । परपरिपाके प्रतिशारणात् । सततं धर्मकायवृद्धिश्च । तत
एव जगतोऽग्रवक्षुभूतः । सत्त्वपरिपाकविभागे एकादशश्लोकाः ॥

ब्रह्मोऽपि भोज्ये परिपाकरूपे ते यथैव तत्त्रावरा भोगयोग्यता ॥
तथाश्रयेऽस्मिन्द्वयमस्तज्ञानतातथोय भोगवस्तुज्ञानपक्षता ॥ १२ ॥

अनेन परिपाकस्वभावं दर्शयति । यथा ब्रह्मास्यस्त्रावरायोग्यता परिपाकः ।
भोजनस्य च भोगयोग्यता । एवं सत्त्वानामाश्रये ब्रह्माभोजनस्थानीये स्वावरा
स्थानीयं विपक्षशमनं । भोगस्थानीयश्च प्रतिपक्षोपभोगः । तत्र योग्यता आश्र
यस्य परिपाक इति । विपक्षप्रतिपक्षावन्नपक्षद्वयं वेदिन्यं द्वितीय श्लोकः ॥

विपाचनोक्तापरिपाचनातथाप्रपाचनावाप्यनुपाचनापरा॥
 सुपाचनाप्यविपाचनामनानिपाचनोप्याचननाचदेहिषु॥ १३ ॥

अनेनपरिपाकप्रभेदं दर्शयति। तैश्चविगमेन पाचननाविपाचना। सवतोया
 नत्रयेणापाचनापरिपाचना। बाह्यपरिपाकविशिष्टत्वात्। प्रकृत्यापाचनाप्रपा
 चना। यथाविनेयधर्मदेशनात्तदनुरूपापाचनाअनुपाचना। सत्त्वतयापाचना
 सुपाचना। अधिगमेनपाचनाअधिपाचनाअविपरीतार्थेन। नित्यापाचना
 निपाचनाअपरिरागीयार्थेन। क्रमेणोत्तरोत्तरमाचनाउत्पाचना। इत्ययं
 तत्प्रकारः परपरिपाकप्रभेदः। तृतीयकतुर्थे श्लोके॥

हिताशयेनेहयथाजिनात्मजो व्यवस्थितः सर्वजगद्विपाचयन्॥
 तथा नमातानपितानवाध्ववसुतेषु बभूवपि सुव्यवस्थिता॥ १४ ॥
 तथा ननोनात्मनि वसतो मतः कुतोऽपि सुव्यवस्थापराश्रयेजने॥ म
 धाकृपात्मा परसत्त्ववत्सलोहिते सुखे चैव नियोजनात्मतः॥ १५ ॥

आभ्यां किं दर्शयति। यादृशेनाश्रयेणावधिसत्त्वः सत्त्वान्परिपाचयति तमाश
 यं दर्शयति। मानापितृवाध्ववाशयविशिष्टं लोकात्मवात्सल्यविशिष्टं च हि
 तसुखसंयोजनात्। आत्मवत्सल्यल्लोकात्मानं हिते च सुखे च संनिधी
 जयति। अवशिष्टैः श्लोकैर्न प्रयोगेण सत्त्वान्परिपाचयति तं पारमिता प्र
 तिमत्या संदर्शयति। यादृशेन दानेन यथासत्त्वान्परिपाचयति तदारभ्य
 श्लोकः॥

न बोधिसत्त्वस्य शरीरभोगयोः परे च्छेदयं पुनरस्ति सर्वथा॥

अजग्रहेतादिविधेनवाचयत्परं समैर्दानज्यैर्नृप्यने ॥ १८ ॥

त्रिविधेन दानेन वाचयति । सर्वस्वशरीरभोगदानेन । अविषयदानेन ।
नृप्रियदानेन च । कथं परिपाचयति । दृष्टधर्मसंपरायाजग्रहेण । अविषय
नेच्छापरिपूर्णात् । अनागतेन च संगृह्य कृशत्वस्य प्रतिष्ठापनात् । या
शेनशीलेन यथासत्त्वान्यरिपाचयति तद्वारभ्य श्लोकः ॥

सदाप्रकृत्या ध्वविहिंसकः स्वयं रतोऽप्रमत्तोऽत्रपरं निवेशय
न् ॥ परंपराव्यग्रहकृद्दिवापरे विपाकनिष्पन्दगुणो न पाचकः ॥ १९ ॥

पञ्चविधेन शीलेन । भुवशीलेन । ब्रह्मनिशीलेन । परिपूर्णाशीलेना । ध्ववि
हिंसकत्वात् । परिपूर्णां ध्वविहिंसकोऽध्वविहिंसकः । दशकशलकमं पयसा
पूरितः । यथोक्तं द्वितीयायां भूमौ । अधिगमशीलेन स्वयं रततया निरन्तरं
सत्त्वित शीलेन च प्रमत्ततया । कथं च परिपाचयति । शीले संनिवेशनात् ।
द्विधाव्यग्रहक्रियया । दृष्टधर्मसंपराये च । संपरायाजग्रहं परेषु विपाक
निष्पन्दगुणाभ्यां परंपरया करोति । तद्विपाकनिष्पन्दयोरन्योन्यालुक्त्वेन
व्यवच्छेदान् । यादृश्या भान्या यथासत्त्वान्यरिपाचयति तद्वारभ्य श्लोकः ॥

परेऽपकारिषु पकारिषु क्षिप्तान् प्रमर्षयन्नुग्रमपि व्यतिक्रमं ॥
उपायचित्तेरपकारमर्षणैः शुभे समादापयतेऽपकारिणः ॥ २० ॥

अपकारिणी परेऽपकारिषु क्षाप्रगाद्यापकारमर्षणा भान्यापरिपाचय

। उपकारिबुद्धित्वं पुनः क्षान्तिपारमितापरिपर्याप्तकृत्यवृत्तितावेदितव्यं
 धर्मपरिपाचयति । दृष्टधर्माजग्रहेण चापकारमर्षणात् । संपरायाजग्रहे
 णोपायज्ञात्तैरपकारमर्षणौ रावज्यापकारिणां कुशले समादापनात् । या
 दृशेनवीर्येण यथासत्त्वा न्यरिपाचयति तदारभ्यश्लोकः ॥

उनः सयत्नं परमं समाश्रितेन खिद्यते कल्पसहस्रकोटिभिः ॥ जि
 नात्मजः सगणं प्राचय न्यरैकचित्तस्य क्षमस्य कारणात् । १९ ॥

अधिमात्रदीर्घकालाखेदे वीर्येण दीर्घकालाखेदित्वमननसत्त्वपरिपाच
 नात् । परैकचित्तस्य कुशलस्यार्थे कल्पसहस्रकोटिभिरखेदात् । अतएवो
 क्तं भवति यथापरिपाचयति । कुशलचित्तसंनियोजनात् दृष्टधर्मसंपराया
 जग्रहेणोति यादृशेन ध्यानेन यथासत्त्वा न्यरिपाचयति तदारभ्यश्लोकः ॥

वशित्वमागम्य मनस्युत्तरं परं समावर्जयते त्रशासने ॥
 निरुत्पत्तिसर्वावमानकामतां शुभेन संवर्धयते च तं पुनः ॥ २० ॥

प्राप्ता उत्तरवशित्वेन ध्यानेन निरामिवेशाच्च निरुत्पत्तिसर्वावमानाभिलाषेण
 परिपाचयति । बुद्धशासने परस्यावर्जनादावर्जितस्य च कुशलधर्मसंवर्ध
 नात् परिपाचयति । यादृशं प्राज्ञया यथासत्त्वा न्यरिपाचयति तदारभ्यश्लोकः

सतत्त्वभावावर्धनये सुनिश्चितः करोति सत्त्वा लुविनीतसंशयान् ॥
 ततश्च ते तस्मिन् शासनादराद्विवर्धयते स्वपरं शौः शुभैः ॥ २१ ॥

सबोधिसत्त्वः स्वार्थनयेनायाभिप्रायार्थनये च उदिनिश्चितया कृत्यापि
पाचयति । कथं परिपाचयति सत्त्वानां संशयविनयनात् । ततश्च सात्त्विक
माना जेवान्मात्स्यपरज्जगत्सु बर्धकत्वेन नियमनं श्लोकः ॥

इति सुगतिगतौ शुभत्रयेवा जगदखिलं रूपया सबोधिसत्त्वः ॥
तत्तु परमं विमध्यमप्रकारैर्विनयति लोकसमानभावगत्या ॥ २२ ॥

अनेन यत्र च विनयति सुगतिगमने याचनत्रयेवा । यच्च विनयति जगदखि
लं । येन च विनयति रूपया । यच्च विनयति बोधिसत्त्वः । यादृशोश्च परिपाचय
प्रकारैस्तत्तु परमं विमध्यमप्रकारैः । यावन्तंच कालं तत्परिदीपनात्समानेन य
रिपाकमाहृत्य दर्शयति । तत्र तज्जकारोऽधिसुक्तिचर्याभूमौ बोधिसत्त्वस्य
परमोऽष्टम्यादिषु विमध्यमः सप्तसु वेदितव्यः यावन्नोक्तस्य भावस्तत्समानया
गत्या अत्यन्तमित्यर्थः ॥

महायानसूत्राणां कारे परिपाकाधिकारोऽष्टमः ॥ ८ ॥

सर्वाकारज्ञतायां दोश्चोक्तौ । तृतीयसूत्रे वनिर्देशभूतः ॥

अमेयेऽर्कः करशौते रमेयैः ऊशला च ये ॥ अत्र मेयेण कालेन
अमेया वरणाक्षयात् ॥ १ ॥ सर्वाकारज्ञतावाग्निः सर्वावरणानि
मला ॥ विवृतारत्नपेठे कुरुत्वं स सुदाहृतं ॥ २ ॥ कृत्वाऽहं
तमकृतं श्रमशतैः संचिन्त्य सर्वं श्रमं कालेनेत्तमं कल्पयानम
स्ता सर्वावतीनां क्षयात् ॥ सस्यमस्यावरणास्पृशमिच्छागतस्योत्पा
दनादुद्धता रत्नानामिव सा प्रभावमहतां मेघसमुद्घातिता ॥ ३ ॥

समुदागमतः स्वभावः औपम्यतश्च उद्धृतमुदावितं। यावन्निर्दुष्करशानै र्याव
 द्विः कुशलसंभारै र्यावताकालेन यावतः क्लेशतोयावरणात्प्रहारात्समुदाग
 मश्च यत्समुदागमः। सर्वाकारतता बोधिः सर्वावरणानिर्मला स्वभावः विवृता र
 त्रपेया तदौपम्यं। तस्मैव उद्धृत्या कथयलक्षणे साजुभावे हो श्लोको॥

सर्वधर्माश्च उद्धृतं धर्मो नैव च कश्चन। अक्लधर्ममयं तच्च न
 चेतस्त्रिरूप्यते॥ ४ ॥ धर्मरत्ननिमित्तत्वा ल्पमेधोपमं
 मतं॥ ५ ॥

सर्वधर्माश्च उद्धृतं तथताया अभिन्नत्वा न द्विप्रभावितत्वाच्च उद्धृतस्य न
 च कश्चिद्वर्गोऽस्ति परिकल्पितेन धर्मस्वभावेन अक्लधर्ममयं च उद्धृतं पारमि
 तादीनां कुशलानां तज्ज्ञेन न च तैस्त्रिदिश्यते पारमितादीनां पारमितादिभावे
 न परिनिष्पन्ने रिदमकथयलक्षणं। रत्नाकरमेधोपमत्वमनुभावः। देशना धर्म
 रत्नानां तत्प्रवत्वात् कुशल शस्यानां च विनेयसंज्ञानक्षेत्रेषु॥

उद्धृतं सर्वधर्म समुदितमथवा सर्वधर्म व्यपेतं प्रोक्ते धर्मरत्नप्र
 ततसुमहतो धर्मरत्नाकराभं॥ भूतानां अक्लशस्य प्रसवसुमहतो
 हेतुतोमि यभूतं दानाद्वर्माखुर्वर्षप्रततसुविहितस्याश्रयस्य प्रजासु॥ ८॥

अनेन तृतीयेन श्लोकेन तमेवार्थं निर्दिशति। सुमहतः प्रततस्य धर्मरत्नस्य
 प्रोक्तेर्निमित्तत्वात् रत्नाकराभं भूतानां महतः अक्लशस्य प्रसवहेतुत्वान्मे यभूतं
 महतः सुविहितस्याश्रयस्य धर्माखुर्वर्षस्य दानात् प्रजास्त्वित्ययमत्र पदविग्रहो
 विदितव्यः। तस्मैव उद्धृतस्य शरणात्वात् उत्तर्ये पञ्च श्लोकाः॥

परित्राणादिबुद्धत्वं सर्वं क्लेशागणान्तरा ॥ सर्वत्र भवति
तेभ्यश्च जन्ममरणान्नोऽपि च ॥ ७ ॥

अनेन संक्षेपतः क्लेशकर्मुज्ज्वलसंक्लेशपरित्राणार्थेन शरणात्वं दर्शयति ॥

उपदेवैभ्यः सर्वेभ्यो अपायादुपायतः ॥ सत्त्वायाच्ची
नयानाञ्च नत्माच्च शरणं ॥ ८ ॥

अनेन द्वितीयेनोपद्रवादि परित्राणादिसंश्लेषेण । मनः सर्वोपद्रवपरित्राणत्वं यत्
बुद्धावभावेन अस्मात्संक्षिप्तमित्यनेन बधिराः श्रोत्रं विक्षिप्तचित्ताः स्वस्थचित्त
मीतयः शास्त्रमीमेवमादि । अपात्यपरित्राणत्वं बुद्धप्रभया तज्जतानां मोक्षरणात्
नदगमने च प्रतिष्ठापनात् । उपपायपरित्राणत्वं तीर्थिकदृष्टिबुद्ध्यापनात् । स
त्त्वायपरित्राणत्वं यत्नद्वयेन परिनिर्वापनात् । हिनयानपरित्राणत्वं मनियतगो
त्राणां मत्स्यानैकायनीकरणत्वात् ॥

शरणमनुपमं न केव बुद्धत्वमिदं जननमरणसर्वं क्लेशायायेत रक्षा ॥
विविधमयगतानां सर्वरक्षापयानं प्रगतं विविधदुःखापायनोपाय
गानां ॥ ९ ॥

अनेन तृतीयेन तस्यैव शरणत्वं त्वानुपमश्रेष्ठत्वं चानुत्तर्यते नैवार्थेन दर्शयति ॥

वैद्वैर्धनैर्यच्च सुसंपूर्णशरीरं यत्सहमेवेति च सत्त्वान्प्रविनेतुं ॥ यानं पा
रं पक्षपया सर्वजगत्सु तद्बुद्धत्वं श्रेष्ठमिदं शरणानां ॥ १० ॥
अनेन चतुर्थेन यैः कारणैस्तत्तथा उत्तरं शरणं भवति तत्सं दर्शयति । वैद्वैर्ध

भैरवैशारद्यादिभिः सुसंयुक्तास्वभावत्वात् । स्वार्थनिष्कामधिकृत्य सद्धर्मसत्त्ववि
नेयोपायज्ञानात् करुणापारगमनाच्च परार्थनिष्कामधिकृत्य ॥

आलोकात्मवसत्वानां ब्रह्मत्वं शरणां महत् ॥ सर्व
व्यसनसंपत्ति व्यावृत्त्यभ्युदयेमतं ॥ ११ ॥

अनेन यच्च मेन श्लोकेन यावन्तं कालं यावन्तं सत्त्वानां यत्रार्थेशरणां भवति तत्स
मासेन दर्शयति । यत्रार्थे इति सर्वव्यसनव्यावृत्तौ संयत्त्यभ्युदये च । आश्रयपरावृ
त्तौ च श्लोकाः ॥

क्षेत्रज्ञेयवृत्तीनां सततमनुगतबीजमुक्तकालं यस्मिन्नसंप्रमाते
भवति सुविप्रलेः सर्वद्वानिप्रकारैः ॥ ब्रह्मत्वं प्रकृतधर्मप्रवरणरासुता
श्रयस्यान्यथाप्रित्तत्वाप्रिर्निर्विकल्पादिप्रयसुमहेतो ज्ञानमार्गात् सुप्र
ज्ञात् ॥ १२ ॥

अनेन विपक्षबीजयोगतः प्रतियक्षसंपत्तियोगतश्चाश्रयपरिवृत्तिः परिदीयिता ।
यथावत्तत्वाप्रिर्द्विविधमार्गलाभात् । सुविप्रलेः क्षेत्रज्ञज्ञानमार्गलाभात् । तत्प्रकृ
तस्थाननतेयज्ञानमार्गलाभाच्च । उक्तकालमित्यनादिकालं । सुविप्रलेः सर्वद्व
निप्रकारैरिति भूमिप्रकारैः ॥

स्थितश्च तस्मिन् सततभागे तेजसमहाचलेऽस्य इवाभ्युदीक्षते ॥ शमा
भिरामं करुणायतेजनमद्याभिरामेऽन्यजनेऽत्र काकथा ॥ १३ ॥

अनेन द्वितीयेनाप्याश्रयपरावृत्तिभ्यस्तद्विशेषं दर्शयति । तत्क्षोदिमहाचलेऽस्य इ
व हरान्तरनिकृष्टं लोकेऽपश्यति । इत्याच करुणायते श्रावकप्रत्येकबुद्धानपि प्रागे

वतदन्वान्॥

प्रवृत्तिरुद्धतिरवृत्तिराश्रयेनिवृत्तिरावृत्तिरथो दया दया॥ समादिशे
ष्टा अपि सर्वगात्मिका तथागतानां परिवृत्तिरिष्यते॥ १४॥

अनेन वृत्तीयेन तद्गता प्रभेदं दर्शयति। सा हि न भागतानां परिवृत्तिः परार्थवृत्तिरिति प्रवृत्तिः। सर्वधर्मविशिष्टत्वा उद्धृष्टा वृत्तिरित्युद्धृतिः। संक्षेपेणैवावृत्तिः। आश्रय इति योऽसौ परिवृत्त्याश्रयत्वं दर्शयति। संक्षेपान्निवृत्तितो निवृत्तिः। आत्मनिकवृत्त्या यतावृत्तिरित्यावृत्तिः। अभिसंबोधिनिर्वाणादर्शनवृत्त्या दयावृत्तिः। संसारनिर्वाणा प्रतिष्ठितत्वा संस्कृता संस्कृतत्वेनादयावृत्तिः। विमुक्तिसामान्येन श्रावकप्रत्येक उद्धृष्टा समावृत्तिः। बलवैशारद्यादिभिर्बुद्धधर्मैरसमत्वा द्विशिष्टावृत्तिः। सर्वमानो यदेकान्तत्वं सर्वगतवृत्तिः॥

यथान्वरं सर्वगतं सदा मतं तथैव तत्सर्वगतं सदा मतं। यथान्वरं रु
पं गोलं सर्वगतं तथैव तत्सर्वगतं गोलं सर्वगतं॥ १५॥

अनेन चतुर्थेन तत्त्वभावस्य उद्धृष्टस्य सर्वगतत्वं दर्शयति। आकाशसाधर्म्येणैव निर्देशात्। पूर्वा परार्थाभ्यां। सत्त्वगोलं सर्वगतत्वं उद्धृष्टस्यात्मत्वेन सर्वसत्त्वोपगमने परिनिष्पत्तिरिति वेदितव्यं॥

यथोदभाजनेभिन्ने चन्द्रविम्बेन दृश्यते॥ तथा उद्धृष्टसत्त्वेषु उद्धृष्टविम्बेन दृश्यते॥ १६॥

अनेन पञ्चमेन सर्वगतत्वे। यथाजनभूतेषु सत्त्वेषु उद्धृष्टविम्बे दर्शनं दृष्टान्तेन साधयति॥

यथापि र्ज्वलतेऽन्यत्र अनुरक्तान्ति॥ उद्धृष्टपितृभक्त्यैवं संदर्श

नमदर्शनं ॥ ७ ॥

नमदर्शनेन बुद्धविनेयेषु सत्त्वबुद्धौ त्याज्यं दर्शनं ॥ विनीते सुपरिनिर्वाणान् दर्शयति ॥
अतिज्वलनशमनसाधर्म्येण साधयति ॥ अनाभोगाप्रतिप्रसन्नं बुद्धकार्यत्वे च तत्त्वा

श्लोकाः ॥

अपादिनेभ्यस्तुर्येभ्यो यथा स्याच्छब्दसंभवः ॥ तथा निने विनाभोगं दे

वानायाः समुद्भवः ॥ १८ ॥ यथा मणोर्विनायत्नं स्वप्नभावनिर्दर्श

नं ॥ बुद्धेऽपि विनाभोगं तथा कृत्यनिर्दर्शनं ॥ १९ ॥

श्लोकाभ्यामनाभोगेन बुद्धकार्यं साधयत्यघटितूर्यशब्दमपि प्रभावसाधर्म्ये

॥

मभाकाशेऽविच्छिन्ना रश्मिने लोकतः क्रियाः ॥ तथैवानास्रवेधातौ

अविच्छिन्ना जिनक्रियाः ॥ २० ॥ यथा काशे क्रियाणां हि हानिर

भ्रमयः सदा ॥ तथैवानास्रवेधातौ बुद्धकार्योदयव्ययः ॥ २१ ॥

आभ्यामप्यप्रतिप्रसन्नं बुद्धकार्यत्वं बुद्धकृत्यस्याविच्छेदात् ॥ आकाशश्च लोकक्रि

याणामविच्छेदेऽपि चान्योन्यक्रियोदयव्ययस्तथैव अनास्रवेधातौ गभीर्ये घोडश

श्लोकाः ॥

योर्वापर्यविशिष्टा पिसर्वावरणानिर्मलाः ॥ न भ्रष्टा नापि

चाश्रुता भता बुद्धनामता ॥ २२ ॥

योर्वापर्यविशिष्टान् भ्रष्टान् ॥ पश्चात्सर्वावरणानिर्मलान् भ्रष्टान् भ्रष्टान् भ्रष्टान् ॥

भ्रष्टानां विभ्रष्टायां नेरान्मन्मार्गताभतः ॥ बुद्धाः भ्रष्टान् भ्रष्टान् भ्रष्टान् ॥

गता आत्ममहत्तमा ॥ २३ ॥

तत्र चानास्रवे धातौ उक्तानां परमात्मा निर्दिश्यते । किं कारणं । अयं नैरात्म्यात्मकत्वात् ।
अयं नैरात्म्यविश्रुता तपता वाच उक्तानां मात्मा स्वभावरूपेण न स्याद्विश्रुताया नयं नैरा-
त्म्यमात्मानं उक्ता न भवेत् । अतः श्रुतामलाभिन्नात् उक्ता आत्ममाहात्म्यं प्राप्ता इ-
त्यनेनाभिसंधिना उक्तानां मनास्रवे धातौ परमात्मा व्यवस्थाप्यते ।

नभावो नापि नाभावो उक्तत्वं तेन कथ्यते ॥ न स्माहु उ-
क्ता प्रश्ने अव्याकृतनयो मतः ॥ २४ ॥

तेनैव कारणेन उक्तत्वं न भाव उच्यते । उक्तत्वं धर्माभावलक्षणात्मानदात्मकत्वात् । उ-
क्तत्वं न भाव उच्यते तपता लक्षणाभावात् । अतो उक्तस्य भावाभाव प्रश्ने भवति त-
थागतः परं मरणान्न भवतीत्येवमादिरव्याकृतनयो मतः ॥

साहचर्यनिर्मथालोहे दर्शनेति मिरस्यन् । चित्ततानि
तथावैद्ये भावाभावो न शस्यते ॥ २५ ॥

यथा च लोहे साहचर्यनिर्मथालोहे दर्शनेति मिरस्यन् शान्तिर्न भावि साहचर्यमिरयो रभाव-
लक्षणात् । नाभावः शान्ति लक्षणेन भावात् । एवं उक्तानां चित्तताने च साहचर्यमि-
रस्यानीययो रागादिभ्योः शान्तिर्न भावः शस्यते तदभाव प्रभावितत्वाच्चैतः प्रज्ञा वि-
सृज्या नाभावत्वेन तेन विशुक्तिलक्षणेन भावात् ॥

उक्तानाममले धातौ नैकतादकृतान च ॥ आकाशवददेहत्वा-
त्पूर्वदेहाज्जसादतः ॥ २६ ॥

उक्तानामलास्रवे धातौ नैकत्वं पूर्वदेहाज्जसादतः । नव कृत्वं देहाभावात् आकाशवत् ॥

वतादिषु धर्मेषु बोधीरत्नाकरो यमा ॥ जगत्कृतसत्त्वेषु महा
मेधोयमा मता ॥ ३ ॥ पुराणज्ञानं पूर्णात्वा तूष्णीं च त्रयोपमा
मता ॥ ज्ञाना लोककरत्वाच्च महादित्योपमा मता ॥ २८ ॥

एतौ रत्नाकरमेधोयमत्वे पूर्णचन्द्रमहादित्योपमत्वे च श्लोको गतार्थौ ॥

अमेयारम्भेय्यद्वयमिश्राभासुमण्डले ॥ सदैककार्यावर्तने
लोकमानोकयन्ति च ॥ २९ ॥ तथैवानास्रवेधातोऽज्ञानाम
प्रमेयता ॥ मिश्रैककार्यास्त्येषु ज्ञानालोककरामता ॥ ३० ॥

एकेन व्यमिश्ररश्मेककार्यस्थोपमतया साधारणकर्मत्रादर्शयति ॥ रश्मीनामि
ककार्यत्वं पावनशोषणसमानकार्यत्वाद्देदित्वं ॥ द्वितीयेनानास्रवेधातो मिश्रै
ककार्यत्वं निर्माणादिकृत्येषु ॥

यथैकरश्मिनिःसरात्सर्वरश्मिविनिःसृतः ॥ भाने स्रथै
व बुद्धानां ज्ञेया ज्ञानविनिःसृतिः ॥ ३१ ॥

एककाले सर्वरश्मिविनिःसृत्या सच बुद्धानामेककाले ज्ञानप्रवृत्तिं दर्शयति ॥

यथैवादि त्परश्मीनां वृत्तीनास्त्रिममायितं ॥ तथैव बुद्धज्ञानानां व
ृत्तीनास्त्रिममायितं ॥ ३२ ॥ यथा सूर्यैकमुक्ताभैरश्मिभिर्भास्यते ज
गत् ॥ सद्बुद्धेयं तथा सर्व बुद्धज्ञानैः प्रभास्यते ॥ ३३ ॥

समत्वाभावे जगज्ज्ञेयप्रभासिन च ॥ यथाक्रमं श्लोको गतार्थौ ॥

यथैवादिपरस्मीनां मेघायावरणं मत्तं ॥ तथैव उक्त्वा
ज्ञानानामावृतिः सत्त्व उच्यते ॥ ३४ ॥

यथापरस्मीनां मेघायावरणं मत्तभावेन तथा उक्त्वा ज्ञानानामावरणं सत्त्वानामा
भाजनत्वेन उच्यते यच्च कथायास्तु सदनमा ॥

यथापांशुवशादस्त्रे रज्जुचित्राविचित्रता ॥ तथाविध
वशात्सुक्तौ ज्ञानचित्राविचित्रता ॥ ३५ ॥

यथा पांशुविशेषेण वस्त्रे रज्जुविचित्रता क्वचिदविचित्रता ॥ तथैव पूर्वप्रणिष्ठाप
चर्या वलाधानविशेषात् बुद्धानां किञ्चिदौ ज्ञानविचित्रता भवति ॥ श्रावकप्रत्येका
ज्ञाना विमुक्ता वविचित्रता ॥

गाम्भीर्यमलेधातौ लक्षणास्थानकर्मसु ॥ बुद्धानामि
तु उदितं सैः वाकाशचित्रता ॥ ३६ ॥

एतदनास्रवधातौ बुद्धानां त्रिविधं गाम्भीर्यमेवमुक्तं ॥ लक्षणागाम्भीर्यं चतुर्भि
र्भोक्तैः ॥ स्थानगाम्भीर्यं यच्च मे नैकत्वं मध्यकत्वाभ्यामसंस्थितत्वात् ॥ कर्मगाम्भीर्यं
दशभिः ॥ तत्सु नर्तक्षणां गाम्भीर्यं विभुदलक्षणां परमात्मलक्षणां मत्वा कृतलक्ष
णां विमुक्तिलक्षणां चारभ्योक्तं ॥ कर्मगाम्भीर्यं वेदप्रियक्षादिरत्नाश्रयत्वं कर्मस
त्वं परिपाचनकर्म निष्ठागमनकर्म धर्मदेशनाकर्म निर्माणादिकृत्यकर्म ज्ञानप्र
वृत्तिकर्म अविकल्पनकर्म चित्राकारज्ञानकर्म ज्ञानाप्रवृत्तिकर्म विमुक्तिसा
मान्यज्ञानविशेषकर्म चारभ्योक्तं ॥ मेयमनास्रवधातौ निष्प्रयत्नव्यापकाशेषमे
गाम्भीर्यं प्रमेददेशना यथासंज्ञैः वाकाशचित्रणी वेदितव्या ॥

सर्वेषामविशिष्टा तथता तद्विशिष्टा भावश्च तथागतः ॥ तथागत
त्वं तस्याच्च तन्मर्माः सर्वदेहिनः ॥ ३७ ॥

सर्वेषां निर्विशिष्टा तथता तद्विशिष्टा भावश्च तथागतः । अतः सर्वसत्त्वाल्लथागत
गर्भा इत्युच्यते । विश्वविभागे श्लोका एकादश ॥

प्रावकासां विभवेन लौकिकस्याभिभूयते ॥ प्रत्येक उद्देभ्यो मनः
प्रावकस्याभिभूयते ॥ ३८ ॥ बोधिसत्त्वविभवेन तत्कलानां न
गच्छति ॥ तथागतविभवेन तत्कलानां न गच्छति ॥ ३९ ॥

आभ्यां नावद्वाभ्यां प्रभावोत्कर्षविशेषेण उद्धानां विश्वं दर्शयति ॥
अप्रमेयमचिन्त्यं च विश्वं बोधिसत्त्वैः ॥ यस्य यत्र म
थायावत्काले यस्मिन् प्रवर्तते ॥ ४० ॥

अनेन तृतीयेन प्रकारेण भेदगाम्भीर्यविशेषाभ्यां कथमप्रमेयं कथं वाचिन्त्यमि
त्याह । यस्य सकलस्यार्थं तत्प्रवर्तते यत्र लोकधातौ यथा तादृशैः प्रकारैर्वावदत्तं
वा वदन्वा यस्मिन्काले । अवशिष्टैः श्लोकैः मनोवृत्तिभेदेन विश्वभेदं दर्शयति ॥

पञ्चेन्द्रियपरावृत्तौ विश्वं लभ्यते परं ॥ सत्त्वार्थवृत्तौ
सर्वेषां शराणां दशशतोदये ॥ ४१ ॥

पञ्चेन्द्रियपरावृत्तौ द्विविधं विश्वं परमं लभ्यते । सर्वेषां पञ्चानामिन्द्रियाणां
सर्वपञ्चार्थवृत्तौ । तत्र प्रत्येकं दशशराणां शतोत्पन्नौ ॥

मनसोऽपि परावृत्तौ विशुद्धं लभ्यते परं ॥ विशुद्धा
उचरे ताने निर्विकल्पे सुनिर्मले ॥ ४२ ॥

मनसः परावृत्तौ विशुद्धा उचरे निर्विकल्पे सुविशुद्धे ताने परमं विशुद्धं लभ्यते
येन महितं सर्वं विशुद्धं तानं प्रवर्तते ॥

सार्धं उग्र परावृत्तौ विशुद्धं लभ्यते परं ॥ क्षेत्रश्च
क्षौयभाकामं भोगसंदर्शनाय हि ॥ ४३ ॥

अर्ध परावृत्तौ उग्र परावृत्तौ च क्षेत्रविशुद्धि विशुद्धं परमं लभ्यते येन यथाका
मं भोगसंदर्शनं करोति ॥

विकल्पस्य परावृत्तौ विशुद्धं लभ्यते परं ॥ अव्याघा
ते मदाकालं सर्वेषां ज्ञानकर्मणां ॥ ४४ ॥

विकल्प परावृत्तौ सर्वेषां ज्ञानानां कर्मणां सर्वकालमव्याघाते परमं विशुद्धं ल
भ्यते ॥

प्रतिष्ठायाः परावृत्तौ विशुद्धं लभ्यते परं ॥ अप्रति
ष्ठितनिर्वाणं बुद्धानामवलेपदे ॥ ४५ ॥

प्रतिष्ठा परावृत्ता न प्रतिष्ठितनिर्वाणं परमं विशुद्धं लभ्यते बुद्धानां स्रवेधात् ॥

मैथनस्य परावृत्तौ विशुद्धं लभ्यते परं ॥ बुद्धसौ
ख्यविहारेऽथ दाराऽसंक्षोभदर्शने ॥ ४६ ॥

मिथुनस्य परावृत्तौ द्वयोर्ब्रह्मस्वविहारे च दारा संज्ञे रादर्शने च ॥
 आकाशसंख्या व्यावृत्तौ विभुत्वं लभ्यते परं ॥ चिन्ति
 तार्थसमृद्धौ च गतिरूपविभावेन ॥ ४७ ॥

आकाशसंख्या व्यावृत्तौ द्वयोरेव चिन्तितार्थसमृद्धौ च येन गगनगर्भो भवति गति
 रूपविभावेन च यथेष्टगमना याकाशवशीकरणाच्च ॥
 इत्यमेयपरावृत्ता वमेयविभुतामता ॥ अचिन्त्य
 कृत्या उच्छाना दुःखाना ममलाश्रये ॥ ४८ ॥

इत्यनेन सुखेनाप्रमेया परावृत्तिः । तत्र चाप्रमेयं विभुत्वमचिन्त्यकर्माज्ज्ञानं उ
 ज्ञानामनास्त्रवेधात्तौ वेदिन्यं । तस्यैव ब्रह्मस्य सत्त्वपरिपाकं निमित्तत्वे सप्तश्लोकाः

अभेदो लोको ब्रजति सुविश्रद्धौ परमतां अभेदानारब्धा ब्रजतिश्च
 भवद्भौ परमतां ॥ ब्रजत्येवं लोको दिशि दिशि जिज्ञानां सकथितैरप
 कः पक्वैर्वाच पुनरशेषं भुवमिह ॥ ४९ ॥

अनेन यादृशस्य परिपाकस्य निमित्तं भवति तद्दर्शयति । उपचितकृशलमूलानां
 च विसर्जो परमताया मनुपचितकृशलमूलानां च कृशलमूलोपचये अपक्वः
 अभेदो परमतां ब्रजुनपाकं ब्रजति पक्वः सुविश्रद्धौ परमतां ब्रजति । एवं च नि
 सकातं ब्रजति न च निःशेषं लोकस्यानन्तत्वात् ॥

तथा कृत्वा चर्या परमराशयेनाहुतवतीं महाबोधिनिष्ठां भु
 वमशरणां च शरणां ॥ तभन्ते यदीरा - - - गसदा सर्वसम
 यं तदा श्रव्यं लोके सुविधिचरणा न्नाहुतमपि ॥ ५० ॥

अनेन द्वितीयेन परिष्कानां बोधिसत्त्वानां परिपाकस्याश्वर्यं नाश्वर्यं । लक्षणांस्त
दा सर्वसमयमिति नित्यं निरंतरंच तदुभय मार्गचरणां सुविधिचरणां ॥

कचिद्वर्माश्रयं कुरुसुखराते दर्शयति यः कचिज्जन्मानधिं कचिद
पि विचित्रां जनवरीं ॥ कचिद्वृत्तां बोधिं कचिदपि च निर्वाणामुस
सुतं न च स्थानात्तस्माद्विचलति स सर्वं च कुरुते ॥ ५१ ॥

अनेन तृतीयेन सुगमं कुरुसुखपरिपाचनोपायप्रयोगे निमित्तत्वं दर्शयति ।
यथा यत्र स्थः सत्त्वान् विनयति । विचित्रां जनवरीं जातकभेदेन । न च स्थानात्त
तृतीयां नास्त्रबाह्यतोः ॥

ननु कानामेवं भवति मम पक्षोऽयमिति वा प्रपाच्योऽयं देही अपि च
अधुना पाच्यत इति ॥ विना संस्कारं तु प्रपचस्य यात्येव जनता शु
भैर्धर्मैर्नित्यं दिशि दिशि समन्तात्त्रयसुखं ॥ ५२ ॥

अनेन चतुर्थेन तत्परिपाकप्रयोगे निमित्तत्वं ननु भिसंस्कारेण दर्शयति । त्रय
सुखमिति यामत्रयेण ॥

यथा यत्नं भालुः प्रतनविषदैरंशविशरैः प्रपाके सत्त्वानां दि
शि दिशि समन्तात्प्रकुरुते ॥ तथा धर्माकोऽपि प्रशमविधिध
र्मैश्च विशरैः प्रपाके सत्त्वानां दिशि दिशि समन्तात्प्रकुरुते ॥ ५३ ॥

अनेन पञ्चमेनानभिसंस्कारपरिपाचनदृष्टानं दर्शयति ।

यथैकस्माद्दीपाद्भवति लुप्तमहन्दीपनिचमोऽप्रमेयोऽसंख्येयान

वत्पुनरेति व्ययमतः ॥ तथैकस्माच्छ्रुत्वा प्रवतिसुमहान् परिपाक
निनयोऽप्रमेयोऽसंख्यो न च पुनरेति व्ययमतः ॥ ५४ ॥

अनेन वक्षे न परं परया परिपाचन ॥

यथातोयैस्त्रिभ्रजति न महासागर इव न वृद्धिं नायाति प्र
तनविषदोऽप्युपविशनेः ॥ तथा बोद्धव्याः सततसमितैः
अद्विविशनेर्न तपि वृद्धिं वा ब्रजति परमाश्चर्यमिह तत् ॥ ५५ ॥

अनेन सप्तमेन परिपक्वानां विमुक्तिप्रवेशे ससुडोदाहुरेण धर्मधातोरत
त्रिं चावकाशदानादवृद्धिं ध्यानाधिकत्वात् । धर्मधातुविश्रद्धौ चत्वारः श्लोकाः ॥

सर्वधर्मद्वयावारतथताश्रितलक्षणाः ॥ वस्तुज्ञान
तदालम्बवशिताक्षयलक्षणाः ॥ ५८ ॥

एष त्वभावापमार्भैकः श्लोकः । केरालेयावरणाद्वयात्सर्वधर्मतथताविश्र
हितलक्षणाश्च । वस्तुतदालम्बनज्ञानयोरक्षयवशितालक्षणाश्च ।

सर्वतलथताज्ञानभावनासमुदागमः ॥ सर्वसत्त्वद्वयाधानसर्वथा
क्षयताफलं ॥ ५७ ॥

एष हेत्वर्थं फलार्थं चारभ्य द्वितीयः श्लोकः । सर्वतलथताज्ञानभावनाधर्मधा
तुविक्षेपहेतुः । सर्वतइति सर्वधर्मपर्यायसूत्रैः । सर्वसत्त्वानां सर्वथाहितसुख
द्वयाधानाक्षयताफलं ॥

कार्यवाक्यविनिर्माणा प्रयोगोपायकर्मकः ॥ समाधिधारणोक्ता

रहयामेयसमन्वितः॥ ५८॥

एष कर्मार्थं योगार्थं चारभ्य तृतीयः श्लोकः॥ त्रिविधं कायादि निर्माणं कर्मसं-
माधिधारणीसखाभ्यां ह्येन च प्रमेयेता उपायज्ञानसंभारिण्य समन्वायनेयो-
गः॥

स्वभावधर्मसंभोगनिर्माणीभिन्नवृत्तिकः॥ धर्मधातुविशुद्धोऽ-
नं उद्धानां समुदाहृतः॥ ५९॥

एष वृत्त्यर्थमारभ्य चतुर्थः श्लोकः॥ स्वाभाविकसंभोगिकनैर्माणिककायकृत्या
भिन्नवृत्तिकः॥ उक्तकायविभागे सप्त श्लोकाः॥

स्वाभाविकोऽथ संभोगकायेनैर्माणिकोऽपरः॥ क्त
यमेदाहि उद्धानां प्रथमस्तु द्वयाश्रयः॥ ६०॥

त्रिविधः कायो उद्धानां॥ स्वाभाविको धर्मकायः आश्रयपरावृत्तिवक्ष्यताः॥ सां-
भोगिको येन यथन्मण्डलेषु धर्मसंभोगं करोति॥ नैर्माणिको येन निर्माणो-
पसत्कार्यं करोति॥

सर्वधातुसंभोगोभिन्नेगणपरिग्रहैः॥ क्षेत्रैश्च नामभिः
काये धर्मसंभोगचेष्टितैः॥ ६१॥

तत्र संभोगिकः सर्वलोकधातुषु यथन्मण्डलेषु क्षेत्रनामशरीरधर्मसंभो-
गक्रियाभिभिन्नः॥

समस्तमश्वतच्छिद्यः कायः स्वाभाविकोऽमृतः॥ संभोगविस्तृताहेतुर्य-
थेवं भोगदर्शने॥ ६२॥

स्वाभाविकः सर्वउद्धानां समो निर्विशिष्टतया॥ सूक्ष्मोऽर्त्तानतया तेन संभो-

मिदं न कायेन संवदः संभोगविशुद्धे च ह्युच्यते यं भोगदर्शनाय॥

अमेयं बुद्धनिर्माणां कायेनैर्वाणिको मतः॥ इयो द्वयार्थसंपत्तिः

सर्वाकारा प्रतिष्ठिता॥ ८३॥

नैर्माणिकलुकायो बुद्धानामप्रेयप्रनेदं बुद्धनिर्माणां सांभोगिकः स्वार्थसंपत्तिः तलक्षणाः। नैर्माणिकः परार्थसंपत्तिः तलक्षणाः। एवं द्वयार्थसंपत्तिर्यथाक्रमं द्वयोः प्रतिष्ठिता सांभोगिके च काये नैर्माणिके च॥

शित्यजन्ममहाबोधि सदा निर्वाणादर्शनैः॥ बुद्धनिर्माणाकायोऽयं महामाये विमोचने॥ ८४॥

सपुनर्निर्माणाकायः सदा विनेयार्थं शित्यस्य वीणावादनादिभिः जन्मनश्चाभिसंबोधश्च निर्वाणास्य च दर्शनैर्विमोचने महोपायत्वा त्वरार्थसंपत्तिलक्षणा वेदितव्यः॥

त्रिभिः काये सुविज्ञेयो बुद्धानां कायसंग्रहः॥ साश्रयः स्वपरार्थोऽयस्त्रिभिः कायैर्निदर्शितः॥ ८५॥

त्रिभिश्च कायैर्बुद्धानां सर्वकायसंग्रहो वेदितव्यः। एभिस्त्रिभिः कायैः साश्रयः स्वपरार्थो निदर्शितः। इयोः स्वपरार्थप्रभावितत्वात् इयोश्च तदाश्रितत्वा यथापूर्वमुक्तं॥

आश्रयेणाश्रयेणापि कर्मणाते समानताः॥ प्रकृत्याऽस्त्रंसनेनापि प्रवक्ष्ये नैष नित्यता॥ ८६॥

ते च त्रयः कायाः सर्वबुद्धानां यथाक्रमं त्रिभिर्निर्विशेषा आश्रयेणाधर्मधातो रभिन्नत्वात् आशयेन पृथक् बुद्धाशयस्याभावात् कर्मणा च साधारणाक

मकत्वात्। तेषु न त्रिसुकायेषु यथाक्रमं त्रिविधानित्यज्ञा वेदितव्या येन नि-
 त्यकाया लभा गताञ्चये। प्रकृत्या नित्यता स्वाभाविकस्य स्वभावेन नित्यता
 त्। अस्मिन्नेन सांभोगिकस्य धर्मसंभोगा विच्छेदनात्। प्रवक्ष्ये नैतानि क-
 स्थान्तव्यये पुनः पुनर्निर्माणदर्शनात्। बुद्धज्ञानविभागे दशश्लोकाः॥

आदर्शज्ञानमचलं त्रयज्ञानं तदाश्रितं॥ समताप्रत्यवेक्षा
 या कृत्या लुप्तान एव च॥ ८७ ॥

चतुर्विधं बुद्धानां ज्ञानं सादर्शज्ञानं प्रत्यवेक्षणाज्ञानं कृत्या लुप्तान ज्ञानं
 सादर्शज्ञानमचलं त्रीणि ज्ञानानि तदाश्रितानि चलानि॥

आदर्शज्ञानमममा परिच्छिन्नं सदाजगं॥ सर्वज्ञेयेष्वसंमूढं न च
 तेष्वासुखं सदा॥ ८८ ॥

आदर्शज्ञानममममा परिच्छिन्नं देशतः सदाजगं कालतः। सर्वज्ञेयेष्वसंमू-
 ढं सदावरणाविगमात् न च तेष्वासुखं मनाकारत्वात्॥

सर्वज्ञाननिमित्तत्वात् सत्त्वानाकरोपमं॥ संभोगबुद्धताज्ञानप्र-
 तिविधोदयाच्च तत्॥ ८९ ॥

तेषां च समतादिज्ञानानां सर्वप्रकाराणां हेतुत्वात् सर्वज्ञानानामाकरोपमं
 संभोगबुद्धत्वतश्चान प्रतिविधोदयाच्च तदादर्शज्ञानमित्युच्यते॥

तन्नेषु समताज्ञानं भावनाश्रितं। मलं॥ अप्रवि-
 ष्य समानिष्ठं समताज्ञानमिष्यते॥ ९० ॥

बोधोदितत्वेनभिसमयकालेषु समताज्ञानं प्रतिलब्धं तज्जावनाश्रितो बोधिप्रा
प्तस्तु प्रतिष्ठितनिर्वाणो निबिडं समताज्ञानमिष्यते ॥
महामैत्रीकृपाभ्यां च सर्वकालानुगमनं ॥ यथा
विमोक्षं सत्त्वानां उद्धविम्बनिदर्शकं ॥ ७१ ॥

महामैत्रीकृपाभ्यां सर्वकालानुगं यथाविमोक्षं च सत्त्वानां उद्धविम्बनिदर्श
कं ॥ यतः केचित्सत्त्वास्तथागतं नीलवर्णाय इपति केचित्पीतवर्णमित्येवमादि ॥

प्रत्यक्षराकं शोने तेये अद्याहृतं सदा ॥ धारणीनां समाधीनां निधा
नोपममेव च ॥ ७२ ॥ परिघन्मण्डले सर्वविभूतीनां निदर्शकं
सर्वसंशयविच्छेदि महार्धर्मप्रवर्धकं ॥ ७३ ॥

प्रत्यवेक्षराकं ज्ञानं यथाश्लोकं ॥

कृत्यानुष्ठानज्ञाननिर्माणैः सर्वधातुषु ॥ चित्राप्रमेयाचिन्मैश्व
सर्वसत्त्वार्थकारकं ॥ ७४ ॥

कृत्यानुष्ठानज्ञानं सर्वलोकधातुषु निर्माणैर्नानाप्रकारैरप्रमेयरचिन्मैश्व ।
सर्वसत्त्वार्थकारकं ॥

कृत्यानिष्पत्तिभिर्भेदैः संख्याक्षेत्रैश्च सर्वदा ॥ अचिन्मैश्वनिर्मा
णां विज्ञेयं तच्च सर्वथा ॥ ७५ ॥

तच्च उद्धनिर्माणं सदा सर्वथा चाचिन्मैश्वेदित्यं ॥ कृत्याक्रियाभेदतः संख्यातक्षे
त्रतश्च ॥

धारणात्मचिन्ताच्चसम्पद्धर्मप्रकाशनात् ॥ कृत्यानुष्ठानतश्चैव

चतुर्त्तानसमुद्भवः ॥ ७८ ॥

तत्र आरणात् शुभानां धर्माणां । समचिन्तता सर्वसत्त्वैवात्मपरसमन्याशेषेण
तार्थं ॥ बुद्धानेकत्वाप्युक्तं श्लोकः ॥

गोत्रभेदादवैयर्थ्या साकल्यादप्यनादितः ॥ अ

भेदानैकबुद्धत्वं वक्तव्यं चामताश्रये ॥ ७९ ॥

एक एव बुद्ध इत्येतन्नेष्यते । किं कारणं । गोत्रभेदात् । अनन्तारि बुद्धगोत्राः सत्त्वाः
तत्रैक एवाभिसंबुद्धो नान्येऽभिसंभोत्स्यन्न इति । कुत एतत् । पुराणज्ञानसंभार
वैयर्थ्यं च स्यादनेषां बोधिसत्त्वानामनभिसंबोधान्न च युक्तं वैयर्थ्यं । तस्मादवै
यर्थ्यादपि नैकबुद्धः सत्त्वार्थक्रिया साकल्यं च न स्यात् । बुद्धस्य बुद्धत्वे कस्यचिद
प्रतिष्ठापनादेतच्च न युक्तं । न च कश्चिदादिबुद्धोऽस्ति विना संभारेण बुद्धत्वो
गादिना चान्येन बुद्धेन संस्थानायोगादित्यनादित्वा दप्येकी बुद्धो न युक्तः । वक्तव्यं
नापि नेष्यते बुद्धानां धर्मकायस्याभेदादनास्रवेधानौ । बुद्धत्वोपायप्रवेशे चत्वा
वः श्लोकाः ॥

याऽविद्यामानतासैव परमाविद्यमानता ॥ सर्वथाऽनुपलभश्च उप
लभः परो मतः ॥ ८० ॥

यापरिकल्पितेन स्वभावेनाविद्यमानता सैव परमाविद्यमानता परिनिष्पन्नेन
स्वभावेन । यश्च सर्वथाऽनुपलभः परिकल्पितस्य स्वभावस्य स एव परम उप
लभः । परिनिष्पन्न स्वभावस्य ॥

भावनापरमावेद्याभावनामविपश्यतां ॥ प्रतिलभः परश्चेद्यः प्रति
लभः न पश्यतां ॥ ८१ ॥

सैव परमाभावना यो भावनायाऽनुपलभः । स एव परमः प्रतिलभो यः प्रतिल

आजपलभः॥

पश्यतांशुत्वंदीर्घं निमित्तं वीर्यमात्मनः॥ मानिनां बोधिसत्त्वानां हरे
बोधिर्निरूप्यते॥ ८० ॥

ये च शुरुत्वं बुद्धत्वं पश्यन्ति अहुतर्धमेयुक्तं। दीर्घं कालं मशुपन्ति तत्समुदागमा
य। निमित्तं च पश्यन्ति चिन्तालम्बनं। आत्मनश्च वीर्यं वयमारब्धं वीर्या बुद्धत्वं प्रा
प्तामश्नुति। तेषामेवं मानिनां बोधिसत्त्वानामौपलम्भिकत्वात्। हरे बोधिर्निरूप्यते

पश्यतां कल्पनामात्रं सर्वमेतन्न बोधिते॥ अकल्पबोधिसत्त्वानां
प्राप्ता बोधिर्निरूप्यते॥ ८१ ॥

कल्पनामात्रं त्वेन सर्वमिति पश्यतां तस्यापि कल्पनामात्रस्या विकल्पनादकल्पबो
धिसत्त्वानामनुपपत्तिकर्म्मभ्रान्तिताभावस्थायामर्पतः प्राप्ते च बोधिरित्युच्यते।
बुद्धानामन्योन्यैककार्यत्वे चत्वारः श्लोकाः॥

भिन्नाश्रयाभिन्नजलाश्रयः अत्योदकाः कृत्स्नपृथक्कार्याः॥ जलाश्रि
तप्राणिनानूपभोग्या भवन्ति पातालमसं प्रविष्टाः॥ ८२ ॥ समुद्रविश्व
भवन्ति सर्वा एकाश्रया एकमहाजलाश्रयः॥ मिश्रैककार्याश्च महोपभो
ग्या जलाश्रितप्राणिगणस्य नित्यं॥ ८३ ॥ भिन्नाश्रयाभिन्नमताश्रयो
गः स्वत्यावबोधाः पृथगात्मकत्वाः॥ परीक्षितत्वात्पक्षदोषभोग्या भवन्ति
उद्धत्वमसंप्रविष्टाः॥ ८४ ॥ उद्धत्वविश्वश्च भवन्ति सर्वे एकाश्रया एकम
एव बोधाः॥ मिश्रैककार्याश्च महोपभोग्याः सदामहासत्त्वगणस्य तेहि॥ ८५ ॥

तत्र भिन्नाश्रयानयः स्वभाजनभेदात्। कृत्स्नपृथक्कार्याः पृथक्त्वेन कृत्स्नकर
णादातनूपभोग्या इत्यस्यानामुपभोग्याः। शेषंगतार्थः। उद्धत्वप्रोक्ता एने श्लोकः॥

इति निरूपयमशुक्लधर्मयोगात् हितसुखहेतुनयाचकृदभूत् ॥
अभपरमसुखाक्षयाकरत्वात् शुभमतिरर्हतिवोधिचिन्तमात्रं ॥ ८८ ॥

निरूपयमशुक्लधर्मयोगात् स्वार्थसंपन्नितः ॥ हितसुखहेतुत्वाच्च उदयत्यय
स्वार्थसंपत्तिः ॥ अनवयोक्तया क्षयसुखाकरत्वाच्च सुखविहारे विशेषतः उचि
मान हीनवोधिचिन्तमादातुं तत्प्रसिधानपरिग्रहत् ॥

महायानसूत्रादंकारे बोध्यधिकारो नवमः ॥ ८९ ॥

उद्दानं ।

आदिशिक्षिः शरणांगोत्रं चिन्तेत धैर्यवचोत्पादः ॥ स्वपरार्थस्तत्त्वार्थप्र
भावपरिपाकबोधिश्च ॥ १ ॥

एवमेव बोध्यधिकार आदिमारम्भयावत् बोधिपट्टात्तसारेणात्र गन्तव्यः ॥ अधि
क्रिप्रमेदनक्षणाविभागे श्लोकः ॥

जाताजाताग्राहिकाग्राह्यभूता मित्रादाना स्वात्मनो भ्रान्तिका च ॥
अभ्रान्तान्मा असुखानैव चान्या घोषाचारा चैधिका चैक्षिका च ॥ २ ॥

जाता अतीतप्रत्ययना । अजाता अनागता । ग्राहिका अध्यात्मिकोपयाहम्भनम
धिसुच्यते । ग्राह्यभूता वासा । यानादन्वनेन धिसुच्यते । मित्रादाना ओदारिका
स्वात्मनः सुखमा । भ्रान्तिका हीना विमरीता धिमोक्षात् । अभ्रान्तिका प्रशान्ता । असु
खा अज्जिके समवहितप्रत्ययत्वात् । अनासुखा हरे विपर्ययात् । घोषाचारा श्रु
तमयी । श्रुतिका चिन्तामयी । ईक्षिका भावनामयी । प्रत्यवेक्षणात् ॥

हर्षा कीर्णाऽव्यवकीर्णा विपक्षैर्हीनो दारा आवृताऽनावृता च। युक्ता
 युक्ता संभृताऽसंभृता च गारु विद्या हरगा चाधिसुक्तिः॥ ३ ॥

हर्षा मद्धा। व्यवकीर्णा मद्धा। अव्यवकीर्णा विपक्षैरधिमात्रा। हीनाऽन्यथाने। उ
 र्गा मर्याने। आवृता सावरणा विशेषगमनाय। अनावृता निरावरणा। युक्ता
 सातत्य सक्त्य प्रयोगात्। अयुक्ता तद्विरहिता। संवृताधिगमयोग्या। असंभृता वि
 पर्ययात्। गारु विद्या भूमिप्रविद्या। हरगा परिशिष्टासुभूमिषु। अधिसुक्ति परि
 पन्थे त्रयः श्लोकाः॥

अमनस्कार वाङ्मयं कौशीर्यं योगविभ्रमः॥ ऊमि
 त्रं अभिर्देवत्वं मये निशे मनुस्क्रिया॥ ४ ॥

जाताया अमनस्कार वाङ्मयं परिपन्थः। अजातायाः कौशीर्यं मासुया हं कः
 भूताया योगविभ्रमस्तथैवाभिनिवेशात्। मित्रादनायाः ऊमित्रं विपरीतया
 दणात्। स्वात्मतोऽधिसुक्तेः ऊशतमूलसौर्वत्वं। अभ्रानाया अयोनिशो मनुस्क्रि
 कारः परिपन्थस्तद्विरोधित्वात्।

प्रमादोत्पन्नं तत्त्वं च श्रुतचिन्तात्पन्नम्॥ शम
 मात्राभिमानश्च तथाऽपरिजयो मतः॥ ५ ॥

आसुखायाः प्रमादस्तस्या अप्रमाद कृतत्वात्। घोषाचाराया अत्यश्रुतत्वं नी
 तार्थसूत्रानाश्रवणात्। लुपिकायाः श्रुतमात्रसंतुष्टत्वं मत्त्वचिन्ता संतुष्टत्वं च।
 ईशिकायाश्चिन्तामात्र संतुष्टत्वं शमप्रमात्राभिमानश्च। हर्षाव्यवकीर्णयोरे
 परिजयः परिपन्थः॥

अनुदेगस्तथोदेग आदृतिश्चाप्यनुक्तता असंभतिश्च विशेषाभि
 स्तुतिपरिपश्यता ॥ ८ ॥

हीनाया अनुदेगः संसारात् । उदाराया उदेगः । अनावृतिः । युक्ताया अनुक्तता । स
 भताया असंभतिः परिपश्यः । अभिमुक्तावतुशंसै यश्च श्लोकाः ॥

पुण्यं महदकौकृतं सौमनस्यं सुखं महत् ॥ अविप्रणाशः स्वैर्यं च
 विशेषगमनं तथा ॥ ७ ॥ धर्माभिः समयश्चाथ स्वपरार्थात्तिरु
 नमा ॥ क्षिप्रानि जलमेतेहि अनुशंसाभिमुक्तिरः ॥ ८ ॥

जातायां प्रत्युत्पन्नायां पुण्यं महत् । अतीतायामकौकृत्यमविप्रतिसारात् । आ
 रिकायां यासुभूतायां च महत्सौमनस्यं समाधियोगात् । कल्याणमित्रजनिताया
 मविप्रणाशः । स्वयमभिमुक्तौ स्वैर्यं । भ्रान्तिकायामासुरायाश्च तमयादिका
 यां च यावत् मन्थायां विशेषगमनं । अभिमात्रायां धर्माभिसमयः । हीनायां स्वा
 र्थप्राप्तिः । उदारायां परार्थप्राप्तिः परमा । अनावृत्युक्तसंभतादिषु अनुक्तपञ्चा
 ष्तिप्रतिज्ञावतुशंसः ॥

कामिनां सा भवदृशी कूर्मप्रख्या समाधिना ॥ भृत्यो
 यमास्वार्षिनां सा राजप्रख्या परार्थिनां ॥ ९ ॥

यथाश्वाः स्वर्जसततमवितप्रः क्षुधितको यथा कूर्मश्चासौ जलविवरके संकु
 चितकः । यथा भृत्यो नित्यमुपचकितमूर्तिर्विवरति । यथा राजाराजां विषये वशवती
 विहरति ॥

तथा कामिस्था तत्त्वपरजन कृतार्थमुदिते विशेषो विज्ञेयः

सततमधिसुक्ताविविधया ॥ महायानेन तस्य विधिवदिह मन्त्राप
रमतां भगवन्ति महीरः सततमिह तानेव वदन्त्यात् ॥ १० ॥

अपि खलु कामिनामधिसुक्तिः श्वसदृशा लौकिक समाधिगतानां कर्मप्रख्या स्वार्थव
तां भूतोपमा सजप्रख्या परार्थवतां । एतमेवार्थं परेणोपमाय महायानाधिसुक्ता
समादाप्यति । अधिसुक्तितयप्रतिषेधे श्लोकाः ॥

मनुष्यभूतासंवेधिं प्राप्नुवन्ति प्रतिक्षां ॥ भ्रमेत्या
यतः सत्त्वा तयं जातोऽधिवासयेत् ॥ ११ ॥

त्रिभिः कारेतोर्तयो न युक्तः । यतो मनुष्यभूता वेधिं प्राप्नुवन्ति नित्यं प्राप्नुवन्ति । अ
भ्रमेत्याश्च प्राप्नुवन्ति । अधिसुक्तिपुण्यविशेषेणैव श्लोकौ ॥

यथा भक्षणं प्रभवते परेषां भोजनं ददत् ॥ न तु स्वयं संभुज्जानस
भा भक्षणमहोदयः ॥ १२ ॥ सूत्रेणोक्तं तथ्यते धर्मात्परार्थाश्रय
देशितात् ॥ न तु स्वार्थाश्रया धर्मादेशिता उपलभ्यते ॥ १३ ॥

यथा भोजनं ददत् पुण्यमुत्पद्यते परार्थाधिकारात् । न तु स्वयं संभुज्जानस्य स्वार्थाधि
कारात् । एवं परार्थाश्रयदेशितात् महामानधर्मान्नेषु तेसु सूत्रेयुक्तः पुण्योदयोम
होत्पद्यते । न तु स्वार्थाश्रयदेशितात् श्रावकमानधर्मात् । अधिसुक्तिफलपरिग्रहे
श्लोकः ॥

इति विपुलपत्तिमहोद्यधर्मे जनियसयामतिमान्नाहधिसुक्तिं ॥
विपुलसततपुण्यतद्विद्विं ब्रजतिशौरसमैर्महात्मनां च ॥ १४ ॥

यत्र यादृशाधिसुक्ता यो यत्कृतं परिगृह्णाति। विसृज्यो महायानधर्मेऽपरिग्राह्य
योदाराधिसुक्ता मतिमान् त्रिविधं कृतं परिगृह्णाति विप्रतत्प्रापद्विं नत्वा
वाधिसुक्तेर्विद्विं तदेतकां चातत्परां महात्मनां बुद्धत्वं॥

महायानसूत्रात् कारे अधिसुक्तधिकारो दशमः॥ १० ॥

धर्मपर्यष्ट्यधिकारे आत्मनः पर्यष्टौ चत्वारः श्लोकाः॥

पिङ्कत्रयं इयं वा संग्रहतः कारणौ नवभिरियं॥ वासन
बोधन शमनप्रतिबधैस्तद्विमोचयति॥ १ ॥

पिङ्कत्रयं सूत्रविनयाभिधर्माः॥ तदेवत्रयं हीनयानाग्रमानमेदेन इयं भवति
भ्रावकपिङ्कं बोधिसत्त्वपिङ्कं च। तत्पुनस्त्रयं इयं वा केनार्थेन पिङ्कमित्याहुः
संग्रहतः सर्वज्ञेयार्थसंग्रह इदित्यं। केन कारणेन त्रयं। नवभिः कारणैर्विनि
किप्ता प्रतिपक्षेणा सूत्रेण यत्रार्थं संशयितस्तस्य तन्निश्चयार्थं देशनात्। अत्र
इयानुयोग प्रतिपक्षेण विनयः सावयपरिभोग प्रतिबोधनः कामसुरबलिका
उयोगा नत्प्या नवय परिभोगानुज्ञानात् आत्मज्ञसंयुक्तयोगा नत्प्य। स्वयंदृष्टि
परामर्ष प्रतिपक्षेणाभिधर्मोऽविपरीतधर्मलक्षणाभिधोतनात्। पुनः शिधा
त्रय देशना सूत्रेणा अधिज्ञात्वाधिचिन्तसंपादना विनयेन शीलवतोऽदिप्रति
सारादविप्रतिसारेणा समाधिताभात्। अधिप्रज्ञासंपादनाभिधर्मेणाविपरीता
र्थप्रविचयात्। पुनर्धर्मार्थदेशना सूत्रेणा। धर्मार्थनिष्पत्तिर्विनयेन त्तेषां वि
नयसंयुक्तस्य तस्योः प्रतिबोधात्। धर्मार्थसांक्षिप्यनिश्चयकोशस्य मधिधर्मे
शोति। एभिर्नवभिः कारणैः पिङ्कत्रयमियं। तच्च संसाराद्विमोचनार्थं। कथं पुन

लक्ष्मिर्नोचयति। वासनबोधनशमनप्रतिवेधैलक्ष्मिर्नोचयति। श्रुतेनचित्तवास-
नतः। चिन्तयाबोधनतः। भावनया शमनेन शमनतः। विषयनया प्रतिवेधनतः।

सूत्राभिधर्मविनया श्रुतविधार्थमताः समासेन ॥

तेषां ज्ञानाद्धीमान् सर्वाकारज्ञतामेति ॥ २ ॥

तेच सूत्रविनयाभिधर्माः प्रत्येकं चतुर्विधार्थाः समासतलोषां ज्ञानाद्धीमि-
तः सर्वज्ञतां प्राप्नोति। श्रावकस्त्वेकस्या अपि गाथाया अर्पमानायाः स्रवक्ष्यं
प्राप्नोति ॥

आश्रयतो लक्षणातो धर्मादर्थाच्च सूचनात्सूत्रं ॥ अभि-
मुखतोऽभाभीक्षापादभिभवगतिनोऽभिधर्मश्च ॥ ३ ॥

कथं प्रत्येकं चतुर्विधार्थः। आश्रयलक्षणाधर्मार्थसूचनात्सूत्रं। तत्राश्रयो यत्र दे-
शो देशितः येन यस्मै च। लक्षणां संवृत्तिसत्यलक्षणां परमार्थसत्यलक्षणां च। ध-
र्माः स्वश्रवणन धान्तरप्रतीत्यसंख्यादादयः। अर्थोऽनुसंधिः। अभिमुखत्वा-
दभीक्षात्पादभिभवनादभिगमनाच्चाभिधर्मो वेदितव्यः। निर्वाणमिमुखो धर्मो
ऽभिधर्मः सत्यबोधिपक्षविमोक्षमुखादिदेशनात्। अभीक्षाधर्मोऽभिधर्म एकै-
कस्य धर्मस्य रूपरूपिसनिदर्शनादिप्रभेदेन वज्रतनिर्दिशान्। अभिभवतीत्यभि-
धर्मः परप्रवादाभिभवनादिवादाधिकरणादिभिः। अभिगम्यति सूत्रार्थ एतेनेत्य-
भिधर्मः ॥

आपनेरुत्थानाद्युत्थानान्निःसृतेष्वविनयत्वं ॥ उक्त-

तः प्रज्ञेः प्रविभागविनिश्चयाच्चैव ॥ ४ ॥

आप्रजिमेः समुत्थानतो बुद्धिः ततो निःसरणतश्च। तत्रापत्तिः पञ्चापत्तिकायाः। स
 मुत्थानमापत्तीनामज्ञानात्प्रदानात् श्लेशप्राचुर्यादनादराच्च। मुत्थानमापत्तौ न
 दण्डकर्मतः। निःसरणं सप्तविधं। प्रतिदेशना। अभ्युपगमः शिक्षाकर्मकादीनां दण्ड
 कर्मणा। समवयोक्तः प्रसूते शिक्षापदे पुनः पर्यायेण। अज्ञानात्प्रज्ञाभिः समवेना
 संयेन शिक्षापदश्च प्रतिप्रसूतश्च। आश्रयपरिवृत्तिश्च। अज्ञानोः स्त्रोत्रकर्म
 यजनपरिवर्तनादसाधारणा वेशपत्तिः। भूतप्रत्यवेष्ट्या धर्मादानादौ प्रत्यवेष्ट्या
 विशेषः। धर्मताप्रतिलम्भश्च सत्यदर्शनेन उद्भातु उद्भापनाभावे धर्मप्रतिलम्भा
 तः। पुनश्च उर्विधेनार्थेन विनयोवेदितव्यः। उद्भूततो यमागम्य शिक्षा प्रसूयते।
 प्रसूयितो यदाऽरोचिते उद्भूतापराधे शास्त्रा संनिपात्य संयुगिष्ठां प्रज्ञापयति
 प्रविभागतो यः प्रसूते शिक्षापदे तद्देशस्य विभागः। निनिश्चयतश्च तत्रापत्तिः
 कथं भवत्यनापत्तिर्वेति निर्धारणात्। आलम्बन लाभपर्येष्टौ त्रयः श्लोकाः॥

आलम्बनं मनो धर्मः अध्यात्मं वासुकं इयं॥ लाभो
 इयो इयार्थेन इयोश्चात्र पलम्बतः॥ ५ ॥

धर्म आलम्बनं यो दिशितः कायादिकश्च ध्यात्मिकं वासुमा ध्यात्मिकवास्तु च। अत्र शा
 हक भूतं कायादिकं ध्यात्मिकं वास्तु भूतं वास्तु तयोरेव तथता इयं। तत्र इयोरा
 ध्यात्मिकवास्तु योऽलम्बनमोर्ध्वार्थेन लाभो यथाक्रमं यदिया सार्धमाभिर्न प
 म्पति याहकार्थश्च यासार्ध इयस्य पुनः समस्तस्या ध्यात्मिकवास्तु लम्बनस्य तथ
 नाया लाभस्योरेव इयोऽत्र पलम्बत इति दितव्यः॥

मनोजलैर्यथोक्तार्थप्रसन्नस्य प्रधारणात्॥ अर्थस्वानुस्यूजत्याच्च
 नाभिस्थानाच्च चेतसः॥ ८ ॥ धर्मो लम्बनलाभः स्याद्विभिर्नानैः श्रु
 तादिभिः। त्रिविधो लम्बनलाभश्च पूर्वोक्तस्तस्मात्प्रितः॥ ७ ॥

धर्मात्मनलाभः। अनस्त्रिभिर्ज्ञानैर्भवति श्रुतचिन्ताभावनामयेः। तत्र समाहि
तेन चेतसा मनोजल्पेयं योक्तार्यं प्रसन्नस्य तत्प्रधारणादौ। श्रुतमयेन ज्ञानेन तत्र
लाभः मनोजल्पेति संकल्पैः। प्रसन्नस्य त्वधिसुक्तस्य निश्चितस्य। प्रधारणादि
ति प्रविचयात्। जल्पादर्थखानस्य प्रधारणा चिन्तामयेन तत्लाभः। यदि मनोज
ल्पादेवायमर्थः ख्यातीति पश्यति नान्यमनोजल्पा योक्तं ह्यालम्बनलाभे। चि
तस्य नास्ति स्थानात् भावनामयेन ज्ञानेन तत्लाभो वेदितव्यो ह्यस्य पलभाश्च
योक्तं ह्यालम्बनलाभे। अत एव त्रयसपूर्वोक्तस्त्रिविधालम्बनलाभो धर्मात्म
नलाभसंनिश्चितो वेदितव्यः। मनसिकारपर्येणै पञ्चश्लोकाः॥

त्रिधातुकः कृत्यकरः स संवाधाश्रयोऽपरः॥ अधिमुक्तिनिवे
शीचतीत्युक्तकरोऽपरः॥ ८८॥ हीनपूरणाश्रयोद्देशासज
त्योऽत्यजत्येव च॥ ज्ञानेन संप्रयुक्तश्च योगोपनिषदात्म
कः॥ ८९॥ संभिन्नालम्बनश्चासौ विभिन्नालम्बनः स च॥
पञ्चधा स प्रधा चैव परिष्ठापञ्चधाऽस्य च॥ ९०॥ चत्वारः स
त्रिंशच्च आकारा भावनागताः॥ मार्गद्वयस्वभावोऽसौ ह्यत
र्हसः प्रतीच्छकः॥ ९१॥ प्रयोगी दशवर्ती च परीक्षो विष्णुः
लात्मकः॥ योगिनां हि मनस्कार एव सर्वात्मको मतः॥ ९२॥

अष्टादशविधो मनस्कारः। धातुनियतः कृत्यकर आश्रयविभक्तोऽधिमुक्ति
निवेशकरश्चन्द्रजनकः समाधिसंनिश्चितो तानसं प्रयुक्तः संभिन्नालम्बनो
विभिन्नालम्बनः परिज्ञानियतो भावनाकारप्रविष्टः शमथवियशपना मार्ग
स्वभावोऽनुशंसमनस्कारः प्रतीच्छकः प्रायोगिकमनस्कारो दशवर्तिमन

स्कारः परीतमनस्कारो विपुलमनस्कारश्च । तत्र धातुनियतो यः श्रावकादिनो
 वनियतः । कृत्यकरो यः संभृतसंभारस्य । आश्रयविभक्तौ यः समं वा वयस्य
 श्रयोऽसं वाधप्रव्रजिताश्रयश्च । अधिमुक्तिनिवेशको यो बहुधा लुप्तमिति सहग
 तः । हृद्जनको यस्य सं प्रत्यय सहगतः । समाधिसंनिश्चितो यः समनको ल
 समाधिसहगतः स विनर्कसविचारमात्रा विनर्काविचार सहगतश्च । ज्ञानमे
 युक्तो यो योगी पनिषद्योग सहगतः स अनर्थभाक्कर्म भुवचिन्तामयो भावनाम
 यश्च । संभिन्नालम्बनः पञ्चविधः सूत्रोद्दानगाभानि पातयावउग्रहीतयावदेशि
 तालम्बनः । विभिन्नालम्बनः सप्तविधो नामालम्बनः पदालम्बनो व्यञ्जनालम्ब
 नः उद्गलनैरात्म्यालम्बनो धर्मनैरात्म्यालम्बनो रूपिधर्मालम्बनोऽरूपिधर्मा
 लम्बनश्च । तत्र रूपिधर्मालम्बनो यः कायालम्बनः । अरूपिधर्मालम्बनो यो वेद
 नाचितधर्मालम्बनः । परित्तानियतो यः परित्ते ये वस्तुनि परित्ते येऽर्थे परित्ता
 यां परित्ताफले तत्प्रवेदनायां च । तत्र परित्ते यं वस्तुतुः खं परित्ते योऽर्थस्तत्वेव
 नित्यतुः खं श्रूयानात्मना । परित्तामार्गः । परित्ता फलं विसृक्तिः । तत्प्रवेदनादि
 मुक्तिज्ञानदर्शनं । भावनाकारप्रविष्टश्चतुराकारभावना सप्तविंशदाकार
 भावनश्च । तत्र चतुराकारभावनः उद्गलनैरात्म्याकारभावनो धर्मनैरात्म्या
 कारभावनो दर्शनाकारभावनो ज्ञानाकारभावनश्च । तत्र सप्तविंशदाकारभा
 वनः । अभाकारभावनोऽऽकाकारभावनोऽनित्याकारभावनोऽनात्माकारभा
 वनः स्य सुपस्थामेषु । अतिलम्भाकारभावनो निसेवनाकारभावनो विनिर्धाव
 नाकारभावनः प्रतिपक्षाकारभावनः सम्पक्वराशेः । संतुष्टिप्रातिपक्षिकमनस्का
 रभावनो यदा हृद्जनयति विक्षेपसंशयं प्रातिपक्षिकमनस्कारभावनो यदा
 व्यापहृते वीर्यमारभते यथाक्रमं । औद्भत्यप्रातिपक्षिकसमाधाकारभावनो य
 दाचिन्तं प्रयच्छति । तद्यप्रातिपक्षिकसमाधाकारभावनो यदाचिन्तं प्रयच्छति ।

एते यथाक्रमं कठं च ऋषिपादेषु वेदितव्याः। स्थिरचिन्तस्य लोकोत्तरसंपत्तिरसंप्र
 तयाकारभावो यथासंप्रत्ययाकारभावन एवं व्यवसायाकारभावो धर्मसंप्र
 मोषाकारभावन चिन्तस्थित्याकारभावनः प्रविचयाकारभावन इत्येतेषु। एत
 एव पञ्च निर्लिखितविपक्षमनस्कारा वलेषु। संबोधिसंप्रख्यानाकारभावनस्त
 त्रैविचयोक्ता ह्यसौमनस्यकर्मण्यता चिन्तस्थितिसमताकारभावनाः सप्त संबोध्य
 केषु। प्राप्तिनिश्चयाकारभावनः परिकर्मभूमिसंरक्षणाकारभावनः परसंप्राप्त्या
 कारभावन आर्यकात्तशीलप्रविष्टाकारभावनः संलिखितवृत्तिसमुदाचारका
 रभावनः पूर्वपरिभावित्रप्रतिबन्धमार्गाभ्यासाकारभावो धर्मस्थितिनिमित्ता
 संप्रमोषाकारभावो निमित्तस्थित्याश्रयपरिवृत्त्याकारभावनश्चमार्गाङ्केऽ।
 शमयविषयना भावनामार्गस्वभावयोर्न कश्चिन्निर्देशः। अनुशंसमनस्कारो
 द्विविधो दोषुत्पायकर्मणो दृष्टिनिमित्ताय कर्मणाश्च। प्रतीच्छको यो धर्मस्त्रीति
 उदबोधिसत्त्वानामनिकादववादग्राहकः। प्रायोगिकमनस्कारः पञ्चविधः समा
 धिगोचरे। संख्यापलक्षणा प्रायोगिको येन सूत्रादिषु नामपदव्यञ्जनसंख्यासु
 पलक्षयते। वृत्तपलक्षणा प्रायोगिको येन द्विविधां वृत्तिषु पलक्षयते। परिमारा
 वृत्तिच व्यञ्जनानामपरिमारा वृत्तिच नामपदयोः। परिकल्प्यपलक्षणा प्रायोगि
 को येन वृत्तसुपासय वृत्तपरिकल्पसुपलक्षयते। नामपरिकल्पसुपादयार्थ
 परिकल्पमर्थपरिकल्पसुपादय नामपरिकल्पमपरिकल्पमक्षरं। क्रमोपल
 क्षणा प्रायोगिको येन नामग्रहणा पूर्विकामर्थग्रहणा प्रवृत्तिमुपलक्षयते। प्रति
 वेधप्रायोगिकश्च। स एनैकादशविधो वेदितव्य आगच्छ कच्च प्रतिवेधतः संप्र
 रणाननिमित्त प्रतिवेधतोऽर्थाजुपलम्भप्रतिवेधत उपलम्भाजुपलम्भप्रतिवेध
 तो धर्मभाजु प्रतिवेधतः अजुलभैरात्म्यप्रतिवेधतो धर्मनैरात्म्य प्रतिवेधतो हाना
 शयप्रतिवेधत उदारमाहात्म्याशयप्रतिवेधतो यथाधिगम धर्म व्यवस्थानप्रति

वेधतो व्यवस्थापित धर्म प्रतिवेधतश्च । वरावर्ति मनस्कारस्त्रिविधः क्लेशावरणानु
विश्रद्धः क्लेशासेयावरणानुविश्रद्धो गुणाभिनिर्गुणसविश्रद्धश्च । धर्मतत्त्वमयोदो
श्लोकौ ॥

तत्त्वयत्नततं ह्येनरहितं भ्रान्तेश्च संनिश्रयः शक्यं नैव च सर्वथा
मिन्नपितुं यच्चा प्रपञ्चात्मिकं ॥ नेयं हेयमथो विशेष्यमनंतं यच्च
प्रकृत्यामनं यस्याकाशसुवर्णवारिसदृशी क्लेशाद्विश्रद्धिर्मता ॥ १३ ॥

सततं ह्येनरहितं तत्त्वं परिकल्पितः स्वभावो ग्राह्यग्राहकलक्षणो नानन्तमलम्ब
न । भ्रान्तेः संनिश्रयः परतन्त्रत्वेन तत्परिकल्पनात् । अनभिलाष्य मप्रपञ्चात्मकं च
परिनिष्पन्नः स्वभावः । तत्र प्रथमतत्त्वं परितोये द्वितीयं प्रहेयं तृतीयं विशेष्यं वा
गुणकमलाद्विश्रद्धं च प्रकृत्यायस्य प्रकृत्या विश्रद्धस्याकाशसुवर्णवारिसदृशी
क्लेशाद्विश्रद्धिः । न साकाशादीनि प्रकृत्या अश्रद्धानि । न चागुणकमलापगमादेषां
विश्रद्धिर्नश्यते इति ॥

न खलु जगति तस्माद्विद्यते किञ्चिदन्यज्जगदपितदशेषं न
त्र संसृजुद्धि ॥ कथमयमभिरुद्धो लोकमोहप्रकारो यदमद
भिनिविष्टः सत्समनाद्विहाय ॥ १४ ॥

न खलु तस्मादेवं लक्षणाधर्म भूतिः किञ्चिदन्यलोके विद्यते धर्मतायाः धर्मस्याभि
नन्वात् । शेषं गुणार्थं । नृत्वेमायोपमपर्येवौ पञ्चदशश्लोकाः ॥

यथामाया तथाभूत परिकल्पानिरुच्यते ॥ यथामाया
कृतं तद्वत् ह्यभ्रान्तिर्निरुच्यते ॥ १५ ॥

यथा माया यन्त्र परिगृहीतं भ्रान्ति निमित्तं काष्ठ लोष्टादिकं तथा भूत परिक
ल्पः परतन्त्रः स्वभावो वेदितव्यः । यथा माया कृतं तस्यां मायायां हस्त्यश्च सुवर्णा
या कृतं तज्ज्ञानेन प्रतिभासिता तथा तस्मिन् भूत परिकल्पे ह्यभ्रान्ति ग्रास्य
शक्यत्वेन प्रतिभासिता परिकल्पित स्वभावाकारा वेदितव्या ॥

यथातस्मिन्नतद्भावः परमार्थस्तथेष्यते ॥ यथातस्योपलब्धिसु
तथासंदृष्टिसत्यता ॥ १८ ॥

तथासंज्ञितसंज्ञा ॥ ५८ ॥
यथातस्मिन्नतद्भावे मायाकृते हस्तित्वाद्यभावस्तथा तस्मिन्न्यरतन्त्रे परमार्थर
क्षते परिकल्पितस्य ह्यलभ्यताया भावः ॥ यथा तस्य मायाकृतस्य हस्त्यादि
भावेनोपलब्धित्वा भूत परिकल्पस्य संज्ञितस्य नोपलब्धिः ॥

तदभावे यथा व्यक्ति लुप्तिमिन्नस्य तस्य भवेत् ॥ तथा श्रयपरावृत्ता
वसत्कल्पस्य भवेत् ॥ ७ ॥

वसकल्पस्यैवमित ॥ ७ ॥
यथा माया हतस्याभावे तस्य निमित्तस्य काष्ठादिकस्य व्यक्तिर्भूतार्थोपलभ्य
ते तथा श्रयपरावृत्तौ इयभ्रान्तभावा दभूतपरिकल्पस्य भूतोऽर्थोपलभ्य
ते ॥

तन्निमित्तेयथातोकोत्पन्नः कामतश्चरेत् ॥ परावृत्तावयय
स्तः कामचारीनथापतिः ॥ १८ ॥

यथा तन्निमिने काव्यादावभ्रानो लोकः कामतश्चरति स्वतन्त्रस्तथाः श्रयपरा
रजावपर्यस्त आर्यः कामचारी भवति स्वतन्त्रः॥

तदाकृतिश्चतन्रस्ति तद्भावश्चनविद्यते ॥ त
स्मादस्ति त्वनास्ति त्वं मायादिषु विधीयते ॥

एष श्लोको गतार्थः॥

नभावस्तत्र चाभावो नाभावो भावएवच॥भावा
भावाविशेषश्च मायादिषु विधीयते॥ २० ॥

नभावस्तत्र चाभावो यस्तदाकृतिभावो नासौ नभावः। नाभावो भावएवच यो
हस्तित्वादिभावो नासौ नभावः। तयोश्च भावाभावयोरेविशेषो मायादिषु वि
धीयते। य एव हि तत्र तदाकृतिभावः। स एव हस्तित्वाद्यभावः। य एव हस्ति
त्वाद्यभावः स एव तदाकृतिभावः॥

तथा इयामनास्ति तद्भावश्च न विधीयते॥ तस्मा
दस्तित्वनास्तित्वं रूपादिषु विधीयते॥ २१ ॥

तथाऽत्र भूतपरिकल्पे इयाभासतास्ति इयभावश्च नास्ति। तस्मादस्तित्वना
स्तित्वं रूपादिषु विधीयते। भूतपरिकल्पस्वभावेषु।

नभावस्तत्र चाभावो नाभावो भावएवच॥भावा
भावाविशेषश्च रूपादिषु विधीयते॥ २२ ॥

नभावस्तत्र चाभावः। या इयाभासता। नाभावो भावएवच। या इयतानास्तित्वा
भावाभावाविशेषश्च रूपादिषु विधीयते। य एव हि इयाभासताया भावः स ए
व इयस्याभाव इति॥

ममारेयापवादो भप्रतिषेधार्थमिष्यते॥ एनयानेनयानस्य
प्रतिषेधार्थमेवच॥ २३ ॥

किमर्थं पुनरयं भावाभावयोरेकान्तिकत्वमविशेषश्चेष्यते। यथाक्रमं। तस्मा

रोपापवादाप्रतिषेधार्थमिष्यते। हीनयानगमनप्रतिषेधार्थञ्च। अभावस्य
सुभावत्वं विदित्वा समारोपेन करोति। भावस्य भावत्वं विदित्वा पवादं न करोति
तयोश्चाविशेषं विदित्वा न भावा उद्दिजते तस्मान्न हीनयानेन निर्याति॥

भ्रान्तेर्निमित्तं भ्रान्तिश्च रूपविज्ञप्तिरिष्यते॥ अरूपिणी च विज्ञप्ति
रभावात्स्यान्नेवेतरा॥ २४ ॥

रूपभ्रान्तेर्यानिमित्तं विज्ञप्तिः सारूपविज्ञप्तिरिष्यते रूपारब्धा। सा तु रूपभ्रान्ति
ररूपिणी विज्ञप्तिः। अभावाद् रूपविज्ञप्तेरितरापिनस्यादरूपिणी विज्ञप्तिः। का
रणाभावात्॥

मायाहस्याकृतिग्राह्यभ्रान्तेर्द्वयमुदाहृतं॥ द्रव्यं तत्र यथानास्ति
द्रव्यं चैवोपलभ्यते॥ २५ ॥ विम्वसंकलिकाप्राह भ्रान्तेर्द्वयमुदा
हृतं॥ द्रव्यं तत्र यथानास्ति द्रव्यं चैवोपलभ्यते॥ २६ ॥

मायाहस्याकृतिग्राह्यभ्रान्तितो द्रव्यमुदाहृतं। या सं ग्राहकं च तत्र यथानास्ति
द्रव्यं चैवोपलभ्यते। प्रतिविम्वसंकलिकां च मनसि कुर्वतः तद्ग्राह्यभ्रान्तेर्द्वय
मुदाहृतं पूर्ववत्॥

तथाभावान्नाभाः भावाद् भावाभावविशेषतः॥ स
दसन्नोऽथमायाभायेधर्मा भ्रान्तिलक्षणाः॥ २७ ॥

येधर्मा भ्रान्तिलक्षणा विपक्षस्वभावास्ते सदसन्नो मायायमाश्च। किंकारणां।
सन्नसत्ताभावाद्भूतपरिकल्पत्वेन। असन्नसत्ताभावात् ग्राह्यग्राहकत्वेन
तयोश्च भावाभावयोरविशिष्टत्वात् सन्नोऽप्यसन्नोऽपि मायायि चैवं लक्षणा

सस्मान्मायोपमाः॥

तथाऽभावान्ताऽभावान्ताऽभावादलक्षणाः॥

मायोपमाश्चनिर्दिष्टायेधर्माः प्रातिपक्षिकाः॥ २८ ॥

येऽपि प्रातिपक्षिकाधर्मा उद्देशेनोपदिष्टाः स्मृत्युपस्थानादयस्तेऽप्यलक्षणा
मायाश्चनिर्दिष्टाः किंकारणं तथाऽभावाद्यथावातेर्गृह्यते । तथाऽभावाद्य
थादेशिताः । तथाऽभावाद्यथासंदिशिता उद्देशेनगर्भावक्रमराजमात्रिनि
क्रमराभिर्संबोधादयः । एवमतलक्षणा अविद्यमानाश्च ख्यानि सस्मान्मा
योपमाः॥

मायाराजे वज्रान्येन मायाराजा पराजितः॥ यः सर्व

धर्मान् पश्यन्निर्मांरास्ते जिनात्मजाः॥ २९ ॥

ये प्रातिपक्षिकाधर्मास्ते मायाराजस्थानीयाः संक्षेपप्रशरो बबदोनाधि
पत्यान् येऽपि संक्षेपिकाधर्मास्तेऽपि राजस्थानीयाः संक्षेपनिर्दृष्टावाधि
पत्यान् । अतस्ते प्रातिपक्षिकैः संक्षेपराजयो मायारासेव राजः पराजयो
दृश्यः । तज्ज्ञानाच्च बोधिसत्वा निर्मांरा भवन्ति उभयपक्षे । औपम्यार्थे श्लो
कः॥

मायास्य प्रमरीविविधसदृशाः प्रोक्षा स खन्वोपमारिते यो द
कवन्वविविधसदृशा निर्मांरा उत्पादयन्ः॥ बहुषद्द्वौ च पुनश्च
दृश्यमता एकैकशश्च त्रयः संस्काराः खलु तत्र तत्र कथिता उ
द्दिष्टास्तैः॥ ३० ॥

सत्कृतं भगवता मायोपमाधर्मा यावन्निर्माणोपमा इति । तत्र मायोपमा ध

मः षडध्यात्मिकान्यायतनानि । असत्यान्मजीवादित्वे तथा प्रख्यानात् । स्वप्नो
पमाः षड्वास्यान्यायतनानि त उपभोगस्यावस्तुकत्वात् । मरीचिकोपमो दौष्ट
र्त्तो चित्तचेतसिकाश्च भ्रान्तिकरत्वात् । प्रतिविम्बोपमाः पुनः षडेवाध्यात्मिका
न्यायतनानि पूर्वकर्मप्रतिसत्त्वात् । प्रतिभासोपमाः षडेव वास्यान्यायतना
माध्यात्मिकानामा यतनानां छायाभूतत्वात् तदाधिपत्यात्यन्तितः । षड्द्वयं
मताः षड्द्वयमताः । प्रतिभुक्तोपमा देशना धर्माः । उदकचन्द्रविम्बोपमाः स
माधिसंनिधित्वा धर्माः समाधेरुदकस्थानीयत्वादच्छतया । निर्मासोपमाः
संचिन्त्यभवोपपत्तिपरिग्रहे । संक्षिप्तसर्वं क्रिया प्रयोगत्वात् । शेषपर्येषो
श्लोकः ॥

अभूतकल्पो न भूतो नाभूतोऽकल्प एव च ॥ न कल्पो

नापि चाकल्पः सर्वज्ञेयं निरुच्यते ॥ ३१ ॥

अभूतकल्पो यो न लोकोत्तरज्ञानात्तु कूलः कल्पः । न भूतो नाभूतो यस्तदु
क्तो यावन्निर्वेधभागीयः । अकल्पस्तथा लोकोत्तरं च ज्ञानं । न कल्पो ना
पि चाकल्पो लोकोत्तरपृच्छलब्धं लौकिकं ज्ञानं । एतावच्च सर्वज्ञेयं । संक्षे
पवदानपर्येषो श्लोकद्वयं ॥

स्वधातुतो ह्यभासाः साविद्यालेशवृत्तयः ॥ वि

कल्पाः संप्रवर्तने ह्ययद्रव्यविवर्जिताः ॥ ३२ ॥

स्वधातुत इति भावाद्भासालयविज्ञानतः । ह्यभासा इति यासु यादुकाभा
साः । मरुविद्यया लेशैश्च वृत्तिरेषां तदमे साविद्यालेशवृत्तयः । ह्ययद्रव्य
विवर्जिता इति यासुद्रव्येणा यादुकद्रव्येणा च । एवं लेशः पर्येषितव्यः ॥

आलम्बनविशेषाग्निः स्वधातुस्थानयोगतः॥ तए
व एहयाभासावर्तने चर्मकारणवत्॥ ३२ ॥

आलम्बनविशेषाग्निरिति यो धर्मो लम्बनलाभः पूर्वमुक्तः। स्वधातुस्थानयो
गन इति स्वधातुर्विकल्पानां तथता तत्रस्थानं नाग्निस्थानाच्चेतसः। योगत
इत्यभ्यासार्। भावनामार्गेणा तएव विकल्पा अहयाभासावर्तने परावृत्ता
श्रमस्य। चर्मवत् कारणवत्। यथा हि रवरन्वापगतात्तदेव चर्ममृदु भवति।
अग्निसंज्ञा यस्या तदेव कारणं ऋजु भवति। एवं शमथविपर्ययनाभावना
भां चेत्तः घृता विमुक्तिलाभे परावृत्ताश्रयस्य तएव विकल्पानुपन कया भा
सा प्रवर्तते। इमेव व्यवधानं पर्येषितं। वित्तप्रिमात्रतापर्येष्टौ द्वौ श्लोकोः॥

चित्तद्वयप्रभासं रागाद्याभासमिष्यते न वत्॥ अहया
भासं ननु दम्पो धर्मः क्लिष्टकुशलोऽस्ति॥ ३४ ॥

चित्तमात्रमेव द्वयप्रतिभासमिष्यते ग्राह्यप्रतिभासं ग्राहकप्रतिभासं च।
तभारागादित्येवाभासं नृदै देव्यते। अह्यादिकुशला धर्मो भासं वा। ननु तदभा
सादन्यः। क्लिष्टो धर्मोऽस्ति रागादित्येवाभासः कुशलो वा अह्यादित्येवाभासः॥

यथा द्वयप्रतिभासादयो न द्वयलक्षणः॥ इति चित्तं
चित्ताभासं चित्ताकारं प्रवर्तते॥ ३५ ॥

तथाभासो भावाभावो ननु धर्मो रागां मतः। तत्र चित्तमेव बलं तच्चित्ताभासं प्र

वर्तते। पर्यायेण गुणाभासं वा द्वेषाभासं वा तदन्यधर्माभासं वा। चित्राकारं
 वयुगपत् श्रद्धायाकारं। भासो भावाभावः क्लृप्तकृशतापस्थे चेतसि। ननु ध-
 र्माणां कृशतानां तत्प्रतिभासव्यतिरेकेण तत्तल्लक्षणाभावान्। तल्लक्षणापर्ययो
 एकेनोद्देशः शेषैर्निर्देशः॥

तत्त्वं च तल्लक्षणं चैव तल्लक्षणाचप्रभेदतः॥ अत्र ग्रहा-
 र्थसम्बन्धानां संयुक्तैः संप्रकाशिताः॥ ३८ ॥

भवेन्नोद्देशः॥

संयुक्तं च यच्चिन्तं तत्रावस्थाविकारिता॥ तल्लक्षणे
 तत्समासेन सप्रमारां प्रभेदतः॥ ३९ ॥

तत्र चिन्तं विज्ञानं रूपं च। दृष्टिश्चेत्तसिकाधर्माः। तत्रावस्थाचित्तविप्रयुक्ताः
 धर्माः। अविकारिता असंस्कृतमाकाशादिकं तद्विज्ञप्तेर्निमित्तं तथा प्रवृत्तेः। इ-
 तेन तत्समासेन यच्च विधिं तत्त्वं प्रभेदेनाप्रमारां॥

यथाजत्यर्थसंज्ञाया निमित्तं तस्य वासना॥ तस्मा-
 दप्यथविख्यानं परिकल्पितलक्षणां॥ ३८ ॥

तल्लक्षणां समासेन त्रिविधं परिकल्पितादिलक्षणां। तत्र परिकल्पितलक्षणां
 त्रिविधं यथाजत्यर्थसंज्ञाया निमित्तं तस्य जत्यस्य वासना तस्माच्च वासना यो-
 र्ध्वं रज्ज्वाति अवयवशरकृशतानां विनापि यथाजत्यर्थसंज्ञाया। तत्र यथाऽभि-
 तापमर्थसंज्ञा चेतसिकी यथाजत्यर्थसंज्ञा। तस्यापरा तत्त्वं तन्निमित्तमेवं
 यच्च परिकल्प्यते यतश्चकारणा दासनतस्तु भयं परिकल्पितलक्षणां म-
 त्राभिप्रेतं॥

यथानामार्थमर्थस्य नाम्नः प्रख्यानता चया ॥ अवेककल्पति
मिनेदि परिकल्पितलक्षणां ॥ ३८ ॥

अपरपर्यायो यथानामचार्थश्च यथानामार्थमर्थस्य नाम्नश्च प्रख्यानता य
थानामार्थप्रख्यानता । यदि यथानामार्थः ख्यातियथार्थं वा नामकृत्येतद्भूत
परिकल्पात्तत्त्वं परिकल्पितलक्षणां एतावद्विपरिकल्प्यते यजत नाम
वा अर्थोवेति ॥

त्रिविधत्रिविधाभासो ग्राह्याहकलक्षणाः ॥ अ
भूतपरिकल्पोरि परतन्त्रस्यलक्षणां ॥ ४० ॥

त्रिविधत्रिविधाभासोऽस्मिन्नि त्रिविधत्रिविधाभासः । तत्र त्रिविधाभास
पदाभासोऽर्थभासो देहाभासश्च । उनस्त्रिविधाभासो मनश्च हृदयिकल्पाभा
सः मनोयत्कृष्टं सर्वदा । उज्ज्वलः पञ्चविज्ञानकायाः । विकल्पे मनो विज्ञानं
तत्र प्रथमत्रिविधाभासो ग्राह्यलक्षणाः । इत्यथमभूत परिकल्पः परतन्त्रस्य
लक्षणां ॥

अभावभावनायाच भावाभावसमानता ॥ अशान्त
शान्ताः कल्पाच परिनिष्पन्नलक्षणां ॥ ४१ ॥

परिनिष्पन्नलक्षणां उनक्तथतासा एभावनाच सर्वधर्माणां परिकल्पिता
नाभावनाच तदभावत्वेन भावान् । भावाभावसमानताच तयोर्भावाभावयो
रभिन्नत्वात् । अशान्ताचागुणिके रूपकेशैः शान्ताच प्रकृतिपरिष्ठितत्वात्
अविकल्पाच विकल्पागोचरत्वात् निवृत्त्यपञ्चनया । एतेन त्रिविधं लक्षणां

तथायाः परिश्रितं स्वतक्षरां लेख्यवदानलक्षणा मविकल्पतक्षरांच उ
क्तं त्रिविधं तक्षरां ॥

निष्पन्नधर्ममालम्ब्य योनिशोमनसिक्रिया ॥ चित्त
स्य धातोस्थानं च सदसन्नार्थपश्यना ॥ ४२ ॥

तक्षराणामुनः पञ्चविधा योगभूमिः । आधारआधानमादर्शआलोकआश्र
यश्चातत्राधारो निष्पन्नधर्मो यो बुद्धेनाधिगमोदेशितः स तस्याधिगमस्य नि
ष्पन्नः आधानं योनिशोमनसिकारः । आदर्शः चित्तस्य धातोस्थानं समाधि
यं देतस्य पूर्वनाम्नि रमानुक्तं । आलोकः सदसत्त्वेनार्थदर्शनं लोकोत्तराप्रज्ञाः
तथासच्च सतोयथाभूतं पश्यत्यसच्चासतः । आश्रय आश्रयपरावृत्तिः ॥

समतागमनं तस्मिन्नार्यगोत्रे हि निर्मलं ॥ समविशिष्ट
मन्यूनानधिकं तक्षरांमता ॥ ४३ ॥

समतागमनमनास्त्रवधातो आर्यगोत्रे तदन्यैरार्यैः । तच्च निर्मलमार्यगोत्रं व
शनां । समं विमुक्तिसमनया श्रावकप्रत्येकबुद्धैः । विशिष्टं पञ्चभिर्विशेषैः
विशुद्धिविशेषेण सवासनकेशविशुद्धितः । परिशुद्धिविशेषेण क्षेत्रपरिशु
द्धिः । कायविशेषेण पर्वन्मरणलेशविच्छिन्नधर्मसंभोगप्रवर्तनतः । कर्म
विशेषेण च जघितभवनवासादिनिर्माणैः सत्त्वार्थक्रियानुष्ठानतः । न च त
स्या तत्त्वं संक्लेशपक्षनिरोधेनाधिकतत्त्वं व्यवदानपक्षोत्पाद इत्येषां पञ्चवि
धा योगभूमिर्लक्षणा ॥ तथा हि तत्त्वक्ष्यं लक्षणां च लभ्यते । विमुक्तिपर्ययो
परमहोकाः ॥

पदार्थदेहनिर्भासपरावृत्तिरनास्त्रवः ॥ धातुर्वीज

परावृत्तेः सच सर्वत्रगाश्रयः ॥ ४४ ॥

बीजपरावृत्तेरित्यालयविज्ञानपरावृत्तितः । पदार्थदेहनिर्भासानां विज्ञानानां प
रावृत्तिरनास्त्रयो धातुर्विस्तृतिः । सच सर्वत्रगाश्रयः श्रावकप्रत्येकबुद्धगतः ॥

चतुर्धावशितावृत्तेर्मनसश्चोद्गृह्यस्य च ॥ विकल्पस्या
विकल्पेहि क्षेत्रज्ञानेऽथकर्मणि ॥ ४५ ॥

मनसश्चोद्गृह्यस्य च विकल्पस्य चावृत्तेः परावृत्तेरित्यर्थः । चतुर्धावशिता भ
वति यथाक्रममविकल्पो क्षेत्रज्ञानकर्मणोश्च ॥

अचलादित्रिभूमौ च वशितासाचतुर्विधा ॥ द्विधैक
स्यान्तदन्यस्यामेकैकावशितामता ॥ ४६ ॥

सा चैयमचलादिभूमित्रये चतुर्धावशिता वेदितव्या । एकस्यामचलायां भू
मी द्विविधा । अविकल्पेन चानभिसंस्कारनिर्विकल्पत्वात् । क्षेत्रे च बुद्धक्षेत्रपरि
शोधनात् । तदन्यस्यां भूमावेकैकावशिता साधुमत्यां ज्ञानवशिता प्रतिसंविद्धि
शेषताभात् । धर्ममेधायां कर्मरूपभिज्ञा कर्मरानव्याघातात् ॥

विदित्वानैरात्म्यं विविधमिहधीमान् भवगतं समं न च ज्ञात्वा प्र
विशतिसत्त्वं यदुक्तं ॥ तत्तत्तत्स्थानात्मनस इह न व्यातित
दपि तदरब्धानं मुक्तिः परमउपलभ्यस्य विगमः ॥ ४७ ॥

अपरो विमुक्तिपर्यायः । द्विविधं नैरात्म्यं विदित्वा भवत्रयगतं बोधिसत्त्वः समं
न च ज्ञात्वा द्विविधं नैरात्म्यं परिकल्पितपुद्गलाभावात् परिकल्पितधर्माभा

वात् ननु सर्वथैवाभावतः। तत्त्वं प्रविशति विसृष्टिमात्रतां अहंरातो अहंरा मा
त्रमेतदिति। ततस्तत्र तत्त्वविसृष्टिमात्रस्थानात्मनस्तदपितत्त्वं न ख्याति वि
सृष्टिमात्रं। तदस्थानं मुक्तिः परमउपलम्भस्य यो विगमः पुङ्गवधर्मयोरनु
पलम्भात्॥

आधारे संभारादधाने सति हि नाममात्रं पश्यन्॥ पश्यति
हि नाममात्रं तत्पश्यंस्तच्चैव पश्यतिभूयः॥ ४८ ॥

अपरमर्थानः॥ आधारइति ध्रुवौ संभारादिति संभृतसंभारस्य पूर्वसंभारता
भात्। आधाने सतीति योनिशो मनस्कारे नाममात्रं पश्यन्नित्यभि तापमात्रम
र्थरहितं। पश्यति हि नाममात्रमिति विसृष्टिमात्रं नाम अरूपिराश्वत्वारः
स्तथा इति कृत्वा तत्पश्यंस्तदपि भूयो नैव पश्यत्यर्थाभावे तद्विसृष्टिमात्रं दर्श
नादित्ययमनुपलम्भो विसृष्टिः॥

चित्तमेतत्सदौष्ठुत्यमात्मन दर्शनयाशितं॥ प्रवर्तते
निवृत्तिलु तदध्यात्मस्थितेर्मता॥ ४९ ॥

अपरप्रकारश्चित्तमेतत्सदौष्ठुत्यं प्रवर्तते जन्मसु। आत्मदर्शनयाशितमिति दौ
ष्ठुत्यकारणं दर्शयति। द्विविधेनात्मदर्शनेन याशितमतः सदौष्ठुत्यमिति। निवृ
त्तिलु तदध्यात्मस्थितेरिति तस्य चित्तस्य चित्तवृत्तावस्थाना पलम्भनानुपलम्भः
भूतः। निःस्वभावतापर्येष्टौ श्लोकद्वयं॥

स्वयं स्वेनात्मनाऽभावात्स्वभावे चानवस्थितेः॥ ग्राहव
नदभावाच्च निःस्वभावत्वमिष्यते॥ ५० ॥

स्वयमभावान्निःस्वभावत्वं धर्माणां प्रत्ययाधीनत्वात्। स्वेनात्मनाऽभावा निःस्व

भावत्वं निरुद्धानां पुनस्तैः नात्मना उत्पन्नेः स्वभावः न वस्थितवान्निःस्वभावत्वं भ
 शिकत्वादित्येतन्निबिधं निःस्वभावत्वं संस्कृतलक्षणात्रयाजुगंवेदिन्यः आह व
 दभावाच्च निःस्वभावत्वं तदभावादिति स्वभावात् यथा बालानां स्वभावज्ञाते भि
 त्तसुखशब्दाजो बाऽप्येनवा परिकल्पितलक्षणेन तथासौ स्वभावो नास्ति तस्माद
 प्यिनिःस्वभावत्वं धर्माणां निश्चये ।
 निःस्वभावतयाऽतत्यादादयः योहि निःस्वभावः सोऽजुत्पन्नो योऽजुत्पन्नो सो नि
 रुद्धो योऽनिरुद्धः सो आदिज्ञानो य आदिज्ञानः स प्रकृतिपरिनिर्वृत इत्येवमन
 रोत्तरनिश्चयेरेभिर्निःस्वभावताभिः स्वभावतयाऽजुत्पादादयः सिद्धाभवन्ति अ
 जुत्पन्निधर्मज्ञानि पर्येष्टाकार्या ॥

आदौ तत्त्वेऽन्यत्वे स्वलक्षणे स्वयमथान्यथाभावे ॥ संज्ञेयो
 ऽपविशेषे ध्यानिरुत्पन्निधर्मोक्ता ॥ ५२ ॥

निःस्वभावतया सिद्धा अनरोत्तरनिश्चयाः अजुत्पादोऽनिरुद्धश्चादिज्ञानि परि
 निर्वृतिः अस्या अजुत्पन्निक धर्मेषु ध्यानिरुत्पन्निक धर्म धानिः आदौ संसार
 स्य न हितस्या ज्युत्पन्निरस्ति तत्त्वेऽन्यत्वे च पूर्वपश्चिमायां न हि संसारे तेषामेव ध
 र्माणां सत्यनिर्ये पूर्वसत्यत्वावेताजुत्पन्नेः न चान्येषामप्येवं प्रकाराजुत्पन्नेः स्वलक्ष
 णोपरिकल्पितस्य स्वभावस्य न हितस्य कदाचिजुत्पन्निः स्वयमजुत्पन्नोपरतन्त्रस्य
 अन्यथाभावे परिनिष्यन्नस्य न हितस्य तथाभावस्योत्पन्निरस्ति संज्ञेरी प्रतीरो न हि
 धायत्तानलाभिनः संज्ञे शस्योत्पन्निः पुनः प्रकल्पति विशेषेण उद्धर्मकायानां न हिते
 र्वाविशेषोत्पन्निरस्ति इत्येते अजुत्पन्निधर्मेषु ध्यानिरुत्पन्निधर्मोक्ता एकयान
 ता पर्येष्टो सप्तश्लोकाः ॥

धर्मनैरात्म्यसत्तीनां उत्पत्त्या जीवभेदतः ॥ धाराया
 प्रेश्वनिर्माणात्पर्यन्तादेकयानता ॥ ५३ ॥

धर्मतुल्यत्वादेकयानता श्रावकादीनां धर्मधातो रभिन्नत्वात् यातव्ययानमिति कृ
 त्वा नैरात्म्यत्तुल्यत्वादेकयानता श्रावकादीनामात्मभावतासामान्याद्यान यानमि
 तिकृत्वा विमुक्तिरुत्पत्त्यादेकयानता यातियानमिति कृत्वा। गोत्रभेदादेकयानता।
 अनियत श्रावकगोत्राणां महायानेन निर्याणाद्यनि तेन यानमिति कृत्वा द्वाशया
 त्रेरेकयानता उक्तानीच सर्वसत्त्वे स्वात्माशयप्राप्तेः श्रावकाणां चत गोत्रनियतानां
 पूर्वं बोधिसंभारचरिता दनात्मनि वहाशयप्राप्तेरभिन्नसंतानाधिमोक्षताभनो
 उक्तत्वात्त्वेन तथागता उग्रविशेष प्रदेशताभाय इत्येकत्वाशयनाभे नैकत्वात्
 उक्तत्वात् श्रावकाणामेकयानता। निर्माणादेकयानता यथोक्तमनेकशतकृत्वोऽंश
 वक्यानेन परिनिर्वृत इति विनियानामर्थे तथा निर्माणासं दर्शनात्। पर्यन्तादप्येक
 यानता यतः परेरायातव्यं नास्ति तद्यानमिति कृत्वा। उक्तत्वेमेकयानमेवं तत्रतत्र
 सूत्रे तेन तेनाभिप्रायेणैकयानता उक्तेर्देशिता॥

आकर्षणार्थमेकेषा मन्यसंधारणाय च ॥ देशिता

नियतानां हि संबुद्धैरेकयानता ॥ ५४ ॥

आकर्षणार्थमेकेषामिति ये श्रावकगोत्रा अनियताः। अन्येषां च संधारणाय ये
 बोधिसत्त्वगोत्रा अनियताः॥

श्रावकोऽनियतो द्वेधा दृष्टादृष्टार्थयानतः॥ दृष्टा

र्थो वीतरागश्च वीतरागोऽप्यसौ मृदुः॥ ५५ ॥

श्रावकः पुनरनियतो द्विविधो वेदितव्यः। दृष्टार्थयानश्च यो दृष्टसत्त्वो महायानेन
 निर्याति अदृष्टार्थयानश्च यो न दृष्टसत्त्वो महायानेन निर्याति। दृष्टार्थः पुनर्वा
 तरागश्च वीतरागश्च कामेभ्यः। असौ च मृदुर्धर्मगतिको वेदितव्यः। यो दृष्टार्थो
 द्विविध उक्तः॥

तौ च तद्व्याप्यमार्गस्य भवेत्परिणामनात् ॥ अचिन्त्यप
रिणामिक्या उपपत्त्या समन्वितौ ॥ ५८ ॥

तौ च दृष्टार्थे तद्व्याप्यमार्गस्य भवेत्परिणामनात् ॥ अचिन्त्यपरिणामिक्या
उपपत्त्या समन्वितौ वेदितव्यौ ॥ अचिन्तो हि तद्व्याप्यमार्गस्य परिणाम उपपत्तौ
तस्यादचिन्त्यपरिणामिकी ॥

प्रतिशानवशादेक उपपत्तिं प्रपद्यते ॥ एकोऽना
गमितायोगा निर्माणीः प्रतिपद्यते ॥ ५९ ॥

तमेवैकः प्रतिशानवशादुपपत्तिं गृह्णाति यथेष्टं योनवीतरागः ॥ एकोऽना
गमिता योगवत्तेन निर्माणीः ॥

निर्माणाभिरतत्वाच्च तौ धन्वगतिकौ मतौ ॥ उनः उ
नः स्वचिन्त्यसमुदाचारयोगतः ॥ ५८ ॥

तौ च निर्माणाभिरतत्वा उभावपि धन्वगतिकौ मतौ चिरन्तरेणानि संबोधनः ॥
स्वस्य श्रावकचिन्त्य निर्वित्सर्गंतस्याभीष्टां समुदाचारात् ॥

सोऽकृतार्थो लुब्धकचजातो ध्यानार्थमुद्यतः ॥ निर्मा
णार्थानदाश्रित्य पराबोधिं वाप्नुते ॥ ५९ ॥

यः उनरसाववीतरागे दृष्टस्य योऽकृतार्थः शैलो भवन् वृद्धरहिते काले जा
तो ध्यानार्थमुद्यतो भवति निर्माणार्थः ॥ तच्च निर्माणमाश्रित्य क्रमेण पराबोधिं
वाप्नुते ॥ तमवस्थात्रयस्य संभाव्योक्तं भगवता श्रीमालासूत्रे ॥ श्रावको भूत्वा
त्रये कवुक्षी भवति उनश्च वृद्ध इति ॥ अग्निर्यज्ञे च यदा च पूर्वदृष्ट सत्या वदः

स्था यदा उद्धरति ते काले स्वयं ध्यानसत्याद्यजन्मकायं त्यक्त्वा निर्माणा कायं गच्छा
ति यदा च परां बोधिं प्राप्नोति विद्यास्थानपर्येष्टौ श्लोकः॥

विद्यास्थाने पञ्चविधे योगमकृत्वा सर्वसत्त्वं नैतिकथं
चिन्त्यमाधः॥ इत्यन्येषां निग्रहणान्तरग्रहणाय स्वाक्षा
र्थं वा तत्र करोत्येव संयोगं॥ ८०॥

पञ्चविधं विद्यास्थानं। अध्यात्मविद्या हेतुविद्या शब्दविद्या चिकित्साविद्या।
शिल्पकर्मस्थानविद्या च। तद्यदर्थं बोधिसत्त्वेन पर्येषितव्यं तददर्शयति। सर्व
सत्त्वप्राप्त्यर्थमभेदेन सर्वं। भेदेन पुनर्हेतुविद्यां शब्दविद्यां च पर्येषते नियम
धर्मन्येषां तदनधिसुक्तानां। चिकित्साविद्यां शिल्पकर्मस्थानविद्यां चान्येषाम
उत्पत्त्यर्थं तदधिकानां। अध्यात्मविद्यां धातुपृष्टिपर्येष्टौ त्रयोदशश्लोकाः। पा
रमितापरिपूरणार्थं ये पारमिताप्रतिसंयुक्ता एवं मनसिकारा धातुपृष्टये भ
वन्ति तत्तन्नाभिर्गोपाभिर्देशिताः॥

हेतुपलब्धिपृष्टिनिश्रयतदनुस्मृतिः॥ साधार
णफलेच्छा यथा बोधाधिष्ठाना॥ ८१॥

ते पुनर्हेतुपलब्धिपृष्टिमनसिकारात्। यावदयत्नात्मावधारणामनसिकारः
तत्र हेतुपलब्धिपृष्टिमनसिकार आदिन एव तावत्। गोत्रस्थो बोधिसत्त्वः स्वा
त्मनि पारमितानां गोत्रं पर्यपन्नं हेतुपलब्धिपृष्ट्या पारमिताधातुपृष्टिं करोति।
गोत्रस्थो उत्तरायां सम्पत्तंबोधौ चित्तमुत्पादयतीत्यतोऽनन्तरं निश्रयतद
नुस्मृतिमनसिकारः। सहिबोधिसत्त्वः स्वात्मनि पारमितानां संनिश्रयभूतं
बोधिचित्तं समनुपश्यन्नेवं मनसिकरोति नियतमेताः पारमिताः परिपूरि
गमिष्यन्ति। तन्ना सस्माकं बोधिचित्तं संविद्यते इति। उत्पादितबोधिचित्तस्य पा

रमि नाभिः स्वपराधं प्रयोगे साधारण फलेच्छा मनसिकार आवापारमिताणां प
रसाधारणं वा फलं भवत्वमथावामाभूदित्यभिसंस्काराणां । स्वपराधं प्रमुञ्च
मानोऽसंज्ञे शोषायं तत्त्वार्थं प्रतिविध्यतीत्यतोऽनन्तरं यथा बोधादिसुखनाम
नसिकारः । एवं सर्वत्राजुक्रमेवेदितव्यः । यथा बुद्धेर्भगवद्भिः पारमिता अभिसं
बुद्धा अभिसंभोक्त्यने अभिसंबुध्यते च तथा । ह मक्षिसुखे इत्यभिसंस्काराणां

चतुर्विधा उभावेन प्रीयणा खेदनिश्चयः ॥ विपक्षे
प्रतिपक्षे च प्रतिपत्तिश्चतुर्विधा ॥ ८२ ॥

अजु भाव प्रीयणा मनसिकारश्चतुर्विधा उभावदर्शन प्रीयणा चतुर्विधा उभा
वे विपक्ष प्रहारां संभारपरिपाकः स्वपराजुग्रह आयत्ता विपाकफलनिष्पन्न
फलदानता च । सत्त्व स्वबुद्धधर्म परिपाकमारभ्या खेदनिश्चय मनसिकारः सर्व
सत्त्वविप्रतिपत्तिभिः सर्वतः स्वापत्तिपात्रे श्वाखेदनिश्चय अभिसंस्काराणां पार
मवोधिप्राप्तये । विपक्षे प्रतिपक्षे च चतुर्विधप्रतिपत्तिमनसिकारः । दानादि
विपक्षाणां च मात्सर्यादीनां प्रतिदेशना प्रतिपक्षाणां च दानादीनां अनुमोद
नानुदधिपतेय धर्मदेशनार्थं च बुद्धा ध्येयता । तासां च बोधौ परिणामना ॥

प्रसादः संप्रतीच्छा च दानचूदः परत्र च ॥ सनाहः प्र
णिधानं च अभिनन्दनमस्त्रिया ॥ ८३ ॥

अधिसुक्तिवता धानतामारभ्य पारमितविपतेय धर्मोर्ध्वे प्रसादमनसिका
रः । धर्मपर्यष्टिमारभ्य संप्रतीच्छा मनसिकारस्तस्यैव धर्मस्या प्रतिबहूनयोगेन म
रियहृणातया । दशनामारभ्य दानचूदमनसिकारो धर्मस्यार्थस्य च प्रकाश

नार्थपरेषां। प्रतिपत्तिमारभ्य मन्नाहमनसिकरो दानादिपरिपूरयेत्संननात्। प्रणि
धानमनसिकारस्तन्योरिष्टप्रप्राप्ते समवधानार्थं। अभिनन्दमनसिकरो भोवत्
दानादिप्रतिपत्त्या सम्पत्संपादयेयमित्यभिनन्दनात्। एतएव त्रयोमनसिकारा
अववादानुशासनां योजयेत्तव्याः। उपायो पसंहितकर्ममनसिकारः संकल्पैः स
र्वप्रकारदानादिप्रयोगमनसिकारणान्॥

शक्तिलाभे सौख्यं पानादौषड्विधेयनं॥ परिपा
केऽथ पूजायां सेवायामनुकम्पना॥ ८४ ॥

औख्यमनसिकारश्चतर्विधः। शक्तिलाभे च दानादौषड्विधेयनादाने यावत् प्र
सादति। एवंशीलादिषुषड्विधेषु। पारमिताभिरेव संग्रहकसुप्रभोगेण सत्त्वप
रिपाके। पूजायां च दानेन लाभसत्कारपूजया। शेषाभिश्च प्रतिपत्तिपूजया।
अविपरीतपारमितीपदेशा पञ्च कल्पारामित्रसेवायामौख्यमनसिकारोवे
दितव्यः। अनुकम्पामनसिकारश्चनुर्भिरप्रमाणैर्दानाद्युपसंहारेणैवायतः
मात्सर्यादि समवधानेन सन्नेषु कर्तव्यायतः। दानादिसमन्वागतेषु मुदिनायतः
तदसंज्ञेनाधिभोक्षतश्च॥ उपेक्षायतः॥

अक्षते कृते तज्ज्ञा कौकृत्यविषये रतिः॥ अभि
त्रसंज्ञाखेदे च रचनोद्भावनामतिः॥ ८५ ॥

दीधर्ममारभ्य तज्ज्ञामनस्कारोऽक्षतेषु वा दानादिष्वपरिपूर्णा मिथ्याकृतेषु वा
तज्ज्ञा तज्ज्ञायमानश्च प्रवृत्तिनिवृत्त्यर्थमनानुषङ्गिकं कौकृत्यायते। धृतिमारभ्य
रतिमनस्कारो दानाद्यात्मनेऽविक्षेपनश्चित्तस्थधारणान्। अरेवदमनस्कारो
दानादिप्रयोगपरिखेदे शत्रुसंज्ञाकरणान्। रचना च्छन्दमनस्कारपारमिना
प्रतिसंयुक्तशास्त्ररचनभिसंस्कारणान्। लोकज्ञतामारभ्य उद्भावनामनस्का

रत्नस्यैवशास्त्रस्य लोकियथाभाजनमुद्रादनभिसंस्काराणां॥

सनादयःप्रतिशरणां संवोधोनेश्वरादयः॥ देवाराणां
चगुणानां च प्रतिसंवेदना इदयोः॥ ८८ ॥

प्रतिशरणामनस्कारो नात्मर्यदानादिविपक्षप्रतिपक्षयोर्दोषगुणप्रतिसंवेद
नात्॥

चयानुस्मरणप्रीतिमार्गार्थस्य च दर्शनं॥ योगेऽभि
तापोऽविकल्पेन हृत्वा प्रत्ययागमे॥ ८९ ॥

चयानुस्मरणप्रीतिमनस्कारो सनादयश्चयः पुरुषतानसंभारोपचयसंदर्शनात्॥
मार्गार्थसंदर्शनमनस्कारो दानादीनां बोधिपक्षे भावार्थेन महाबोधिप्राप्त्यर्थं स
दर्शनात्॥ अभिलाषमनस्कारः शमपवियमनायोगभावनाभिलाषात्॥ अवि
कल्पमिताषमनस्कारः पारमितां परिपूरणार्थमुपायकौशल्याभिलाषात्॥ धृम
भिलाषमनस्कारः पारमिताधिपतेयधर्मार्थधारणाभिलाषात्॥ प्रत्ययाभिगमाभि
लाषमनस्कारः सम्यक्प्रणिधानाभिसंस्कारात्॥

सप्तप्रकारसंज्ञाह बुद्धानिशक्तिदर्शनं॥ आश्चर्यं
चाप्सनाश्चर्यं संज्ञाचैवंचतुर्विधा॥ ९० ॥

सप्तप्रकारसंज्ञाह बुद्धानिशक्तिदर्शनमनस्कारः॥ सप्तविधोऽसंज्ञाहः॥ असतिमज्ञा
हो दोषवतिगुणावन्वयाहो गुणावन्वयावन्वयाहः सर्वसंस्कारेषु च नित्यसुखवासंज्ञाहो
सर्वधर्मेषु चात्मासंज्ञाहो॥ निर्वोषावासानासंज्ञाहः॥ यस्य प्रतिपक्षेणाशून्यतासनाधि
त्रयं धर्मोदानचतुष्टयं च देह्यते॥ आश्चर्यं चतुर्विधं संज्ञामनस्कारः॥ पारमितास
ंज्ञासंज्ञा आयतनत्वसंज्ञा प्रतिकारनिरपेक्षसंज्ञा विपाकिनिरपेक्षसंज्ञा च॥ अना

श्रुत्येऽपि चतुर्विधमनस्कारः। चतुर्विधमनाश्चर्यमौदार्य आयतत्वे च सति पा
रमितानां बुद्धत्वफलाभिनिवर्तनात्। अस्मिन्नेव च ह्ये सति स्वपरसमचित्ता
वस्थापनात् नोद्विष्टेभ्यश्च शस्त्रदिभ्यः पूजादिदाने सति प्रकारनिरपेक्षता
प्रत्ययकारांशमनमनस्कारो दानादिगुणप्रवृत्त्या परेभ्यः। आशान्तिमनस्कारः सत्त्वेषु
त्रिस्थानांशमनात् पारमितानां वेधिसत्त्वभूमिनिष्ठाया बुद्धभूमिनिष्ठायाः सत्त्वावर
णांशमनाच्च। निरन्तरमनस्कारो दानादिभिरवश्यकालकरणाभिसंस्कारणात्॥

बुद्धप्रणीताबुद्धानां दर्शगस्थानचेतनात्। न ह्यनिवृद्ध्या
सत्त्वेषु अनामोदः प्रमोदना ॥ ७० ॥

सम्पदप्रयोगमनस्कारोऽविपरीताबुद्धानां दर्शगस्थानमनसिकरणात्। अनामो
दमनस्कारो दानादिभिर्हीयमानेषु। प्रमोदमनस्कारो दानादिभिर्वर्धमानेषु सत्त्व
ेषु॥

प्रतिवर्तिकायां भूतायां भावनायां च नारुचिः॥ नाधिवा
समनस्कारो व्याकृतनियतस्युह ॥ ७१ ॥

अरुचिमनस्कारः पारमिताप्रतिवर्तिका भावनायां। रुचिमनस्कारो भूतायां। अनधिवा
सनामनस्कारो मात्सर्यादिविषयविनयनाभिसंस्कारणात्। स्युहामनस्कारो द्विविधः
पारमितापरिभूरिव्याकृता भस्युहामनस्कारः पारमितानियतभूत्यवस्थातामः
स्युहामनस्कारश्च॥

आयत्यां दर्शनादुनिचेतनासमनेक्षण ॥ अत्र धर्मेण रत्या
च अत्र त्वात्मावधारणात् ॥ ७२ ॥

आयत्यां दर्शनादुनिमनस्कारो यावद्वागतिगत्या वेधिसत्त्वेन सताऽवस्थाकरणीयता

५ भिमंस्कारणात् । दानादीनां समनेक्षणा मनस्कारस्त दन्येर्बोधिसत्वेः सदात्मनः पार
मितासातन्यकरणाभिमुखार्थं । अग्रत्वात्वावधारणा मनस्कारः पारमिताय धर्मम
न्या स्वात्मनः प्रधानभावसंदर्शनात् ॥

एतं शुभमनस्कारादत्र पारमिना च याः ॥ सदैव बो
धिसत्त्वानां धातुष्वेव भवन्ति हि ॥ ७३ ॥

इति निगमनश्लोको गतार्थः ॥ धर्मपर्ययि भेदे श्लोको ॥

उद्ये रथायतो मरुती पर्ययि रिव्यते धरे ॥ सविवासा सविवासान
थेव वैभुत्तिकीतेषां ॥ ७४ ॥ अस्काया लघुकाया प्रपूर्णाकाया
चैवो धिसत्त्वानां ॥ वक्रमान स्रक्षमाना निर्माणा वैषणा भिमता ॥ ७५ ॥

त्रयोदशविधा पर्ययि ॥ उद्यितः शुताभिमुक्ति पुष्पा । अथायतो धर्मसुखसोत्तमा
मरुती चित्रत्वाभिनां । सविप्रवासा प्रथमा । अविप्रवासा द्वितीया वैभुत्तिकी तृती
या । अकाया शुतविनामयी धर्मकाय रहितत्वात् । सकाया भावनामयी । अभिमु
क्तिचर्याभूमौ । लघुकाया सप्रलभूमिषु । परिपूर्णाकाया शेषासु । वक्रमानाभिमु
क्तिचर्याभूमौ । स्रक्षमाना सप्रलु । निर्माणा शेषासु । धर्मसुखपर्ययैः श्लोकः ॥

रूपारूपधर्मो लक्षणाहेतुस्तथैव चरितं ॥ ऐश्वर्ये भित्ता
भित्तदक्षमत्वे च धीराणां ॥ ७६ ॥

रूपे लक्षणाहेतुर्धर्मः । अरूपे आरोप्यहेतुः क्लेशव्याधिप्रशमनात् । ऐश्वर्यहेतुः भि
त्ताभित्तदक्षमत्वेहेतुश्चातपथिशेषनिर्वाणेऽप्युपदेयत्वात् । अतएवोक्तं ब्रह्म
सिद्धेच्छासूत्रे । चतुर्भिर्धर्मैः समन्तागता बोधिसत्त्वा धर्मपर्ययने एव संतयाः ॥

भार्थेन भैषज्यसंज्ञया जैशब्दाधिप्रशमनार्थेन अर्थसंज्ञया जविप्रसाशार्थेन निर्वा
णसंज्ञया सर्वज्ञः स्वप्रशमनार्थेन । रत्नभूतानि हि लक्षणा निशोभाकरत्वा दत्तलक्षेण
नाद्धर्मरत्नसंज्ञा । तदक्षयहेतुत्वा निर्वाणसंज्ञा क्षयनिर्भतार्थेन । विपर्यये षो भूतो
कः ॥

अभावभावाध्यपवादकत्प एकत्वनानात्वविशेषकत्पाः ॥ यथा
र्थनामाभिनिवेशकत्पाः जिनात्मजैः संपरि वर्जनीयाः ॥ ७३ ॥

दशविधविकल्पो बोधिसत्त्वेन परि वर्जनीयः । अभावविकल्पो यस्य प्रतिपक्षे
णाह ॥ प्रज्ञापारमितायामिह बोधिसत्त्वो बोधिसत्त्व एव सन्निति । भावनिकल्पो यस्य
प्रतिपक्षेणाह । बोधिसत्त्वं न समनुपश्यतीत्येवमादि । अध्यारोपविकल्पो यस्य प्रति
पक्षेणाह । रूपं शरिः पुत्रत्वभावेन शून्यमिति । अपवादविकल्पो यस्य प्रतिपक्षेणा
ह । न शून्यतयेति । एकत्वविकल्पो यस्य प्रतिपक्षेणाह । यारूपस्य शून्यतानतरूपमि
ति । नानात्वविकल्पो यस्य प्रतिपक्षेणाह । न चान्यत्र शून्यतायारूपं रूपमेव शून्यता
शून्यतैव रूपमिति । स्वनक्षराविकल्पो यस्य प्रतिपक्षेणाह । नाममात्रमिदं यदिदं रूप
मिति । विशेषविकल्पो यस्य प्रतिपक्षेणाह । रूपस्य हि नोत्पादो न निरोधो न संवैक्येन
व्यवदानमिति । यथानामार्थाभिनिवेशविकल्पो यस्य प्रतिपक्षेणाह । कृत्रिमं नाम
त्येवमादि यथा र्थनामाभिनिवेशविकल्पश्च यस्य प्रतिपक्षेणाह । तानि बोधिसत्त्वः
सर्वनामानि न समनुपश्यन्त्यसमनुपश्यन्नाभिनिविशते यथार्थं तयेत्यभिप्रायः ॥

इति शुभमतिरेत्ययत्नमुग्रं ह्ययपर्येषितधर्मतास्वतत्त्वः ॥ प्रति
शरणागतः सदा प्रजानां भवति शृणोः स समुद्रवत्प्रपूरणः ॥ ७५ ॥

अनेन निगमनश्लोकेन पर्येषि ताहात्मं त्रिविधं दर्शयति । उपायमाहात्म्यमुग्रवीर्यं

तया। संवृत्तिरसार्थसत्यधर्मता धर्मधरातश्च तत्त्वं सत्यमित्यर्थः। परार्थमाहात्म्यं
प्रतिशरणीभावात् प्रजानां। स्वार्थमाहात्म्यं च उरौः समुद्रवत् प्रपूर्णं वातः।

महायानसूत्रालंकारे धर्मपर्यव्यधिकार एकादशः॥ ११॥

धर्मदेशनायां मात्सर्यं प्रतिषेधेऽश्लोकः॥

प्राणाभोगांश्च बीराः प्रमुदितमनसः कचुलध्वानसारान् सत्तेभ्योऽखिले
भ्यः सततमवसजन्मुच्चरन्प्रकारैः॥ प्रागेवोदारधर्मं हितकरमसकत्सर्वथै
व प्रजानां कचुलैर्नैवोपलब्धं भद्रमवसजतां रुद्धिर्गन्वाप्ययं च॥ १॥

कचुलध्वानप्यसारान् क्षयित्वा प्राणांश्च भोगांश्च बोधिलत्वाऽखिलेभ्यः कातरणान्
सततमुदारैर्विसर्गेऽहं सज्जति प्रागेव धर्मं यो नैव कचुला वा भद्रमपि वावसजतां रुद्धि
गच्छति न क्षयं। धर्मनैरर्पका सार्थकेऽश्लोकद्वयं॥

धर्मो नैव च देशिनि भगवता प्रत्यात्मवेद्यो यत आस्य जनता च
युक्तविहितैर्धर्मैः स्वकी धर्मतां॥ स्वशान्त्यास्यपुटे विशुद्धिविपुले सा
धारणोऽप्राक्षये लाले नैव कृपात्ममित्त्वजगर प्रत्येः समापादिता॥ २॥

अत्र बुद्धा अजगरो यमास्तेषां स्वशान्तिरात्मपुटं धर्मं कायः। विशुद्धिविपुलं सवासन
मौ शतियावरणविशुद्धितः। साधारणा तत्त्वं बुद्धैः भक्षयमात्मनिकत्वात्॥

तस्मान्नैव निरर्थिका भवति सायाभावना योगिनी ब्रह्मैव निर
र्थिका भवति सा यदि शान्तौ गती॥ इत्यर्थः श्रुतमात्रका यदि भवेत्स्या
प्रवनापार्थिका अश्रुता यदि भावनामत्र विरोद्धादेशनापार्थिका॥ ३॥

तस्मान्निरर्थिकायोगिनां भावना भवति प्रत्यात्मवेशस्य धर्मस्य तद्देशनाभिगम
नात् । न निरर्थिका देशना भवति उक्तविहितैर्धर्मैः सधर्मतायां जनता कर्षणात्
सथाजनभावनान्निरर्थिका भवे देशना वा तत् श्लाकार्थेन दर्शयति शेषं गतार्थं ।
देशनातिभागे श्लोकः ॥

आगमतो अधिगमतो विभुत्वतो देशनाग्रसत्त्वानां ॥ अथ
तोरूपा सर्वाकाशा उच्चरणा ताऽपि ॥ ४ ॥

तत्र विभुत्वतो या महाभूमि प्रविद्यानां । सर्वतो रूपाया वक्षवादित्रादिभ्योऽपि
निश्चरति । शेषं गतार्थं । देशना संपत्तौ श्लोकद्वयं ॥

विपदा संदेहजहा आदेया तत्त्वदर्शिका द्विविधा ॥ सं
पन्नदेशनेयं विज्ञेयं बोधिसत्त्वानां ॥ ५ ॥

असंख्यकार्थनिर्देशनश्लोकः । य उक्तं ब्रह्म परिपृच्छायां च तर्निर्धर्मैः सम
न्वता बोधिसत्त्वा महाधर्मदानं दितरन्ति रुद्धमपरिग्रहात्तया आत्मनः प्र
तोतापनतया सत्पुरुषकर्मकरणात्तया संक्षेपव्यवदानसंदेशनतया च ।
एकेन हि वा ऊष्मत्प्रादिविषदा देशना भवति । द्वितीयेन महाप्राज्ञत्वात् संशय
जहा परेषां संशयच्छेदात् । तृतीयेनानवयकर्मत्वादादेया । चतुर्थेन तत्त्व दर्
शिका द्विविधा संक्षेपतत्त्वज्ञास्य च तत्त्वस्य व्यवदानतत्त्वज्ञास्य च शास्त्रांशा
भ्यां सम्याभ्यां ॥

मधुरामदव्ययेनानुचरित्वा देशनाग्रसत्त्वानां ॥ स्फुरचि
त्रयुक्तगमिका निरामिषा सर्वगा वैव ॥ ८ ॥

अस्मिन् द्वितीये श्लोके मधुरा परेणाक्षिप्रस्या परुषवचनात् । मदव्ययेना सु

नो सिद्धौ वा मदानुगमनात् । अविना अकितामिकत्वात् । सुखानिराचर्य उच्यते ।
कृत्यदेशनात् । चिन्ता अपुनरुक्तत्वात् । युक्ताप्रमारा विरुद्धत्वात् । गमिका प्रतीत्यप
व्यञ्जनत्वात् । निरामिया प्रसन्नधिकारानधिकत्वात् । सर्वत्रगा यानत्रयगतत्वात् । वा
रुसंपन्नौ श्लोकः ॥

अदीनानुधुरमुक्ता प्रतीता विषदातथा ॥

॥ ७ ॥

अदीना पौरी पर्यसूरत्वात् । मधुरा वलुः । सूक्ता दिस्पष्टा सुनिस्तुता क्षरत्वात् । प्रती
ता विज्ञेया प्रतीताभिधानत्वात् । यथार्हश्रवणीया विनेया उक्तपुत्वात् । अनामिया अ
विभ्रजता भसत्कारा लोके । प्रतता अप्रतिरूता । परिमिता आयामखेदात् । विषदा अ
पर्यान्ता । व्यञ्जनसंपन्नौ श्लोकद्वयं ॥

उद्देशान्निर्देशान्त्यैव यानानुलोमनात् श्लाघात् ॥ प्रतीत्या
यापार्हमेया रणादात्तकृत्यत्वात् ॥ ८ ॥

मुक्तेः पदव्यञ्जनैरुद्देशात्प्रमाराविरोधेन । सदिने निर्देशा उद्देशा विरोधेन । यानानु
लोमना दानुतोमिकेयानत्रयाविरोधेन । श्लाघादुच्यते विकेरकथ्य शब्दतया ॥ प्रती
त्यादौ पर्यायैः प्रतीतार्थतया चार्थोपगमात् । यथार्हप्रतिरूपैर्विनेया उक्तपुत्वात् । नि
रणात्प्रदक्षिणैर्निर्वाणाधिकारतया । आनुकृत्या निपकस्याङ्गसंभारैः श्लोकाभ्यामीमां
सु मार्गानुकृत्यात् ॥

व्यञ्जनसंपन्नैवा विज्ञेया सर्वथायसुत्वात् ॥ मध्यङ्गी सा

चिन्त्या शेषाऽनन्तसु सुगतानां ॥ ९ ॥

मध्यङ्गी सचिन्त्या माण्डसकाधिपतिनिर्देशो बुद्धस्य षष्ठाकारा नारु निर्दिष्ट्या । पुनरु
पशान्तमेतत्तथागतस्य षष्ठाकारोपेता वारु निश्चरति स्त्रिंशच्चसु उक्ता च मनोरा

न मनोरमा च भवेति विलसः । तत्र स्थिता सन्वधा उक्त शलम् लोपलम्बिकत्वात् ।
 मृडकाद्वरवधर्मं सुखसंस्पर्शत्वात् । मनोज्ञा त्वर्थत्वात् । मनोरमा सुखञ्जनत्वात् ।
 भुङ्क्ते नरलोकेनरपुच्छतन्वात् । विमला सर्वलक्षणशयवासनाविसंयुक्त
 त्वात् । प्रभाकराः प्रतीतपदव्यञ्जनत्वात् । बल्यः सर्वतीर्थकुमतिदृष्टिविद्यावत्त
 उशायुक्तत्वात् । श्रवणीया प्रतिपत्तिनैर्यासाकत्वात् । अनन्ता सर्वपरप्रवादिभिर्ना
 द्यत्वात् । कला रञ्जिकत्वात् । विनीता रागादिप्रतिपक्षत्वात् । अकर्कशा शिक्षाप्र
 ताप्रि सुखोपायत्वात् । अमरुषा नद्यतिक्रमसंपन्निः शरणापदेशकत्वात् । सुविनी
 ता यानत्रयनयोपदेशिकत्वात् । कर्णसुखा विक्षेपप्रतिपक्षत्वात् । कायप्रहादनक
 री समाधावासकत्वात् । चिन्तौहित्यकरी विषयप्राप्तिप्राप्तावाहकत्वात् । हृदय
 संजिह्विकरी संशयच्छेदिकत्वात् । प्रातिसुखसंजनी मिथ्यानिश्चयापकर्षिकत्वात् । निः
 परिदासप्रतिपत्ताविव प्रतिसारत्वात् । आश्रया संपन्नश्रुतमयज्ञानाश्रयत्वात् । वि
 शेया संपन्नचिन्तामयज्ञानाश्रयत्वात् । विषय्य अनाचार्यमुक्तिधर्मविहितत्वात् । प्रि
 मणीयाऽनुप्राप्तस्वकार्थानां प्रेमकरत्वात् । अभिनन्दनीयाऽननुप्राप्तस्वकार्थानां
 प्रेमकरत्वात् । अस्तापनीया अविन्यधर्मसम्यग्दर्शिकत्वात् । पुक्ता प्रमाणा वि
 रुद्धत्वात् । सहिता यथार्हविनेयदेशिकत्वात् । पुनरुक्तदोषजहा अवश्यत्वात् । सिंह
 स्वदेगा सर्वतीर्थसंज्ञासकत्वात् । नागस्वरशब्दा उदारत्वात् । मेघस्वरघोषागम्भी
 रत्वात् । नागेन्द्ररुता आदेयत्वात् । किन्नरसंगीतिघोषा मधुरत्वात् । कबकिन्नरस्वर
 तरविता अभीप्सा मङ्गलत्वात् । ब्रह्मस्वररुतरविता हुरंगमत्वात् । जीवेजीवकस्वर
 रुतरविता सर्वसिद्धिपूर्वकममङ्गलत्वात् । देवेन्द्रमधुरनिर्घोषा अनतिक्रमः
 गीयत्वात् । इन्द्रनिस्वरा सर्वमारप्रत्यर्षिकविजयपूर्वगमत्वात् । अनुव्रता सुखसं
 क्षिप्तत्वात् । अनुवनता निन्दा संक्षिप्तत्वात् । सर्वशब्दाजप्रविष्टा सर्वव्याकरणासर्वा
 काप्रतक्षणाजप्रविष्टत्वात् । अपशब्दविगता व्यतिसंप्रमोषेन दनिश्चरत्वात् । अ
 विकला विनेयकृत्यसर्वकालप्रसुप्तत्वात् । अलीना लाभसत्काशानिश्चितत्वा

र। अदीना सावद्यापगतत्वात्। प्रमुदिना अविदितात्। प्रसृता सर्वविद्यास्थानकोऽ-
 त्पानकोशत्वाजगतत्वात्। अखिला सत्त्वानां तत्सकलार्थसंपादकत्वात्। सारिता प्र-
 बभाजपच्छिन्नत्वात्। तलिता विचित्राकार प्रत्युपस्थानत्वात्। सर्वस्वरपूरणीयक-
 त्वरनैकशब्दविशेषिप्रत्युपस्थानत्वात्। अनिदिता वधाप्रनिरात्वात्। अव-
 ता आगमितकालप्रयुक्तत्वात्। अचपला अत्वरमाराविहितत्वात्। सर्वययंयु-
 रविता इरानिकयर्षजुत्यश्रवणात्वात्। सर्वाकारवरापेता सर्वलौकिकार्थदया-
 नक्षर्मपरिणामिकत्वात्। देशनां माहृत्ये चत्वारः श्लोकाः॥

वाचापदेः सुखनैरनुदेशविभागसंशयच्छेदेः॥ वज्र-
 तीकाराजगता सुहृदितवियञ्चितशेषः॥ १० ॥

आख्याति वाचा। प्रज्ञापयति पदेः सुखनैः। प्रस्थापयति विभाजयति विहृती-
 ति यथाक्रममुद्देशविभागसंशयच्छेदेः। उज्जानीकरोति उज्जानीकरणां वज्रती-
 काराजगता देशनानिश्चयवदाधानार्थं। देशयत्सुहृदितशेषः। संप्रकाशयति वि-
 पञ्चितशेषः॥

अज्ञात्रिमण्डलेन हितयं देशनादिबुद्धानां॥ दोषैर्वि-
 वर्जिता उन्नरमृभिरेषिव विज्ञेया॥ ११ ॥

अज्ञात्रिमण्डलेनेति। येन च देशयति वाचापदेशे। यथाचेदिशादिप्रकारैः। ये-
 उचो हृदितवियञ्चितशेषः। एषेव च देशना उन्नरमृदोषविवर्जिता विदितव्या-
 यथाक्रमं॥

कोशीयमनवनेषी सुवकाशस्याकृतिर्लनीतत्वं॥ सं-
 देहस्याच्छेदस्तद्विगमस्यादृशीकरणां॥ १२ ॥

तेष्वनरदोषाः। कौशिकमनवसंबोधः अवकाशस्याकरणां अनीतार्थत्वं संदेहस्या
चेष्टनं। तद्विगमस्यादृष्टीकरणां निश्चयस्येत्यर्थः।

वेदोऽथ मत्सरित्वं दोषास्तेनेमता कथायां हि॥ तदभा
वाहुधानां निरुनरादेशना भवति॥ १३॥

वेदो येनाभीष्टां न देशयेत्। मत्सरित्वं चास्मत्प्रकाशनात्। अर्थसंपन्नो भूतो
कथयं॥

कल्पारोधर्मेऽयं हेतुत्वात्किमुचिबुद्धीनां॥ द्विविधार्थः सुग्रास
श्चतुर्गुणा ब्रह्मचर्यवदः॥ १४॥ परैरसाधारणयोगकेवलं त्रिधा
तुक्तौ शक्तिरूपि पूरकं॥ स्वभावश्च मलशुद्धितश्च न चतुर्गुणा
ब्रह्मचर्यमिष्यते॥ १५॥

चतुर्गुणा ब्रह्मचर्यसंप्रकाशको धर्मः। आदिमध्यपर्यवसानकल्पारो यथाक्रमं
श्रुतचिन्ताभावनाभिभक्तिरुचिबुद्धिहेतुत्वात्। तत्र भक्तिरधिभक्तिः संप्रत्ययः
उचिः प्रामोद्यं युक्तिनिधानाच्छ्रवणप्राप्तितां विदित्वा। बुद्धिः समाहितचित्त
स्य यथाभूतज्ञानं। द्विविधार्थ इत्यतः स्वर्थः। संवृतिपरमार्थसत्ययोगात्। सु
ग्रास इत्यतः सुव्यञ्जनः प्रतीतपदव्यञ्जनत्वात्। चतुर्गुणा ब्रह्मचर्यं। केवलं
परैरसाधारणात्वात् परियूरां त्रिधा तुक्तौ शप्रहारा परियूरणात्। परिशुद्धं
स्वभावविशुद्धितोऽनाश्रवत्वात्। पर्यवसानं मलविशुद्धितः संतानविशुद्ध्या
क्षीणाश्रवाणां अभिसंधिविभागे श्लोकद्वयं॥

अवतारणासंधिश्च संधिर्लक्षणातोऽपरः॥ प्रतिपक्षाभिसंधिश्च
संधिः परिज्ञातावपि॥ १६॥ आवकेषु स्वभावेषु दोषाणां विनये
तथा॥ अविधानस्य गाम्भीर्यं संधिरेव चतुर्विधः॥ १७॥

चतुर्विधो अभिसंधिर्देशनायां उद्धृत्य वेदितव्यः। अवतारगामि संधिर्देशना
 भिसंधिः प्रतिपक्षाभिसंधिः परिणामनाभिसंधिश्च। तत्रावतारगामि संधिः श्रा
 वकेषु द्रष्टव्यः। शासनावतारगामि मनुत्रासाय रूपाय सति त्वदेशनात्। लक्षणा
 भिसंधिस्त्रिषु परिकल्पितादि स्वभावेषु द्रष्टव्यो निःस्वभावतज्ज्यत्वादि सर्वध
 र्मदेशनात्। प्रतिपक्षाभिसंधिर्दोषाणां विनये द्रष्टव्यो निःस्वभावतज्ज्यत्वादि
 सर्वधर्मदेशनात्। यथाव्यावरणा प्रतिपक्षाय यान संभाषासाजुगंसे गाभा इत्यं
 भेति। परिणामनाभिसंधिरभिधानगाम्यर्थे द्रष्टव्यो यथाह॥

संसारे सारमतयो विपर्यासे च सुस्थिताः। क्षेत्रेण
 च सुसंक्षिप्ता लभन्ते बोधिसुखमां॥ इति॥

अयमत्राभिसंधिः। असरिसारमतय इत्यविक्षेपे येवां सारउद्धिः प्रधानतु कि
 विक्षेपोहि वि सारश्चेतवः। विपर्यासे च सुस्थिता इति नित्यसुखश्चात्मयादयि
 पर्यये गानिष्पादिके विपर्यासे सुस्थिता अपरिहसितः। क्षेत्रेण च संक्षिप्ता
 इति दीर्घ उक्तर व्यायामश्रमे गान्यर्थं परिक्षिप्ता। अभिप्रायविभक्तिश्लोकः॥

समताऽथान्तरे हेय तथा कालान्तरे पुनः॥ पुन
 तस्याशये चैव अभिप्रायश्चतुर्विधः॥ १८॥

चतुर्विधोऽभिप्रायः। समताभिप्रायो यदाह। अहमेव सतस्मिन्समये विय
 श्वीसम्यक्तं उद्धोऽभूदमित्यविशिष्टधर्मकायत्वात्। अर्थान्तराभिप्रायो य
 दाह निःस्वभावाः सर्वधर्मा अज्ज्यन्ता इत्येवमादि अयथा रूतार्थत्वात्। का
 लान्तराभिप्रायो यदाह। ये सुखावस्थां प्रणिधानं करिष्यन्ति ते तत्रोपपत्त्यन्त
 इति कालान्तरेणोक्त्यभिप्रायः। पुनराशयाभिप्रायो यत्तदेव उद्धृतं कस्य
 चित्प्रशंसने कस्यचिद्विगर्हनेऽत्यमात्रसंयुक्तस्य वैषम्यसंग्रहात् मर्यादान

सूत्रान्नसा उशंसं गाथाद्वयमुपादाय॥

बुद्धेर्धर्मेऽवज्ञा कौशीयं तुष्टिरह्यमात्रेण॥ रागे माने चरितं को
क्षयं चानियतभेदः॥ १५॥ सत्त्वानामावरणं तत्प्रतिपक्षोऽयं
यानसंभाषा॥ सर्वान्तरायदोषग्रहणनिघांतो भवति॥ २०॥
शेषोऽन्यतोऽर्थतो वा गाथाद्वयधारणो प्रयुज्येत॥ सहिदशविध
मज्जसंस्तभते सत्त्वो न मोक्षीमान्॥ २१॥ कृत्वा च धर्मांस्तुष्टिं प्राप्नो
त्येवमं मरणकाले॥ जन्म च यथाभिकामं जातिस्मरती च सर्व
त्र॥ २२॥ बुद्धेर्ध्वसमवधानं तेभ्यः श्रवणं तथाग्रयानस्य॥ अधि
स्तुतिं सह बुद्ध्याद्वयमुत्पन्नतामाशु बोधिं च॥ २३॥

बुद्धेर्धर्मेऽवज्ञेति पञ्चगाथाः। तत्रानियतभेदो बोधिसत्त्वानामनियतानां महाया
नाभेदः। अग्रयानसंभाषाया महायानदेशना। बुद्धेऽवज्ञावरणास्य प्रतिपक्षसं
भाषा। अहमेवसेतेन कालेन विपश्ची सम्यक्संज्ञोऽभूवमिति। धर्मेऽवज्ञावरणास्य
प्रतिपक्षसंभाषा। इयतो गंगानदी वालिकासमानबुद्ध्यान्तर्धपास्यमहायानेऽव
बोधोत्पद्यत इति। कौशीयावरणास्य प्रतिपक्षसंभाषा। ये सुखाद्यन्तां प्रणिधानं
करिष्यन्ति ते तत्रोपपत्स्यन्त इति। विमलचन्द्रप्रभस्य च तथागतस्य नामधेयग्र
हणमात्रेण नियतो भवत्युत्तरायां सम्यक्संबोधाविति। अल्पमात्रसंज्ञ्या वर
णास्य प्रतिपक्षसंभाषा। यत्र भगवान् क्वचिद्विद्वानादिविवर्णयति। अन्यत्र वर्णित
वान्। रागचरितस्य चावरणास्य प्रतिपक्षसंभाषा। यत्र भगवान् बुद्धक्षेत्रवि
भूतिं वर्णयति। मानचरितस्यावरणास्य प्रतिपक्षसंभाषा। यत्र भगवान् कस्यचि
बुद्धसाधिकां संपत्तिं वर्णयति। कौटल्यावरणास्य प्रतिपक्षसंभाषा। ये बुद्धबोधि
मन्वेष्टका इं करिष्यन्ति ते सर्वे स्वर्गोपगाभविष्यन्तीति अनियतभेदस्यावरणास्य
प्रतिपक्षसंभाषा। महाश्रावकाणां बुद्धत्वे व्याकरणादेशना सकयानदेशनाव

कस्त्रधानुप्रष्टिः सर्वमस्यानाधिष्ठानाय धातुप्रष्टिः सदावरणा विगमात् सर्वत्र
मस्यानेः धिमुक्तिताभनः ॥ दयमुखता समाधिमुखता धारणोमुखता च ॥ दय
मेधिविधोऽनुशंसः सांपरायिकेऽष्टविधः क्रमेणोत्तरविशेषताभावेदिन्यः ॥
देशानां उशंसे श्लोकः ॥

इति सुगतिरखेदवान् रुपातुः प्रथितयशाः सुविधितता सुपेतः ॥ म
वति सुकथिको हि बोधिसत्त्वस्तपति जनेकपि ते यं येव सूर्यः ॥ ३४ ॥

पञ्चभिः कारणैः सुकथिकत्वं । सूर्यवत्प्रतपनं चानुशंसः । लोकावर्जनतो वज्रम
तत्वात् । पञ्चकारणानि सुकथिकत्वस्य येन विपरीतं दर्शयति । अभीक्ष्णानि स
मिषवित्त, आदेयवाक्य विनेयानुत्पन्नं च ॥

महामानसूत्राहंकारे देशनाधिकारो द्वादशः ॥ १२ ॥

प्रतिपत्तिविभागेषु श्लोकाः ॥

द्वेधानैरात्म्यमाशायधीमान् पुञ्जलधर्मयोः ॥ दयमि
थ्यात्वसम्पत्तं विवर्ज्ये तत्रयेरादि ॥ १ ॥

यथार्थमाज्ञाय धर्ममाज्ञाय धर्मानुधर्मप्रतिपत्तो भवति सामीची प्रतिपत्तो
ऽनुधर्मचारी तत्सं दर्शयति । तत्र द्विधा पुञ्जलधर्मनैरात्म्यज्ञानं यास्य ग्राहका
भावतः । दयमिथ्यात्वसम्पत्तं विवर्ज्य त्रयं । अभावे च श्रुत्यता समाधिः परिक
ल्पितस्य । भावे चाप्रशिरितानिमित्तौ परतन्त्रनिष्पन्नयोः स्वभावयोः एतत्स
माधि त्रयं त्रैलोक्यं न मिथ्यात्वं लोकोत्तरज्ञानावाहनात् । नमस्यत्कामलोका
नरत्वात् ॥

अर्थज्ञः सर्वधर्माणां वेत्तिको लसमानतां ॥ अतनुषि
ब्रह्मणाय धर्मज्ञत्वेन कथ्यते ॥ २ ॥

एवमर्थज्ञः सर्वधर्माणां सूत्रादीनां को लोपमतां जानाति ॥ अतमात्र संतुष्टिप्र
हणाय तेन धर्मज्ञो भवति ॥

पार्थजनेन ज्ञानेन प्रतिविधेयं तथा ॥ तज्ज्ञानप
रिनिष्पत्ता वतु धर्मं प्रपद्यते ॥ ३ ॥

एतेन द्विविधेन पार्थजनेनार्थधर्मज्ञानेन द्वयं नैरात्मभावं प्रतिविधाय तथा
कसं तस्य ज्ञानस्य परिनिष्पत्त्यर्थं प्रतिपद्यते ॥ एवमनुधर्मं प्रतिपद्यते ॥

ततो ज्ञानं सलभते लोकोत्तरमनुत्तरं ॥ आदिभूमौ समंसर्वे
वोधिसत्त्वे सदात्मभिः ॥ ४ ॥

ततो ज्ञानं सलभते लोकोत्तरमनुत्तरमिति ॥ विशिष्टतरयानाभावान् ॥ आदिभू
मौ प्रमुदितायां भूमौ समंसर्वे वोधिसत्त्वे सदात्मभिरिति तद्रूपमिदं केरेवं सामीची
प्रतिपन्नो भवति तद्रूपमिदं वोधिसत्त्वं समतया ॥

कृत्वा दर्शनज्ञेयानां क्लेशानां सर्वसंशयं ॥ ज्ञेया
वरणात्तानां भावनायां प्रमुज्यते ॥ ५ ॥

श्लोकोक्तार्थः ॥

अवस्थानाविकल्पेन ज्ञानेन सहचारिणा ॥ अतु
धर्मं चरत्येवं परिशिष्यसु भूमिषु ॥ ८ ॥

शेषेणानुधर्मं चारित्वं दर्शयति ॥ अवस्थानाविकल्पेनेति भूमिव्यवस्थानज्ञा

नेनादिकल्पेन च। सहचारितोत्पत्तसंबद्धचारिणा अन्योन्यैरन्यैरा। एतेन श्रो
कक्षयेनाजुधर्मचारित्वं दर्शितं। प्रतिपन्नावप्रमादक्रियायां चत्वारः श्लोकाः॥

सुताभोऽथ स्वधिविज्ञानः सुभूमिः सुसहायकः॥ सुयो
गोऽग्रावान्देशो यत्र धीमान् प्रपद्यते॥ ७ ॥

चतुर्भिश्चक्रेरप्रमादक्रियां दर्शयति प्रतिकल्पदेवादिभिः। नत्रानेन श्लोकेन
प्रतिकल्पदेवासां दर्शयति। सुताभश्चीवरपिराऽपानादीनां जीविनपरिक्काराणां
मद्वच्छेदाभावात्। स्वधिविज्ञानोऽर्जुनैर्दस्युप्रभृतिभिरनधिक्षितत्वात्। सुभूमिरा
रोगप्रभूमित्वात्। सुसहायकः सभागशीलदृष्टि सहायकत्वात्। सुयोगो दिवात्मा
कीर्णाभिलाषकत्वात् रात्रौ चात्यशब्दादिकत्वात्॥

वक्रधृतोदयसत्यो वाग्मीसमजुकम्पकः॥ अखिन्नो
बोधिसत्त्वश्च क्षेयः सत्सुरुषो मरुतः॥ ८ ॥

अनेन द्वितीयेन सत्सुरुषं दर्शयति। आगमाभिगमवाक्यरानिरामिष चिन्ताकि
तासित्त्वगुणयोगान्॥

स्वालम्बनासुसंभारासुभावैर्नैव देशिता। सुनिर्या
णाप्रयोगा च आत्मसम्पक्प्रधानता॥ ९ ॥

अनेन तृतीयेन योनिशो मनस्कारसंगृहीतामात्मनः सम्पक्प्रणिधानतां दर्शय
ति। मद्धर्मात्मनतया सुसंभृतसंभारतया शमधादिनिमित्तानां कालेन कालेन
भावनातया अल्पमात्रासंतुष्टितया सत्सुत्तरकरणीये सान्त्वसत्कृत्य प्रयो
गतया च॥

रतेः अरोग्यपयनेश्च अरोग्यस्याधिकारणं ॥ समाधेर्वि
चयस्यापि पूर्वोदितकृतपुण्यात् ॥ १० ॥

अनेन च तर्पणेन पूर्वकृतपुण्यात् पञ्चविधेन हेतुत्वेन दर्शयति । रतिहेतुत्वेन य
तः प्रतिरूपदशवासेऽभिरमते । अरोग्यपयनिहेतुत्वेन यतः सत्पुरुषाश्च यन्तभ
ते । अरोग्यसमाधिप्रज्ञाहेतुत्वेन त्वयन आत्मनः सम्यक्प्रणिधानं संप्रयोज्यते । कैरा
न एव कैशानिः सरसोऽहो कौस्तुभः ॥

धर्मधातुविनिर्मुक्तो यस्माद्धर्मो न विद्यते ॥ तस्माद्वा
गादयस्तेषां बुद्धेर्निःसरणं मताः ॥ ११ ॥

यत्तु भगवता । नाहमन्यत्र रागा रागस्यानिःसरणं बन्धस्यैवं द्वेषान्मोहादिति ।
तत्राभिसंधिं दर्शयति । यस्माद्धर्मधातुविनिर्मुक्तो धर्मो नास्ति धर्मो नाव्यतिरेकेन
धर्माभावान् । तस्माद्वागादिधर्मतापि रागाद्याख्यातमते सच निःसरणं रागादी
नामित्येवं तत्राभिसंधिर्वेदितव्यः ॥

धर्मधातुविनिर्मुक्तो यस्माद्धर्मो न विद्यते ॥ तस्मात्सं
कैशानिर्देशो स संविद्धी मतां मतः ॥ १२ ॥

यत्तु । अविद्याच बोधिश्चैकमिति । तत्रापि संकैशानिर्देशो स एव अभिसंधिः । अवि
द्याबोधिधर्मता स्यान्नुपचारात् ॥

यतस्तानेव रागादीन्ये निशः प्रतिपद्यते ॥ ततो विमु
क्ततेभ्यस्तेनेषां निःसृजितानः ॥ १३ ॥

तानेव रागादीन्ये निशः प्रतिपद्यमानस्तेभ्यो विमुक्तते तस्मात्परिज्ञाता स एव तेषां

निःशरणां भवतीत्ययमत्राभिसंधिः। श्रावकप्रत्येकबुद्धमनसिकारपरिव
र्जने श्लोकद्वयं॥

नखलुजिनसुतानां बाधकैः खलुग्रं नरक भवनवासैः सत्
हेतोः कथंचित्॥ शमभवग्रादेष प्रेरिताहीनयाने विविध
भवि कल्या बाधकाधीमतात्॥ १४ ॥ नखलु नरकवासो
धीमतां सर्वकालं विमलविपुलबोधेरन्नरायं करोति॥ स्वहि
तपरमशीतकृत्ययाने विकल्पः परमसुखविहारेऽप्यनूयं
करोति॥ १५ ॥

अनयोः श्लोकयोरेकस्य द्वितीयः साधकः। उभौ गतार्थौ। निःस्वभावताप्रक
तिपरिशुद्धिर्नाम प्रतिषेधे चत्वारः श्लोकाः॥

धर्माभावोपलब्धिश्च निःसंक्लेशविशुद्धिना॥ मायादिसदृशीति
या आकाशसदृशीति॥ १८ ॥ यथैव चित्रे विधिवद्विचित्रे
नतोन्नतं नास्ति च दृश्यतेऽथ च॥ अभूतकल्पेऽपि तथैव सर्वभा
वयंसदानास्ति च दृश्यतेऽथ च॥ १७ ॥ यथैव तोये लुति तेन जा
यते सा स नरच्छतान्मतः॥ मलामकर्षणसतत्र केवलः स्वचिन्त
उद्धौ विधिरेष एव हि॥ १८ ॥ मतं च चित्तं प्रकृतिप्रभास्वरं स
त्तदागल्लकदोषरूषितं॥ न धर्मता चिन्तयेत् न चेतसः प्रभा
स्वरत्वं प्रकृतौ विधीयते॥ १९ ॥

धर्माभावश्च धर्मोपलब्धिश्चेति त्रासस्थानं निःसंक्लेशता च धर्मधातोः प्रकृत्या
विशुद्धता च पञ्चादिति त्रासस्थानं वात्सानां। तद्यथाक्रमं मायादिसादृश्येनाका
शसादृश्येन च प्रसाधयंस्तत्रासं प्रतिषेधयति। तथा चित्रे नतोन्नतसादृश्ये
न लुति तत्र प्रसादिततोयसादृश्येन च यथाक्रमं। चतुर्थेन श्लोके नतोयसाधर्म्यं

चित्ते प्रतिपादयति । यथा तोयं प्रकृत्या प्रसन्नमागच्छ केन च कालुष्येण शु-
 तितं भवत्येवं चित्तं प्रकृत्या प्रभास्वरं मतमागच्छ के सु सो वै हृषितमिति । न
 च धर्मता चित्तादृते । न्यस्य चेतसः परतन्त्रलक्षणास्य प्रकृतिं प्रभास्वरत्वं वि-
 क्षीयते । तस्माच्चित्तं तथैवात्र चित्तं वेदितव्यं । रागजापुनि प्रतिषेधे च त्वारः श्लो-
 काः ॥

वोधिसत्त्वस्य सत्त्वेषु प्रेममज्जगतं महत् ॥ यथै कपुत्रकेतस्मा
 त्सद्वह्नि करं मतं ॥ २० ॥ सत्त्वेषु हितकारित्वान्नैत्यापत्तिं सरा-
 गजां ॥ द्वेषो विरुध्यते त्वस्य सर्वं सत्त्वेषु सत्यथा ॥ २१ ॥ यथाः
 कपोतो स्वसुतातिवत्सला त्वभावकात्मानुपशस्यति ॥ तथा
 विधायो प्रतिघो विरुध्यते सुतेषु तद्वत्स रूपेऽपि देहिषु ॥ २२ ॥
 मैत्रीयतः प्रतिघचित्तमतो विरुद्धं शान्तिर्यतो व्यसनचित्तमतो
 विरुद्धं ॥ अर्थो यतो निवृत्तिचित्तमतो विरुद्धं त्वाद्यतः प्रतिभ-
 यंतततो विरुद्धं ॥ २३ ॥

यत्सत्त्वेषु वोधिसत्त्वस्य प्रेमसोऽत्र रागोऽभिप्रेतसत्त्वतामापत्तिं तेषां प्रतिषे-
 दयति । सत्त्वहितक्रियाहेतुत्वात् । कपोती सुसहृदितितद्वज्जरागत्वात् । अपत्यत्वे
 राधिसात्रतया स रूपे वोधिसत्त्वे देहिषु सत्त्वेषु प्रतिघो विरुध्यते । वोधिसत्त्वा-
 नां सत्त्वेषु मैत्री भवति व्यसनशान्तिः । अर्थदानं प्रत्याश्च प्रोत्पत्त्यादात् ।
 यत इमे मैत्र्यादयस्तान एव प्रतिघचित्तं विरुद्धं । तत्पूर्वकारिणो च व्यसनचि-
 त्तादीनि । प्रतिपत्तिभेदे पञ्चश्लोकाः ॥

यथा ठरः सुमैष ज्ये संसारे प्रतिययते ॥ आजरे च यथा वैद्यः
 सत्त्वेषु प्रतिययते ॥ २४ ॥ अनिष्यन्ने यथा चरे स्वात्मनि प्र-
 तिययते ॥ वशिष्पथापुनः पशोः कामेषु प्रतिययते ॥ २५ ॥
 यथै वरजको वस्त्रे कर्मणो प्रतिययते ॥ यिना यथा सुते बाले

सन्वाहेष्टे प्रपद्यते ॥ २८ ॥ अग्न्यर्थे वाधरारणं सान्नेयप्रतिप
द्यते ॥ वैश्वासिको वा निष्यन्ने अधिकिन्ने प्रपद्यते ॥ ३७ ॥ माया
कार इव सैये प्रज्ञया प्रतिपद्यते ॥ प्रतिपत्तिर्यथायस्मिन्नो धिस
न्वस्य सामता ॥ २९ ॥

यथायस्मिन् प्रतिपद्यते तदभिद्योतयति । यथेति सुभैषज्यादिवाजुगदयः । यत्र
तिसंसाशदिषु प्रतिसंख्याय संसारनिषेवणात् । कातुरोपन क्लेशावरसन्वापरि
न्यागात् । स्वप्रशिहित्वचिन्तकरणात् । दानादिपारमिताभिश्च यथाक्रमं भोग
वृद्धिनयनात् । कायादिकर्म परिशोधनात् । सन्वापकाशकोमात् । कुशलभाज
नानिरन्तराभियोगात् । समाध्वना स्वादनात् । ज्ञेयाविपर्ययाच्च । प्रतिपत्तिरि
मण्डलपरिभ्रष्टौ श्लोकः ॥

इतिसततमुदारयुक्तवार्थो ह्यपरिपाचनशोधनेऽयुक्तः ॥ पर
मविमलनिर्विकल्पक्या व्रजति ससिद्धिमज्जनमाक्रमेण ॥ २९ ॥

इति निर्विकल्पेन धर्मनैरात्मत्तानेन प्रतिपत्तः प्रतिपन्नव्यस्य प्रतिपत्ते आ
विकल्पना त्रिमण्डलपरिभ्रष्टिर्वेदिनव्याः । ह्यपरिपाचनशोधनेऽयुक्त इति
सत्त्वानामान्यनन्व ॥

महायानसूत्रालंकारे प्रतिपन्नधिकारसूत्रयोदश ॥ १३ ॥

अववादानुशासनीविभागेऽश्लोका एकपञ्चाशत् ॥

कल्पासंख्येयनिर्यातोऽभिसुक्तिविवर्धयन् ॥

संपूर्णाः कुराते धर्मैः सागरोवारिभिर्यथा ॥ १ ॥

अभिसुक्तिविवर्धयन्निष्प्रमात्रावस्थानयनात् । शेषंगतार्थ ॥

तथासंभृतसंभारोऽप्यदिशुद्धो जिनात्मजः॥ सु
विज्ञः कल्पचित्तश्च भावनायां प्रयुज्यते॥ २ ॥

आदिशुद्धो बोधिसत्वसंवरपरिशोधनात्महायाने दृष्टिः कृत्वा करणाच्चाविप
रीतार्थग्रहणतः॥ सुविज्ञो ब्रह्मश्च तत्वात्॥ कल्पचित्तो विनिवहरा न्वात्॥

धर्मस्त्रोतसिद्धेभ्योऽववादेन भजेत स॥ विप्र
लेशमभज्ञानवैप्रत्यगमनाय हि॥ ३ ॥

श्लोकोक्तार्थः॥

ततः सूत्रादिके धर्मे सोऽद्वयार्थविभावके॥ सूत्रादिनास्त्रिविधं
याचितं प्रथमतो यतिः॥ ४ ॥ ततः पदप्रभेदेषु विचरेदनुपू
र्वशः॥ विचारयेत्तदभांश्च प्रत्यात्मयोनिशश्च सः॥ ५ ॥ अवध
त्यचनानर्थधर्मे संकलयेत्सुतः॥ ततः कुर्यात्समाशान्तिं तदर्थं
विगमाय सः॥ ६ ॥

सूत्रगेयादिके धर्मे यत्सूत्रादिनाम दशभूमिकमित्येवमादितत्रचित्तं प्रथम
तो वेदनीयान्॥ एभिस्त्रिभिः श्लोकैः षड्विंशत्यापदिष्टानि॥ मूलचित्तमनुचर
चित्तं विचारणाचित्तमवधारणाचित्तं संकलनचित्तमाशान्तिचित्तं च॥ तत्र मू
लचित्तं यत्सूत्रादीनां धर्माणां नामालम्बनं॥ अववादेन च स्वयं वा कल्पयि
त्वा॥ तद्यथाऽनित्यं दुःखं भूतमनात्म्यं च योनिशो न चेत्त्यादि॥ अनुत्तरचित्तं
येन सूत्रादीनां नामत आलम्बितानां पदप्रभेदमनुगच्छति॥ विचारणाचि
त्तं येनार्थं व्यञ्जनं च विचारयति॥ तत्रार्थं चतुर्भिर्गणैर्विचारयति॥ गणान
याजलनया मामांसया प्रत्यवेक्षणाया च॥ तत्र गणाना संग्रहणं तद्यथा रू
पं दशयतनान्येकस्य च प्रदेशो वेदना षड्वेदना काया इत्येवमादि॥ उल

ना संख्यावतो धर्मस्य शमलक्ष्यहरणमनाश्वरोपानपवादतः। मीमांसाप्रमा
 णपरिक्षा। प्रत्यवेक्षण गणि ततुलितमीमांसितस्यार्थस्यावतोकनं॥ व्यञ्ज
 नं द्वाभ्यामाकाराभ्यां विचारयति। सार्थतया च समस्तानां व्यञ्जनानां निरर्थ
 तथा च व्यस्तानां। अवधारणचिन्तयेन यथावचरितं विचारितं वा तन्निमित्त
 मधारयति। संकलनचिन्तयेन यथा विचारितमर्थमूलचिन्ते संक्षिप्य परिधि
 रिष्ठिताकारं वर्तते। आशक्तिचिन्तयेन यदर्थं प्रयुक्तो भवति समा तत्परिपूर्वार्थं वा
 भ्रामराय फलार्थं वा भूमि प्रवेशार्थं वा विशेषगमनार्थं वा तच्छब्दसहनं वर्त
 ते चिन्तये वक्ष्यतश्चनप्रतिभासं वर्तते न चिन्तादन्य सलश्चनमस्तीति जानते वा
 चिनमात्रमजानतो वा चिन्तये वा तश्चनं नान्यत्। इति षड्विधं चिन्तमात्रं
 नं व्यवस्थाप्यते॥

एषेतप्रत्यवेक्षेतमनेजलैः प्रवक्षतः॥ निर्जलैः करसैश्चापिम
 नस्कारैर्विचारयेत्॥ ७ ॥ ज्ञेयः शमथमार्गोऽस्य धर्मनामचप
 रिष्ठितः॥ ज्ञेयो विषयनामार्गस्तदर्थानां विचारणा॥ ८ ॥
 युगनद्वयवित्तयोमार्गस्तद्विष्टितं पुनः॥ त्रीनंचिन्तस्वरूपा
 णि उच्यन्ते शममेत्यतः॥ ९ ॥ शमप्राप्तयेषेततस्मिन्नाले
 च्यते पुनः॥ सातत्येनाथसत्त्वस्य सर्वस्मिन्व्याजयेत्युनः॥ १० ॥

एभिश्चतुर्भिः श्लोकेरेकादशाननस्कारा उपदिष्टाः। सवितर्कः सविचारः आवि
 तर्कोऽविचारमात्रः। अविनर्कोऽविचारः। शमथमनस्कारः। विषयनामनः
 स्कारः। युगनद्वयमनस्कारः। शमथनिमित्तमनस्कारः। उपेक्षानिमित्तमनस्कारः।
 सातत्यमनस्कारः। सत्त्वमनस्कारश्च॥

निवक्ष्यालक्षणे चिन्तयत्प्रवेक्षं न विक्षिपेत्॥ अवगम्याथ विक्षेपं
 तस्मिन्प्रतिहरेत्युनः॥ ११ ॥ प्रत्यात्मं संक्षिपेच्चिन्तयत्परिदु

विमान्॥ नतश्चरमेच्चित्तं समाधौ रादृशनात्॥ १२॥ अरति
समयेन तस्मिन् विक्षेपदोषदर्शनात्॥ अभिध्यादौर्मनस्यादीन्
स्थितान् शमयेत्तथा॥ १३॥ नतश्च साभिसंस्कारां विनेत्स्वर
सवाहितां॥ लभेता नभिसंस्कारान् तदभ्यासात्पुनर्यतिः॥ १४॥

एभिश्च जर्भिः श्लोकैर्न वा कारयाचित्तस्थित्या स्थितुपाय उपदिष्टः॥ चित्तस्थाप
यति संस्थापयति अवस्थापयति उपस्थापयति दमयति शमयति व्युपशमय
त्येकोतीकरोति चित्तं समादधातीति न वा काराः॥

ततः सत्तुतां लब्धा प्रश्नं विं कायचित्तसोः॥ विज्ञेयः समनस्कारः प्र
नत्वा न्तविवर्द्धयन्॥ १५॥ वृद्धिर्गुणमत्वेन मौली सलभते स्थिति
तां शोधयन् न भित्तार्थमिति कर्मरूपतां परां॥ १६॥ ध्याने शमिताभि
निर्हारा लोका धातुमगच्छति॥ पूजार्थमप्रमेयाणां बुद्धानां भवणा
मव॥ १७॥ अप्रमेया लुपास्यासौ बुद्धान् कल्पैरमेयगैः॥ कर्मरूपतां
परां मिति चेतसस्तु उपासनात्॥ १८॥

एति कर्मरूपतां परां ध्याने इति सम्बन्धनीयं॥ कल्पैरमेयगैरित्यप्रमेयसंख्यागतैः
शेषमेवां श्लोकानां गतार्थं॥

ततोऽजशंसान् लभते पञ्चशुद्धेः स पूर्वगान्॥ विशुद्धिभाजनत्वं च
ततो याति निरुत्तरं॥ १९॥ सत्त्वोदेस्वल्पकाये हि इव तेऽस्य प्रजिह
तां॥ आपूर्यते च प्रश्नं वा कायचित्तं समन्ततः॥ २०॥ अपरिच्छिन्न
माभासं धर्माणां वेति सर्वतः॥ अकल्पयानि संशुद्धौ निमित्तानि प्रप
श्यति॥ २१॥ प्रपूरौ च विशुद्धौ च धर्मकायस्य सर्वथा॥ करोति स
ततं धीमानेवं हेतुपरिग्रहं॥ २२॥

ततः श्रद्धे पूर्वप्रमान्यञ्चाजशंसान् लभते । श्रद्धेरिति श्रद्धाशयभूतेः । ते वा च तान्ना
 द्विभुक्तिभाजनत्वं प्राप्नोति । निरुत्तरं यानान्नैर्यात् । प्रपूरो च विभुद्वौ च धर्मकाय
 स्येति दशान्या भूमौ परिपूर्तिर्बुद्धन्मौ विभुद्विः । एते वा पञ्चानामजशंसानां न यः
 शमपयथादौ विपश्यना यक्षो वेदितव्यौ । अतो यावच्छौ कितः ससदागमः ॥

ततश्चासौ तथाभूतो बोधिसत्त्वः समाहितः ॥ मनोजलप्राद्विनिर्मुक्तान्
 सर्वाधानं प्रपश्यति ॥ २३ ॥ धर्मलोकस्य विद्वद्ध्यर्थं वीर्यमारभते दृष्ट्वा
 धर्मलोकविद्वद्ध्यन् चित्तमात्रेऽवतिष्ठते ॥ २४ ॥ सर्वार्थं प्रतिभास
 त्वं ततश्चिन्ते प्रपश्यति ॥ प्रहीनो ग्राह्यनिक्षेपस्तदा तस्य भवत्यसौ ॥
 ॥ २५ ॥ ततो ग्राहकविक्षेपः केवलोऽस्यावशिष्यते ॥ आनन्दस्य
 समाधिं च स्पृशत्याश्रितदाश्रितः ॥ २६ ॥

अतश्च धर्मनिर्वेधभागीयानि । तथाभूतो बोधिसत्त्वः समाहितचित्तो मनोजलप्राद्वि
 निर्मुक्तान् सर्वधर्मान् प्रपश्यति त्वलभ्यता सामान्यलक्षणा रूपात्मने जलप्राद्विमेव
 रूपाति । सास्योक्तगतावस्था । अयं स आलोको यमाधिकृत्योक्तं धारयति । आलौ
 क इति धर्मनिश्चयान् आलोकिते तदधि वचनमिति । स तस्यैव धर्मलोकस्य विद्वद्ध्यर्थमा
 स्थितक्रियया दृष्टं वीर्यमारभते । सास्यसूक्ष्मावस्था । धर्मलोकविद्वद्ध्यन् चित्तमात्रे
 ऽवतिष्ठते । चित्तमेतदिति प्रतिवेधात् । ततश्चिन्तय सर्वार्थं प्रतिभासत्वं पश्यति । न
 चित्तादन्वयमर्थं । तदा चास्य ग्राह्यविक्षेपः प्रहीनो भवति । ग्राहकविक्षेपः केवलोऽव
 शिष्यते । सास्य आनन्दवस्था । तदा चक्षिप्रमाननयं समाधिं स्पृशति । सास्यलौकिकाश्र
 धर्मावस्था । केन कारणेन स आनन्दस्य उच्यते ॥

यतो ग्राहकविक्षेपो हीयते तदन्तरं । तेनैव स्पृश्याग
 तादीनि यतानि हि यथाक्रमं ॥ ३० ॥

रत्नेनामुष्ण गतादीनि निर्वेधभागीभानि॥

इयग्राहविसंयुक्तं लोकोत्तरमनुनरं॥ निर्विक
ल्पमलोपेतं ज्ञानं सलभते पुनः॥ २८ ॥

अतः परेण दर्शनमार्गावस्था। इयग्राहविसंयुक्तं ग्राह्यग्राहकग्राहविसं
योगात्। अनुत्तरेयानानन्तर्येण॥ निर्विकल्पं ग्राह्यग्राहकविकल्पविसंयोगात्
मलापेतं दर्शनमेतत्तैश्च गृहणात्। एतेन विज्ञो विगतमलमित्युक्तं भवति॥

सांस्याश्रयपरावृत्तिः प्रथमा भूमिरिष्यते॥ अर्मेयेश्वा
त्पसाकल्पैः सुविशुद्धिं निगच्छति॥ २९ ॥

श्लोकोक्तार्थः॥

धर्मधातोश्च समतां प्रतिविध्य सदा॥ सर्वसत्त्वेषु लभ
ते सदात्मसमचिन्तां॥ ३० ॥ निरात्मतायां उः स्वार्थे कल्पे निः
प्रतिकर्मणि॥ सत्त्वेषु समचिन्तोऽसौ यथान्येपि जिनात्मजाः॥ ३१ ॥

धर्मनैरात्म्येन च धर्मसमतां प्रतिविध्य सर्वसत्त्वेषु सदा आत्मसमचिन्तां प्रति
भति। पञ्चविधया समतया। नैरात्म्यसमतया उः स्वसमतया स्वपरसंज्ञानेषु नैरात्म्य
उः स्वतयोरविशेषात्। कृत्यसमतया स्वपर उः स्वप्रसूता कामता सामान्यात् निष्प्र
तिकारसमतया। आत्मन इव परतः प्रतिकाज्ञानमभिनन्दनात्। तदन्यबोधिसत्त्वस
मतया च यथा तैरभिसमितं तथाभिसमयात्॥

त्रैधातुकात्मसंस्कारान् भूतपरिकल्पितः॥ ज्ञानेन
सुविशुद्धेन अद्वयार्थेन पश्यति॥ ३२ ॥

सत्रैधातुकात्मसंस्कारान् भूतपरिकल्पनानात्रान्यप्यपि। सुविशुद्धेन ज्ञानेन लो

कान्तरत्वात्। अद्यार्थेनेत्यस्यास्यार्थेन॥

तदभावस्याभावंच विवक्षितं दृष्टिगुणिभिः॥ लब्धा
दर्शनमार्गेहितदातेन निरुच्यते॥ ३२॥

तस्य ग्राह्याहकाभावस्य भावं धर्मधातुदर्शनप्रसृतयेः कैशेर्विवक्षितं मन्त्रिणि॥

अभावशून्यतां ज्ञात्वा तथाभावस्य शून्यतां॥ प्रकृ
त्याशून्यतां ज्ञात्वा शून्यत इति कथ्यते॥ ३४॥

सच बोधिसत्त्वः शून्यत इत्युच्यते। त्रिविधशून्यता ज्ञानात्। अभावशून्यताप
रिकल्पितः स्वभावः स्वेन लक्षणो न भावात्। तथाभावस्य शून्यता परतन्त्रस्य
सहिततथाभावो यथा कथ्यते स्वेन लक्षणो न भावः। प्रकृतिशून्यतापरिनि
ष्पन्नः स्वभावः शून्यता स्वभावत्वात्॥

अनिमित्तमदं ज्ञेयं विकल्पानां च संज्ञयः॥ अभू
तपरिकल्पश्च तदप्रशिहितस्य हि॥ ३५॥

अनिमित्तमदं ज्ञेयं विकल्पानां च संज्ञयः। अभूतपरिकल्पस्तदप्रशिधानस्य मय
मालम्बनमित्यर्थः॥

तेन दर्शनमार्गेण सह ताभः सदा मतः॥ सर्वेषां बो
धिप्रधाराणां विचित्राणां जिनात्मजे॥ ३६॥

तेन दर्शनमार्गेण सह बोधिसत्त्वस्य सर्वेषां बोधिप्रधाराणां धर्माणां लाभो वेदित
व्यः स्मृत्युपस्थानादीनां॥

संस्कारमात्रं जगदेत्यवस्था निरात्मकं दुःखविरुद्धिमात्रं॥

विहाय यानर्धमयात्मदृष्टिः महात्मदृष्टिं श्रयते महार्था ॥ ३७ ॥
 विनात्मदृष्ट्या यद्वह्मदृष्टिर्विनापि दुःखेन सुदुःखितश्च ॥ सवार्थ
 कर्तान्वकारकांक्षी यथात्मनः स्वात्महि नानि कृत्वा ॥ ३८ ॥
 यो मुक्तचित्तः परया विसृज्य वद्वद्भगवायतवधनेन ॥ ३९ ॥
 रवस्य पर्यन्तमपश्यमानः प्रयुज्यते चैव करोति चैव ॥ ४० ॥
 त्वं दुःखमुक्षोऽमुमिरासमर्थो लोकः पुनः पिण्डितमनुदुःखं ॥ ज
 नैकमालोकयते स्वचित्तो विपर्ययात्तस्य त्वो धिसत्त्वः ॥ ४१ ॥
 यत्प्रेमया वत्सलता प्रयोगः सत्त्वैश्च खेदश्च जिनात्मजानां ॥ आश्च
 र्यमेतत्परमं भवेत् न चैव सत्त्वात्मसमानभावात् ॥ ४२ ॥

एभिः पञ्चभिः श्लोके ईशं न मार्गं ताभिर्नो बोधिसत्त्वस्य माहात्म्योक्तावनं । अनर्धमया
 त्मदृष्टिर्न हि विहाय सत्त्वाय दृष्टिः । महात्मदृष्टि रिति महार्था या सर्वसत्त्वे स्वात्मसमचि
 त्ताभावात् दृष्टिः । सा हि सर्वसत्त्वार्थक्रियाहेतुत्वात् महार्था । विनात्मदृष्ट्या अनर्धम
 यात्मदृष्टिर्महार्था या विनापि दुःखेन स्वसंतानजेन सुदुःखिता सर्वसत्त्वसंतानजे
 न । यो विसृज्य चित्तो दर्शनं प्रहातयेभ्यः परया विसृज्य नृनरेणा यानेन । वद्वद्भ
 गवायतवधनेन सर्वसत्त्वशान्तानिकेन ३ः रवस्य पर्यन्तमपश्यति स्वधातोर्न
 नृत्वा दाकाशवत् प्रयुज्यते च दुःखस्यानक्रियायै सत्त्वानां करोति चैव तामप्रः
 मेयाणां सत्त्वानां । विपर्ययात्तस्य त्वो धिसत्त्वः सहि संपिण्डित सर्वसत्त्वदुःखं याव
 त्लोकगतमुक्षुं समर्थः । या सत्त्वैश्च बोधिसत्त्वस्य प्रियताया च हिनसुखे धिता
 यश्च तदर्थं प्रयोगो यश्चिन्न प्रयुक्तस्य खेदः एतत्सर्वमाश्चर्यं परमं लोकेषु न
 चेवाश्चर्यं सत्त्वानामात्मसमानत्वात् ॥

ततोऽसौ भावनामार्गे परिशिष्टाः सुभूमिषु ॥ ज्ञानस्य द्विविधस्य दु
 भावताये प्रयुज्यते ॥ ४२ ॥ निर्विकल्पं च तज्ज्ञानं बुद्धधर्मविशो

धकं ॥ अन्यथा व्यवस्थानं सत्त्वानां परिपाचकं ॥ ४३ ॥ भावना
याश्चनिर्याशां द्वे संख्येयसमाधितः ॥ पश्चिमां भावनामेतद्वोक्षितत्वा
भिषिक्तकः ॥ ४४ ॥ वज्रोपमसमाधानं विकल्पाभेदमेतच्च ॥ नि
ष्ठाश्रयपरावृत्तिं सर्वावरणानिर्मलां ॥ ४५ ॥ सर्वाकारज्ञतां चैव ल
भतेऽनुत्तरपदं ॥ यत्र स्थः सर्वसत्त्वानां हिताय प्रतिपद्यते ॥ ४६ ॥

एभिर्भावनामार्गः परिदीपितः ॥ द्विविधं ज्ञानं ॥ निर्विकल्पं च येनात्मनो बुद्ध
धर्मान् विशेषयति ॥ यथा व्यवस्थानं च लोकोत्तरपदं लौकिकं येन स
त्त्वान्परिपाचयति ॥ असंख्येयद्वयस्य समाधौ पश्चिमां भावनामागम्या बला
नगतामभिषिक्तो वज्रोपमसमाधिं लभते ॥ विकल्पाज्ज्ञायाभेदार्थेन व
ज्रोपमः ॥ ततो निष्ठागतामाश्रयपरावृत्तिं लभते सर्वक्लेशशेषावरणानिर्म
लां ॥ सर्वाकारज्ञतां चानुत्तरपदं यत्र स्थो यावत्संसारमभिसंवेधिनिर्वाण
सं दर्शनादिभिः सत्त्वानां हिताय प्रतिपद्यते ॥

कथं तथा दुर्लभदर्शने मुनौ भवेन्महार्थं न हि नित्यदर्शनं ॥ भ
शंसमाप्यायितचेतसः सदा प्रसादवेगे रसमश्रवोद्भवैः ॥ ४७ ॥
अचोद्यमानः सततं च संमुखं तभागे तर्धमं मुखे व्यवस्थितः ॥ नि
गल्लुकेशे शिवसोपगह्वरान्निष्कष्य बोधोऽसवलान्निवेशयेत् ॥ ४८ ॥
स सर्वलोकं सुविशुद्धदर्शनैरकल्पवोधैरभिभूय सर्वथा ॥ म
हार्थकारं विधमस्य भासते जगन्महादित्य इवात्स्यारतः ॥ ४९ ॥

एभिस्त्रिभिः श्लोकैरववादमाहात्म्यं दर्शयति ॥ यो हि धर्मसुखश्रोतस्य ववादनं
ते तस्य नित्यं बुद्धदर्शनं भवति ॥ ततश्चासमं धर्मं श्रवणां ॥ ततोऽस्यात्यर्थं प्रसाद
प्रसादवेगे राप्यायितचेतसस्तन्निवृत्तिदर्शनं बुद्धानां महार्थं भवति शेषं गतार्थं ॥

उदाः सम्पदप्रशंसाविदधतिसततं स्वार्थसम्पदप्रयुक्ते नि
 दासीर्षाप्रयुक्ते स्थितिविचयपरे चानरायानुकूलान् ॥ ४८ ॥
 मां सर्वप्रकारान्विधिवदिहजिना दर्शयन्त्यग्रसत्त्वे यान्व
 ज्ञां सेवयौगे भवति विपुलता सौगते शासने स्मिन् ॥ ५० ॥

चतुर्विधामुजशासनीमेते न श्लोकेन दर्शयति । अधिशीलमधिकृत्य सम्पद
 स्वार्थप्रयुक्ते बोधिसत्त्वे प्रशंसाविधानतः । अधिचित्तमधिप्रज्ञां च अधिकृत्य
 स्थितिविचयपरे तदन्तरायाणां तदनुकूलानां च सर्वप्रकाराणां धर्माणां
 देशनतः । यान्वज्यां सेवे त्यन्तरायानुकूलान् च यथाक्रमं । योगइति शब्द
 विपर्ययभावनायां ॥

इति सततश्च भावय प्रपूर्णाः सुविपुलमेत्यसचेतसः समाधिं ॥
 उनिसततमहाववादलब्धो भवति उगाराणां वपारगोऽग्रसत्त्वः ॥ ५१ ॥

विगमश्लोको गतार्थः ॥

महामानसूत्रालंकारे अववादानुशासनप्रधिकारश्च उद्देशः ॥ ५४ ॥

उदानं ॥

अधिमुक्तेर्वज्रलताधर्मपर्येष्टिदेशने ॥ प्रतिप
 निसत्थासम्यगववादानुशासनं ॥ १ ॥

उपायसहितकर्मविभागे चत्वारः श्लोकाः ॥

यथा प्रतिष्ठावनदेहियवंत प्रवाहिनीनां पृथिवी समनतः ॥
 तथैव दानादिशुभस्य सर्वतो बहुषु कर्मत्रिविधं निरुच्यते ॥ २ ॥

अनेन श्लोकेन समुत्थानोपायं दर्शयति । सर्वप्रकारस्य दानादि शुभस्य पा

रमिताबोधियथादिकस्य कर्मत्रयसमुत्पितत्वात्। बुधेद्विती बोधिसत्त्वेषा व
नादियहरा सुपभोज्यास्थिर स्थिरवस्तुनिदर्शनार्थं॥

उडुक्करैः कर्मभिरुद्यतात्मनां विचित्ररूपैर्बहुकल्पनिर्गतैः॥ न
कायवाक्चित्तमयस्य कर्मणो जिनात्मजानां भवतीह संनतिः॥ ३ ॥
यथाविषाच्छस्त्रमहाशनादुरियोर्निवारयेदात्महितः स्वमाश्रयं॥
निरुत्थयानाद्विविधाज्जिनात्मनो निवारयेत्कर्म तथा त्रयात्मकं॥ ४ ॥

इति तृतीयः॥ दानादिभिर्वोधिसत्त्वस्य सकलः परार्थो भवति। यथाक्रमपरेषां
सुपकरणादिघातेः॥ अविहेठैः विहेठनामर्षणैः। साहाय्यक्रियास्त्रैर्देः ऋक्षा
दिप्रभावावर्जनैः सुभाषितसुदपितैश्च संशयच्छेदनम्। एतस्मात्परार्था बोधि
सत्त्वस्यात्मार्यो भवति। परार्थस्वकारार्थत्वात्तस्माद्बोधि प्राप्तिरश्व। इति सक
ल परार्थाधिकारात् षट्पारमिता॥

भोगेषु चानभिरतिस्तीव्राः श्रुता द्वये अखेदश्च॥ योगश्च
निर्विकल्पः समस्तमिदं न मन्यानं॥ ५ ॥

इति चतुर्थः॥ इनेन बोधिसत्त्वस्य भोगेषु भिरतिर्निरपेक्षत्वात्। शीलसमायने
न बोधिसत्त्वशिक्षासु तीव्राः श्रुताः। ध्याना वीर्येण चाखेदो द्वये यथाक्रमं दुःखे
च सत्त्वासत्त्वकृते कुशलप्रयोगे च। ध्यानप्रज्ञायां निर्विकल्पो योगः शमथविय
प्यनासंगहीतः। एतावच्च। समस्तमहायानसंग्रहादिकारात् षट्पारमिता॥

विषये शक्तिमार्गस्तदात्रिविधोपसंयमेष्वपरः॥ स
त्त्वाविरुज्जनवधन आवरणविशोधनेष्वपरः॥ ८ ॥

इति पञ्चमः॥ तत्र दानं विषये शक्तिमार्गस्यागाभ्यासेन न तत्सक्तिविगमात्।

शीलं तदाप्रिविधेयसंयमेषु भिक्षुसंवरस्थस्य विषयप्राप्तये सर्वकर्मानवि-
धेयप्राप्तमप्रवृत्तेः। क्षान्तिः सत्त्वानुत्कर्षे सर्वोपकास्तुः खानुद्धेगात्। वीर्यं कृतवि-
वर्धन आरम्भवीर्यस्य तद्विद्विगमनात्। ध्यानं प्रज्ञाचावरणाविशोधनेषु। मार्गं सा-
ध्यात्कैराज्ञेयावरणाविशोधनात्। मार्ग इत्युपायः। एवं सर्वाकारमार्गाधिकारा-
न् षड्पारमिताः॥

शिक्षात्रयमधिकृत्य षड्पारमिताजिनैः समाख्याताः॥

आयानिस्तोदेषा अन्यद्वयतल्लिख्येका ॥ ७ ॥

इति षड्पारमिताया अधिशीलं शिक्षा निम्नः पारमिताः स संभारसं परिवारग्रह-
णात्। दानेन हि भोगनिरुपेक्षाः शीलं समाप्ते समानं च क्षान्त्या रक्षत्या ऊया प्रत्या-
क्षानादिभिः। द्विधेयविचिन्तनमधिप्रहीच शिक्षा सा अनेन द्वयेन संगृहीता य-
थाक्रमं ध्यानेन प्रज्ञया च। तिसृष्वपि शिक्षास्वेका वीर्यं पारमिता वेदितव्या सर्वा-
मां वीर्यं सहायत्वात्। लक्षणाविभागे श्लोकाः षट्॥

दानं विषयक्षहीनं ज्ञानेन गतं च निर्विकल्पेन ॥ सर्वेच्छा

परिपूरकमपि सत्त्वविषयचक्रं त्रेधा ॥ ८ ॥

वाधिसत्त्वानां दानं चतुर्विधं लक्षणां। विषयक्षहीनं तात्पर्यस्य प्रहीणात्वात्। नि-
र्विकल्पं ज्ञानसहगतं धर्मनैरात्म्यप्रतिवेद्ययोगात् सर्वेच्छापरिपूरकं यो य-
दिच्छति तस्मै तस्य दानात्। सत्त्वपरिपूरकं त्रेधा दानेन सत्त्वानुसंगेन त्रिषु
यानेषु यथाभव्यनियोजनात्॥

शीलं विषयक्षहीनं ज्ञानेन गतं च निर्विकल्पेन ॥ सर्वेच्छापरि

पूरकमपि सत्त्वविषयचक्रं त्रेधा ॥ ८ ॥ क्षान्तिविषयक्षहीना

ज्ञानेन गता च निर्विकल्पेन ॥ सर्वेच्छापरिपूरका अपि सत्त्ववि

पाचिकात्रेधा ॥ १० ॥ वीर्यविपक्षहीनं तानेन गतं च निर्विकल्पेन ॥
 सर्वेच्छापरिपूरकमपि सत्त्वविपाचकं त्रेधा ॥ ११ ॥ ध्यानं विपक्ष
 हीनं तानेन गतं च निर्विकल्पेन ॥ सर्वेच्छापरिपूरकमपि सत्त्ववि
 पाचकं त्रेधा ॥ १२ ॥ प्रज्ञाविपक्षहीना तानेन गतं च निर्विकल्पेन ॥
 सर्वेच्छापरिपूरकमपि सत्त्वविपाचिकात्रेधा ॥ १३ ॥

यथा दानलक्षणां चतुर्विधमेवं शीलादीनां वेदितव्यं । एषा तु विपक्षादौः शीलं
 क्रोधं क्रौशीलं विक्षेपो दोषश्च यथाक्रमं । सर्वेच्छापरिपूरकत्वं शीलादिभिः परे
 षां सर्वकायवाकसंयमापराधमर्षणासाहाय्यमनोरथशंसयच्छेदनेच्छापरिपूर
 णात् । सत्त्वपरिपाचकत्वं शीलादिभिरावर्ज्यत्रिषु यानेषु परिपाचनान् । अत्र क
 मविभागेऽश्लोकः ॥

पूर्वोत्तरविश्रयनश्चेत्यनेन लक्ष्मणेन निर्देशः ॥

हीनोत्कर्षस्थानादौदारिकसूक्ष्मतश्चापि ॥ १४ ॥

त्रिभिः कारणैस्तेषां दानादीनां क्रमणान् निर्देशः ॥ पूर्वसंनिश्रये शो नरस्योत्पत्तेः ।
 भोगनिरपेक्षो हि शीलं समन्तेशीलवान् क्षमा भवति क्षमावान् वीर्यमारभते
 आरब्धवीर्यः समाधिसंन्यादयति समाहितचित्तो यथाभूतं प्रजानाति । पूर्वसं
 चक्षीनत्वात् उत्तरस्योत्कर्षस्थानत्वात् । हीनं हि दानसूक्ष्मं शीलमेवं यावद्दीनं
 ध्यानसूक्ष्मं प्रज्ञेति । पूर्वस्य चौरिकत्वात् उत्तरस्य सूक्ष्मत्वात् । औरिकं हि दानं सुप्र
 वेगत्वात् सुकरत्वाच्च । सूक्ष्मं शीलं ततोऽप्यवेगत्वाद् सुप्रवेगत्वाच्च । एवं यावदौदा
 रिकं ध्यानं सूक्ष्मं प्रज्ञेति निर्वचनविभागेऽश्लोकः ॥

१ भावनापक्षिमाश्रित्य मनस्कारं तथाशयं ॥ उपा

यंच विभक्त्यं च सर्वासामेव कथ्यते ॥ १५ ॥

मन्त्रविधा पारमिता भावना । उपधिसंनिभ्रिता । तत्रोपधिसंनिभ्रिता च उराकारदेव

संनिश्चिता योगो न वदेन पारमितासु प्रतिपत्त्यभ्यासः। विपाकसंनिश्चिताय आत्मभाव
 संपन्नित्वेन। प्रणिधानसंनिश्चितायः पूर्वप्रणिधानवदेन। प्रतिसंख्यानसंनिश्चिताय
 प्रज्ञावदेन पारमितासु प्रतिपत्त्यभ्यासः। मनसिकारसंनिश्चिता पारमिताभावना च उरा
 कारा। अभिमुक्तिमनस्कारेण सर्वपारमिताप्रतिसंयुक्तं सत्त्वानमधिसुख्यमानस्य। आ
 त्मादनामनस्कारेण लब्धाः पारमिता आत्वादयतो यथासं दर्शनयोगेन। अनुसोदनाम
 नस्कारेण सर्वलोकधातुसर्वसत्त्वानां दानादिकमनुमोदमानस्य। अभिनन्दनाम
 नस्कारेण त्वनः सत्त्वानां चानागतं पारमिताविशेषमभिनन्दमानस्य। आशयसंनि
 श्चिता पारमिताभावना षडकारा। अतःप्राशयेन विपुलाशयेन सुदिताशयेन उप
 काराशयेन निर्लेपाशयेन कल्याणाशयेन च। तत्र बोधिसत्त्वस्य दानेऽतःप्राशये यदो
 धिसत्त्व एकसत्त्वस्यैकधा शो गंगानदी बालिकासमान् लोकधातुन् स प्ररत्नपरिपूर्णा
 नृकत्वा प्रतिपादयेत्। गंगानदी बालिकासमांश्चात्मभावान्। एवं च प्रतिक्षरां गंगा
 नदी बालिकासमान् कल्याणप्रतिपादयेत्। यथा चैकस्य सत्त्वस्यैवं व्यावान् सत्त्वधातुर्ज
 तरायां सम्यक्संबोधौ परिपाचयितव्यस्तन्मनेन पर्यायेण प्रतिपादयेत्। अतः प्रत्येव
 बोधिसत्त्वस्य दानाशय इति। य एवं रूप आशयोऽयं बोधिसत्त्वस्य दानेऽतःप्राशयः।
 न च बोधिसत्त्व एवंरूपां दानपरंपरां क्षरामात्रमपि ह्यपयति। न विद्विज्जन्ता बोधिमुख
 निषदनादिति। य एवं रूप आशयोऽयं बोधिसत्त्वस्य दाने विपुलाशय इति उदितन
 रश्च बोधिसत्त्वो भवति नास्तत्त्वान् दानेन न थातु गृह्णन्। न चैव ते सत्त्वान् दानेन नातु गृ
 ह्यमाणा इति। य एवं रूप आशयोऽयं बोधिसत्त्वस्य दाने सुदिताशयः। उपकारकतरो
 श्वस बोधिसत्त्वस्तत्त्वानात्मनः समुपपत्ति। येनोत्पादनेनोपकरोति नात्मानं
 तेषामनुत्तरसम्यक्संबोधौ पल्लभतामुपादाय इति। य एवं रूप आशयोऽयं बोधिसत्त्व
 स्य दाने उपकारशयः। न च बोधिसत्त्वः सत्त्वोत्पादिविपुलमपि दानमजं पुरणमभिसं
 स्कृत्य प्रतिकारेणावा अर्थो भवति विपाकेन वा इति। य एवं रूप आशयोऽयं बोधि स
 त्वस्य दानपारमिताभावनायां निर्लेपाशयः। य बोधिसत्त्वस्तथा विपुलास्यापि दानस्य

धस्यविपाकं सत्वेक्ष्यभिनन्दति नात्मनः। सर्वसत्त्वसाधारणं च कृत्वा उन्नतं सत्त्वसम्पत्तं
 बोधोपरिणामयति इति। य एवं रूप आशयोऽयं बोधिसत्त्वस्य दानपारमिताभावना
 यां कल्याणाशयः। तत्र बोधिसत्त्वस्य शीलपारमिताभावनायां यावत्प्रज्ञापारमिता
 भावनायामन्तर्प्राशयः। यद्बोधिसत्त्वो गंगानदीवालिकालमे ध्यात्मानं बोधिसत्त्वो गंगानदीवा
 लिकासमकल्पा बुध्ममारोक्ष सर्वोपकरणानिरन्तरनिघाती त्रिसाहस्रमहामाहल
 लोकधाता वप्ति प्रति दूर्गे च उर्विधमीर्यापथं कल्पयन्नेकं शीलपारमिताक्षरां
 यावत्प्रज्ञापारमिताक्षरां भावयेदनेन पर्यायेण यावच्छीलस्कन्धो यावान्ब्रह्म
 स्कन्धो येन उन्नतं सत्त्वसम्पत्तं बोधिसत्त्वमि संकुध्यते शीलस्कन्धं यावत्प्रज्ञास्कन्धं भावये
 दन्त एव बोधिसत्त्वस्य शीलपारमिताभावनायामाशयो यावत्प्रज्ञापारमिताना
 वनायामाशय इति। य एवं रूप आशयोऽयं बोधिसत्त्वस्य शीलपारमिताभावना
 यामन्तर्प्राशयो यावत्प्रज्ञापारमिताभावनायामन्तर्प्राशयः। यद्बोधिसत्त्वो शीलपा
 रमिताभावनापरंपरां यावत्प्रज्ञापारमिताभावनापरंपरामविधिमरुणनिषदना
 न संलयति न विच्छिन्न इति। य एवं रूप आशयोऽयं बोधिसत्त्वस्य शीलपारमि
 ताभावनायां यावत्प्रज्ञापारमिताभावनायां विमुक्ताशयः। मुदिततरश्च बोधिस
 त्वो भवति न या शीलपारमिताभावनायां यावत्प्रज्ञापारमिताभावनायां सत्त्वानु
 रक्तं न च वेदने सत्त्वा अनुगम्यमाणा इति। य एवं रूप आशयोऽयं बोधिसत्त्वस्य
 शीलपारमिताभावनायां यावत्प्रज्ञापारमिताभावनायां मुदिताशयः उपका
 रकरोश्च बोधिसत्त्वो न सत्त्वानात्मनः समनुपश्यति। येषां तथा शीलपारमिता
 भावनया यावत्प्रज्ञापारमिताभावनायां उपकरोति नात्मानं तिष्ठामनुत्तरसत्त्व
 सत्त्वो बोधिसत्त्वो न सत्त्वानात्मनः समनुपश्यति। य एवं रूप आशयोऽयं बोधिसत्त्वस्य शीलपारमिता
 भावनयां यावत्प्रज्ञापारमिताभावनायां उपकाराशयः। न च बोधिसत्त्वो तथा
 विजलमपि शीलपारमिताभावनामयं यावत्प्रज्ञापारमिताभावनामयं पश्य
 मन्नि संस्कृत्य प्रतिकारेणार्थो भवति विपाकेन वा इति। य एवं रूप आशयोऽ

यं बोधिसत्त्वस्य शीलपारमिताभावनायां यावत्प्रज्ञापारमिताभावनायां निर्लेपा
 शयः। तत्र यद्बोधिसत्त्व एवं शीलपारमिताभावनामयस्य यावत्प्रज्ञापारमिताभा
 वनामयपुरुषत्वं भवत्यविपाकं सत्त्वे खेवाभिनन्दति नात्मनः। सर्वसत्त्वसाधारणां च
 कृत्वा उत्तरायां सम्यक्त्वं बोधो परिणामयतीति। य एवं रूपआशयोऽयं बोधिसत्त्व
 स्य शीलपारमिताभावनायां यावत्प्रज्ञापारमिताभावनायां कल्याणारायः। उपा
 यसंनिभ्रिताभावना-आकारा। निर्विकल्पेन त्रिमराटलपरिशुद्धिप्रत्यवेक्षणा
 तासु पादयः। तथा हि स उपायः सर्वमनसिकाराणामभिनिष्पन्नये विभुत्वसंनि
 भ्रितापारमिताभावना-आकारा। कायविभुत्वतः। चर्याविभुत्वतः। देशनाविभु
 त्वतश्च। तत्र कायविभुत्वं तथागते हो कयोऽव्यव्यो स्वाभाविकः सांभोगिकश्च।
 तत्र चर्याविभुत्वं नैर्माणिकः कयोऽव्यव्यः। येन सर्वाकारां सर्वसत्त्वानां सह धार्मि
 कचर्या दर्शयति। देशनाविभुत्वं षट्पारमितासर्वाकारदेशनाधीनव्याघातः।
 प्रभेदसंग्रहे ह्यदशश्लोकाः। दानादीनां प्रत्येकं षडर्थप्रभेदतः। षडर्थाः स्वभा
 वहेतुफलकर्मयोगवृत्त्यर्थाः। तत्र दानप्रभेदे हो श्लोकौ॥

१ दारिद्र्यस्यापनयाच्चैत्यस्य चलमभनात् ऊर्ध्वः॥ वर
 भोगमनोधारा परमार्थज्ञानतश्चोक्तिः॥ १५ ॥

दारिद्र्यमपनयतीति दानं। शैत्यं लभयतीति शीलं तद्वतो विषयनिमित्तकैशप
 रिदाहाभावात्। क्षयः ऊर्ध्वेति क्षान्तिस्तया क्रौधक्षयात्। वरेणायेजयतीति वी
 र्यं ऊर्ध्वलक्ष्मणयोगेन। धारयत्यध्यात्ममन इति ध्यानं परमार्थज्ञानात्यनयति
 प्रज्ञाभावनाविभागे श्लोकः॥

२ प्रतियादनमर्थस्य चेतनानूलनिष्ठिता॥ भोगात्मभावसंपत्तीदया
 उग्रहं पूरकं॥ १७ ॥ अमात्मर्यसुतेन च दृष्टधर्माभिप्रायये॥ दा
 नमेव परिज्ञाय यशितः समुदानयेत्॥ १८ ॥

अर्थप्रतियादन प्रतिग्राहकेषु दानस्य स्वभावः। अलोभादिसहजाचेरनाहुः। भोगसंपन्निरात्मभावसंपन्निश्चायरादिसंगृहीता कर्तृपञ्चस्थानसूत्रवत्। स्वपराजुग्रहे मरासंवोक्षिसंभारपरिपूरिश्च कर्म। अमात्सर्ययोगे अमत्सरिषु वर्तते। दृष्टधर्मा मिषाभयप्रदानप्रभेदेन वेतिवृत्तिः। शीलप्रभेदे द्वौ श्लोकौ॥

षडङ्गसमभावानां सुगतिस्थितिदायकं॥ प्रतिष्ठाशाननिर्भातिसुरापसंभारसंयुतं॥ १९॥ संकेतधर्मतालब्धसंवरस्थेषु विद्यते॥ शीलमेव परिज्ञाय परिष्ठितः समुदानयेत्॥ २०॥

षडङ्गमिति स्वभावः। षडङ्गमिति शीलवान् विहरति यावत्समादाय शिष्येति शिष्यापदेशेति। शमभावानामिति देनः। निर्वाणाभिप्रायेण समादानात्। सुगतिस्थितिदायकमिति कलं। शीलेन सुगतिगमनात्। अविप्रतिसारादिक्रमेणाचिन्तास्थिति ताभाच्च। प्रतिष्ठाशाननिर्भातमिति कर्म। शीलं हि सर्वशाननां प्रतिष्ठा भवति। क्लेशपरिदाहशान्ताचशानं। प्राणातिपातादिप्रत्ययानां च भयावद्यैराणामप्रसवान्निर्भातं। सुरापसंभारसंयुतमिति योगः सर्वकालकायवाङ्मनस्कर्मसमावरणात्। संकेतधर्मतालब्धसंवरस्थेषु विद्यत इति वृत्तिमत्र संकेतलब्धप्रतिमोक्षसंवरसंगृहीतं। धर्मता प्रतिलब्धध्यानानां स्वसंवरसंगृहीतमेवास्य प्रभेदवृत्तिः। त्रिविधेन प्रभेदेन वर्तनात्। संवरस्थेषु विद्यत इत्याचारवृत्तिः। शान्तिप्रभेदे द्वौ श्लोकौ॥

सर्वाधिवासज्ञानं कारुण्यकर्मसंश्रयात्॥ पञ्चाजशंसमारब्धा तद्वयोरर्थकरं च तत्॥ २१॥ नपः प्रावल्पसंयुक्तं तेषु तन्निविधं न तं॥ शान्तिमेव परिज्ञाय परिष्ठितः समुदानयेत्॥ २२॥

सर्वाधिवासज्ञानमिति त्रिविधायाः शान्तेः स्वभावः। अपकारमर्षराश्यान्ते

मर्कशां मर्कशति कृत्वा ॥ १७ ॥ राधिवास धानि धर्मनिध्यान धानिश्च यथाक्रमं का
 रुण्यं धर्मसंश्रयादिति हेतुः ॥ धर्मसंश्रयः पुनः ॥ शीलसमादानं अतः पर्यं वाप्ति
 श्वापश्वाजं संसारात् मिति फलं ॥ यथोक्तं सूत्रे ॥ यश्चालंसाः धानौ ॥ न वैरव
 जलो भवति ॥ न भेदवजलो भवति ॥ सुखसौमनस्य वजलो भवति ॥ अविप्रति सा
 र्थिकं लं करोति ॥ कायस्य च भेदात् सुगमो स्वर्गलोके देवेषूपपद्यति इति ॥ द्वयो
 र्थं कर्तव्यं इति मर्कधिवसनमित्यादि कृतं इदं कर्म यथोक्तं ॥ ॥ द्वयोरर्थ
 न कुरुते आत्मनश्च परस्य च ॥ यः परं कुर्यात् तं ज्ञात्वा स्वयं तत्रोपशम्यति ॥ इ
 ति ॥ ॥ तपः प्रावृत्त्यसंयुक्तमिति योगः ॥ यथोक्तं ॥ धानिः पुनस्तप
 इति ॥ तेषु तदित्याधारवृत्तिः क्षमिषु तद्वृत्तेः ॥ त्रिविधं मतमिति प्रभेदवृत्ति
 त्रिविधं धानिप्रभेदेन यथोक्तं प्राक् ॥ वीर्यं प्रभेदे द्वौ श्लोको ॥

॥ १८ ॥ कुशले सम्यक् श्रद्धा च्छन्दप्रतिष्ठितः ॥ स्मृत्यादिगुणाव
 द्भवसंज्ञेश प्रातिपक्षिकः ॥ २३ ॥ अलोभादिगुणोपेतस्य सप्र
 विधश्च सः ॥ वीर्यमेवं परिज्ञाय परिष्ठितः समुदानयेत् ॥ २४ ॥

॥ १८ ॥ कुशले सम्यगिति स्वभावः ॥ कुशल इति तदन्वक्तव्योत्साहस्य सा सार्थस
 म्यगित्यन्यतीर्थिकमोभार्थोत्साहस्य सा सार्थं ॥ श्रद्धा च्छन्दप्रतिष्ठित इति हेतुः श्र
 द्धानो सुतीव वीर्यमारभति ॥ स्मृत्यादिगुणावृद्धाविति फलं ॥ आरब्ध वीर्यस्य स्म
 तिसमाध्यादिगुणोद्भवात् ॥ संज्ञेश प्रातिपक्षिक इति कर्म ॥ यथोक्तं ॥ आरब्ध
 वीर्यस्य सुखं विहृत्य व्यवकीर्णः पापकैरकुशले धर्मे इति ॥ अलोभादिगुणो
 पेत इति योगः ॥ तेष्वित्यादि वीर्येषु इयमाधारवृत्तिः ॥ सप्तविध इति प्रभेदवृ
 त्तिः ॥ स पुनरक्षिशिलादिशिखात्रये कायिकं चैतसिकं च सातन्त्र्येन सत्कृत्य च
 यहीर्यं धानप्रभेदे द्वौ श्लोको ॥

स्थितिचेतसअध्यात्मं स्मृतिवीर्यं प्रतिस्थितं ॥ सुरेवापयत्तये ॥ भिक्षा

विहारवशवर्तकं॥ २५ ॥ धर्माणां प्रमुखं तेषु विद्यते त्रिविधं
सः॥ ध्यानमेवं परिज्ञाय परिणतः समुदानयेत्॥ २६ ॥

स्थितिचेतसः अध्यात्ममिति स्वभावः। स्मृतिवीर्यं प्रतिष्ठितमिति हेतुः। आल
स्य नासं प्रमोघे सति वीर्यं निश्चित्य समापन्नमभिनिर्हारात्। सुखे यत्नयेदिति
फलं ध्यानस्याव्यावाधेयपत्तिफलत्वात्। अभिज्ञां विहारवशवर्तकमिति
कर्म। ध्यानेनाभिज्ञावशवर्तनात्। आर्यदिव्यब्राह्मविहारवशवर्तनाच्च।
धर्माणां प्रमुखमिति प्रमुख्येन योगः। यथोक्तं। समाधिः प्रसूताः सर्वधर्मा
इति। तेषु विद्यते इति ध्यायिष्यमाधारवृत्तिः। त्रिविधश्च स इति सवितर्कः
सविचारः अवितर्को विचारमात्रः। अवितर्कोऽविचारः। पुनः प्रीति सह
तः सा त सहगतः। उपेक्षा सहगतश्च। इयं प्रभेदवृत्तिः। प्रज्ञा प्रभेदे द्वौ श्लोकोः।

सम्यक्प्रविचये ज्ञेयः समाधानप्रतिष्ठितः॥ सुविमोक्षाय संक्लेशा
प्रज्ञाजीवसुदेशनः॥ २७ ॥ धर्माणां पुनरेतेषु विद्यते त्रिविधं
श्रवसः॥ प्रज्ञामेवं परिज्ञाय परिणतः समुदानयेत्॥ २८ ॥

सम्यक्प्रविचये ज्ञेय इति स्वभावः। सम्यगिति न मिथ्या ज्ञेय इति लौकिक
कृत्यसम्यक्प्रविचयस्य दार्ढ्यार्थः। समाधानप्रतिष्ठित इति हेतुः। समाहितमि
ज्ञेयथाभूतं प्रजानाति। यत्नात् सुविमोक्षाय संक्लेशादिति फलं तेन हि सं
क्लेशात् सुविमोक्षो भवति। लौकिकहीनलोकेनरमहालोकेनरेण प्रविचये
न। प्रज्ञाजीवसुदेशन इति प्रज्ञाजीवः सुदेशनाच्चात्मकर्म। तेन पुनरुत्तरप्र
ज्ञाजीवकानां जीवति। सम्यग्धर्मं देशयतीति। धर्माणां पुनरित्युत्तरत्वेनः
योगः। यथोक्तं। प्रज्ञानराः सर्वधर्मा इति। तेषु विद्यते त्रिविधं च स इति वृत्तिः
प्राज्ञेषु वर्तनात् त्रिविधेन च प्रभेदेन। लौकिको हीनलोकेनरो महालोकेन

सर्वश्रुतः प्रत्येकं दानादीनां षडर्थं प्रभेदेन प्रभेदः। संग्रहविभागे श्लोकः॥

सर्वश्रुतधर्माविधिप्रसमाहितो भयाज्ञेयाः॥ द्वाभ्यां द्वा
भ्यां द्वाभ्यां पारमिताभ्यां परिगृहीताः॥ २८ ॥

सर्वश्रुतधर्मा दानादिधर्माः। तत्र विधिप्रा द्वाभ्यां पारमिताभ्यां संग्रहीताः।
प्रथमाभ्यां दानसमादानशीलयोरसमाहितत्वात्। समाहिता द्वाभ्यां पश्चिमा
भ्यां ध्यानयथाभूतप्रज्ञयोः समाहितत्वात्। उभये द्वाभ्यां क्षान्तिवीर्याभ्यां॥
तयोः समाहिता समाहितत्वात्। विपक्षविभागे श्लोकाः षट्॥

न च सक्तं न च सक्तं न च सक्तं सक्तमेव न च दानं॥

न च सक्तं न च सक्तं न च सक्तं बोधिसत्त्वानां॥ ३० ॥

सप्तविधसक्तिर्दानस्य विपक्षः। भोगसक्तिः विलम्बनसक्तिः तन्मात्रसंश्लि
सक्तिः पक्षपातसक्तिः प्रतिकारसक्तिः विपाकसक्तिः विपक्षसक्तिस्तु त
द्विपक्षता भानुशयासमुद्धानात्। विक्षेपसक्तिश्च। सप्तनर्विक्षेपो द्विविधः
तन्निवारविक्षेपश्च हीनयानस्य हृणात्। विकल्पविक्षेपश्च सायकप्रति
प्राक दानविकल्पनात्। अतः सप्तविधसक्तिमुक्तत्वात् सप्तकृतो दानस्यास
क्तत्वसक्तं॥

न च सक्तं न च सक्तं न च सक्तं सक्तमेव न च शीलं॥ न च सक्तं

न च सक्तं न च सक्तं बोधिसत्त्वानां॥ ३१ ॥ न च सक्तं न च स

क्तं न च सक्तं सक्तिकान च धर्मानि॥ न च सक्तं न च सक्तं

न च सक्तं बोधिसत्त्वानां॥ ३२ ॥ न च सक्तं न च सक्तं न च स

क्तं सक्तमेव न च वीर्यं॥ न च सक्तं न च सक्तं न च सक्तं बोधिस

त्त्वानां॥ ३३ ॥ न च सक्तं न च सक्तं न च सक्तं सक्तमेव न च

धानं ॥ न च सक्तं न च सक्तं न च सक्तं बोधिसत्त्वानां ॥ ३४ ॥
 न च सक्तं न च सक्तं न च सक्तं सक्तिकान च प्रज्ञा ॥ न च सक्तं
 न च सक्तं न च सक्तं बोधिसत्त्वानां ॥ ३५ ॥

यथादानासक्तिरुक्ता एवंशीलेयावत्प्रज्ञायां वेदितव्या । भद्रठविशेष
 भोगसक्तिपरिवर्तेन दौःशित्याद्यासक्तिर्वेदितव्या विपक्षसक्तिसहि
 पक्षानुज्ञाया समुद्घातनात् । विकल्पविक्षेपश्च यथायोगं त्रिनरुत्तप
 रि कल्पनात् । एताविभागे त्रयोविंशतिः श्लोकाः ॥

सक्तं बुद्धसुतैः स्वजीवितमपि प्राप्पार्थिनं सर्वदा कारुण्या
 त्वरतो न च प्रतिकृतिर्नैवं फलं प्राप्तिं ॥ दानेनैव च तेन सर्वजन
 ता बोधि त्रयेरोपिता ज्ञानं ज्ञानपरिग्रहेणा च पुनर्लोकेऽक्षयं स्था
 पितं ॥ ३८ ॥

इति बुद्धबोधयदार्थः ॥

आनं बुद्धसुतैर्यमोयममयं शीलत्रयं सर्वदा स्वर्गेनाभिमतः समे
 त्वच पुनः सक्तिर्न तत्राहिता ॥ शीलेनैव च तेन सर्वजनता बोधि त्र
 येरोपिता शीलं ज्ञानपरिग्रहेणा च पुनर्लोकेऽक्षयं स्थापितं ॥ ३९ ॥

त्रिविधं शीलं । संवरशीलं । कुशलधर्मसंग्राहकशीलं । सत्त्वार्थक्रियाशील
 च । एकात्मकं यमस्वभावं । द्वैतद्वयमस्वभावं ॥

आनं बुद्धसुतैः बुद्धस्वरूपमथैव सर्वापकारं नृणां न स्कार्थमस
 क्तिनो न च भयान्नैवोपकारेक्षणात् ॥ आन्यानुत्तरन्या च सर्व
 जनता बोधि त्रयेरोपिता आनिर्ज्ञानपरिग्रहेणा च पुनर्लो
 केऽक्षयं स्थापितं ॥ ४० ॥

इति। ध्यानानुत्तरया चेति उः स्वाधिवासनक्षान्या च परा पकारसंज्ञाक्षान्या च
यथाक्रमेण॥

वीर्यबुद्धयुतैः कृतं निरूपमं संनाहयोगात्मकं ह्यं लेशगणं स्वतोऽ
प्यपरतः प्राप्नुव बोधिंपरा॥ वीर्येणैव च तेन सर्वजनता बोधि त्रये रो
पिता वीर्यज्ञानपरिग्रहेण च पुनर्लोकैः क्षयं स्थापितं॥ ३५ ॥

इति संनाहवीर्यं प्रयोगवीर्यं च॥

ध्यानबुद्धयुतैः समाधिबुद्धयुतं संपादितं सर्वथा श्रेष्ठैर्ध्यानसुरैर्विदु
त्यक्षययाहीनोपपत्तिः श्रिता॥ ध्यानेनैव च तेन सर्वजनता बोधि त्रये
रोपिता ध्यानज्ञानपरिग्रहेण च पुनर्लोकैः क्षयं स्थापितं॥ ४० ॥

इति समाधिबुद्धयुतं अनन्यबोधिं सत्त्वसमाधिसंगृहीतं॥

ज्ञातं बुद्धयुतैः सत्त्वमखिलं ज्ञेयं च यत्सर्वथा सन्ति नैव च निर्वृतौ प्र
जनिता बुद्धैः कृतः संवृतौ॥ ज्ञानेनैव च तेन सर्वजनता बोधि त्रये रो
पिता ज्ञानसत्त्वपरिग्रहेण च पुनर्लोकैः क्षयं स्थापितं॥ ४१ ॥

इति सत्त्व परमार्थसंगृहीतं सामान्यलक्षणां पुत्रलक्ष्मणैरात्म्यं (ज्ञेयं च यत्सर्व
थे त्यननस्त्वत्केतादिलक्षणाभेदमिच्छं यदज्ञेयं) दानादीनां निर्विकल्पज्ञानप
रिग्रहेणाक्षयत्वं निरूपयिष्ये निर्वारोऽपि तदक्षयत्वं। ज्ञानस्य पुनः सत्त्वपरि
ग्रहेण कुरुष्या सत्त्वानामपरित्यागात्। एषां पुनः वस्सां श्लोकानां पिरुद्धार्थः स प्र
मेन श्लोकैर्न निर्दिष्टः॥

औदार्यानामिषत्वं च महार्थाक्षयतापि च॥ दानादीनां समस्तं हि

ज्ञेयं शृणु च त्वय्यं॥ ४२ ॥

इति। तत्र दानादीनां प्रथमेन यादेनोदारता परिदीयिता द्वितीयेन निरामिषता

तृतीयेन मर्यादा महताः सत्त्वार्थस्य संपादनार्थं। चतुर्थेनाक्षयता इत्येवं उक्तं।
व्ययमेभिः श्लोकैर्वेदितव्यं॥

दर्शनं पूरणाच्छ्रित्याचनके लुब्धमपि समाश्रितं॥ अभिभ
वति सतां दाता कृपालुराधिक्ययोगेन॥ ४३॥

याचनके हि जने दायकदर्शनान्न तत्र यथेष्टितलब्धामनोरथपरिपूरणाय उ
च्यते। अतुच्छिन्नादर्शनादपरिपूरणाच्च। आकाशश्च यातददर्शने मनोरथप
रिपूरणोच। सा बोधिसत्त्वस्याधिको न्ययते सर्वकालं याचनकदर्शनान्न मनोरथप
रिपूरणाच्च। अदर्शनादपरिपूरणाच्छ्रित्याः। अतो दाता कृपालुः सर्वमभिभवत्या
धिक्ययोगात्॥

प्राणाभोगान्दारास्तत्वेष्टु सदान्यजनकृपालुत्वात्॥ आनन्द
तेनिकामं तद्विरतिं यात्येन्न कथं॥ ४४॥

तेभ्यो विरतिं तद्विरतिं परिकीयेभ्यः प्राणाभोगदारेभ्यः। एतेन त्रिविधात्कायउच्चरि
ताद्विरतिगीतगुणं दर्शयति॥

निरपेक्षः समचित्तो निर्माः सर्वप्रदः कृपाहेतोः॥ मिथ्या
वादं ब्रूयात्परो मघाताय कथमार्यः॥ ४५॥

एतेन मृषावादद्विरतिगुणं दर्शयति। आत्महेतोर्मृषावादउच्येत कायजविनापेक्ष
या। परहेतोर्वाप्रियजनप्रेम्णा। भयेन वाराजादिभयात्। आमिष किञ्चित्कहेतोर्वा
लाभार्थं बोधिसत्त्वश्च स्वकायजवितनिरपेक्षः। समचित्तश्च सर्वसत्त्वे स्वात्मसमचि
त्तया निर्मयश्च यश्च भयसमनिक्रान्तत्वात्। सर्वप्रदश्चाधिभ्यः सर्वस्वपरिज्ज्ञा
त्। स केन हेतुना मृषावादं ब्रूयात्॥

समहितकामः सदायः परतः खान्धादने जीतमीदृशश्च॥

सन्निविन्येसुयुक्तः सुविहरेत्रिविधवाग्योवान् ॥ ४८ ॥

बोधिसत्त्वः सर्वसंवेद्यः समं हितकामः सकथं परेषां मित्रभेदार्थं पैश्रन्यं करिष्यतीति
स कथं परः स्वपनयाभिग्रायात् । परः स्वोत्पादने चान्यर्थं भीरुः सकथं परेषां
लोभादनार्थं परुषं वक्षति । सन्निविन्ये सन्पक्वयुक्तः सकथं संभिन्नप्रतापं
करिष्यति तस्मादसौ सुविहरेत्रिविधवाग्योवान् पैश्रन्यात्पारुष्यात्संभिन्नप्रतापाच्च ।

सर्वप्रदः कृपाहः प्रतीत्यधर्मोदये सुकृशालश्च ॥ अधिवास
येन कथमसौ सर्वप्रकारं मनःकौशं ॥ ४९ ॥

अभिधाव्यापादो मिथ्यादृष्टिर्वाचभाक्रमं । दृष्टदोः शीत्य प्रतिपक्षधर्मविशेषमोहा
द्वैतदिशुद्विगुणो बोधिसत्त्वानां वेदितव्यः ॥

उपकारसंज्ञामोदं ह्यपकारिणि परहितसंज्ञाऽऽखेलभते
यदा कृपाहः क्षमितव्यं ॥ ४८ ॥

यस्य नापकारिसंज्ञा प्रवर्तते नतः स्वसंज्ञा ॥

परपरसंज्ञापगमात्स्वनोऽधिकतरात्सदा परस्नेहात् ॥

उक्तरचरणात्सकृपे सुउक्तरं वीर्यं ॥ ४९ ॥

सकृपो बोधिसत्त्वः । तत्र सकृपे यत्परार्थं उक्तरचरणादीर्यं तदुक्तरं च सुउक्तरं च
कथं सुउक्तरं । परत्र परसंज्ञापगमात् । स्वनोऽधिकतराच्च सर्वदा परस्नेहात् । क
थं सुउक्तरं । यदेव परसंज्ञापगतं च स्वनोऽधिकतरस्नेहं च तदीर्यं ॥

अल्पसुखं ह्यात्मसुखं लीनं परिहारिकं क्षयिममोहं ॥

ध्यानमनत्रयाणां विपर्ययाद्विबोधि सत्त्वानां ॥ ५० ॥

अल्पसुखं ध्यानं लौकिकानामात्मसुखं श्रावकप्रत्येकउद्धानां । लीनं लौकिकानां स

काये श्रावकप्रत्येकबुद्धानां च निर्वाणो। परिहृत्तिकं दौकिकानां कथि श्रावकप्रत्येक
बुद्धानां नित्यपक्षिणनिर्वाणो तत्क्षयात्। स्मिहं सर्वेषां यथायोग्यज्ञिया क्लिष्टेन मोहे
न। बोधिसत्त्वानां पुनर्ध्यानं ब्रह्मसुखमात्मपस्सुरदमलीनमपरिहृत्तिकं मक्षय्यसो
हं च॥

आप्तेष्वित्तमसि यथादीपैर्लुप्तं तथा त्रयज्ञानं॥ दिनकर
किररौ रिवत्तज्ञानमनुत्पन्नं कृपावृत्तं॥ ५१॥

यथा हलानिषित्तमसिज्ञानं परितविषयमप्रत्यक्षमव्यक्तं च तथा पृथक्जनानां। य
था वचरके दीपैर्ज्ञानं प्रादेशिकं प्रत्यक्षं नातिनिर्मलं तथा श्रावकाणां प्रत्येकबुद्धानां
च। यथा दिनकरकिररौ ज्ञानं समानात्प्रत्यक्षं सुनिर्मलं च तथा बोधिसत्त्वानां। अतएव
वत्तदनुत्पन्नं॥

आश्रयादसुतोदानं निमिन्नात्परिणामनात्॥ हेतु
तो ज्ञानतः क्षेत्राविश्रयाच्च परमं॥ ५२॥

तत्राश्रयो बोधिसत्त्वः। बलुआमिषदा तस्या ध्यात्मिकं बलुपरमं। अभयदानस्यापि
यत्संसारभीतेभ्यस्तदभयं। धर्मदापत्यमहात्मानं। निमिन्नं कर्तृणां। परिणामना ते
न महाबोधि फलप्राप्तना। हेतुः पूर्व दानपारमिताभ्यासबासना। ज्ञानं निर्विकल्पकं
न त्रिमण्डलपरिशुद्धं दानं ददाति दातृदेय प्रतिग्राहकाविकल्पात्। क्षेत्रं पञ्चविधं
अर्थोऽखितो निःप्रतिसरणी उश्चरितवारी उगावांश्च। चतुर्णां सुतरं क्षेत्रं परं।
तदभावे पञ्चमं। निश्रयस्त्रिविधोऽयं निश्रयः ददाति। अधिसक्तिर्मनसि कारः स
माधिश्च। अधिसक्तिर्यथा भावनाविभगेऽधिसक्तिमनुस्कारउक्तः। मनस्कारो म
था। तत्रैवास्वादनाभिनुन्दनमनुस्कारउक्तः। समाधिर्गगनग आदिर्यथा तत्रैव
विशुद्धमुक्तं। एवमाश्रयादि परसमयो दानं परमं। सौऽयं चापदेशो वेदिनव्यः।
यश्च ददाति यच्च येन च यस्मै च यतश्च यस्य च परिग्रहेण यत्र च यावत्प्रकारं त
ज्ञानं॥

प्रतिग्रहैरिष्टनिकामलब्धैर्नृजडिमायात्रितथार्थिकोऽपि॥स

वस्ति दानेनयथैहधीमान् उष्टिं ब्रजत्यर्थजनस्य तुभ्या ॥ ८७ ॥

इष्टनिकामलब्धैरित्यभिप्रेत मर्यादलब्धैः । सर्वास्ति दानेनेति यावत्क्षणीवित्तदाने
न ॥

संपूर्णभोगेन न थास्ति मनसा दानमन्वीक्ष्यति याचकोऽपि । स
वांस्ति दानादधनोऽपि धीमानात्मानमन्वेति यथास्ति मनः ॥ ८७ ॥
सुविपुलमपि विनं प्राप्य नैवोपकारं विगणयति तथाप्यौदायका
त्त्वाभेदेनोः । विधिबद्धसु दानैरर्थिनस्तर्पयित्वा महदुपकारं
ज्ञाधीमान्यथेति ॥ ८८ ॥

कस्यैव विशेषात् । गतार्थेऽश्लोकौ ॥

स्वयमपगतशोको देहि नः स्वस्थरूपा विपुलमपि य
हीनत्वाभुञ्जते यस्य विनं ॥ यथि परमफलाया ज्ञेयावता
अथैव प्रविसृतिरिति भोगी बोधिसत्त्वान्नसोऽन्यः ॥ ८९ ॥

प्रविसृतिरिति भोगश्चास्येति प्रविसृतिरिति भोगी स च नान्ये बोधिसत्त्वा द्वादित्यः । शि
घ्रगतार्थः ॥

प्राधान्यतत्कारणकर्मभेदात् प्रकारभेदाश्रयभेदतश्च ॥ चतु
र्विवक्षप्रतिपक्षभेदात् वीर्यं परिज्ञेयमिति प्रदिष्टं ॥ ९० ॥

षड्विधेन प्रभेदेन वीर्यं परिज्ञेयं । प्राधान्यभेदेन । तत्कारणभेदेन । प्रकारभेदेन ।
आश्रयभेदेन । चतुर्विवक्षप्रतिपक्षभेदेन च । यस्यादेशस्योत्तरेऽश्लोके निर्दिष्टः ॥

वीर्यं परं कृत्वा गरास्यसंभवे तन्निष्ठितलस्य यतोऽनुताभः ॥ वी
र्यं गरास्यः सुखं विस्तारोऽश्लोको न राशौ कगता च सिद्धिः ॥ ९१ ॥

वीर्यं परं कृत्वा गरास्यसंभवे इति सर्वकृता धर्म प्राधान्यं वीर्यं स्पष्टं निर्दिष्टं । तन्निष्ठितल

स्य यतोऽनुलाभ इति प्राधान्यकारणं निर्दिष्टं । यस्यादीर्याभिनः सर्वकृशलाधर्मलाभः
वीर्येण सद्यः सुखविहारो लोकोत्तरालोकगतावसिद्धिरिति कर्मनिर्दिष्टं । वीर्येण
हि दुःखमेपरमः सुखविहारः । सर्वान् लोकान्तरावसिद्धिर्लौकिकी च क्रियते ॥

वीर्यादवाप्तं नवभोगमिदं वीर्येण अर्द्धिं प्रवदतामुपेताः ॥ वी
र्येण सत्कायमर्तात्पुनस्तत्तावीर्येण बोधिं परमां विबुधाः ॥ ८८ ॥

इति पर्यायकारेण वीर्यस्य कर्मनिर्दिष्टं । लौकिकलोकोत्तरावसिद्धिभेदात् । तत्र प्रव
त्ता लौकिकी सिद्धिरनान्यनिकत्वात् ॥

एनैर्मते हानिविवृद्धिवीर्यं मोक्षाधिपं पञ्चविषयमन्यत् ॥ तत्र
प्रविष्टं परि वर्तकं च वीर्यं महार्थं न निरुक्तमन्यत् ॥ ८७ ॥ सं
नान्वीर्यं प्रथमेन तत्र प्रयोगवीर्यं विधिवद्भूतं ॥ अतीनम
क्षोभमनुद्धिवीर्यं सर्वप्रकारं प्रवदन्ति बुधाः ॥ ८८ ॥

इति षष्ठ्यकारभेदः । तत्र हानिविवृद्धिवीर्यं सम्प्रहृतोऽनुब्रूयः कृशलाधर्माभि
वृद्धये मोक्षाधिपं वीर्यमिन्द्रियेषु मोक्षाधिपत्यर्थेन यस्मादिन्द्रियाणि । पञ्चवि
षयवदेषु विषयानवमस्यार्थेन यस्माद्वृत्तानि । तत्र प्रविष्टं बोध्यङ्गेषु दर्शनमा
र्गेतदवस्थापनात् । परिवर्तकं मार्गाङ्गेषु भावनामार्गेऽनस्याश्रयपरिवर्तिहेतुत्वा
त् । महार्थवीर्यं पारमितास्वभावे स्वयमार्थाधिकारात् । संनान्वीर्यं प्रयोगाय संनस्य
तः । प्रयोगवीर्यं तथा प्रयोगतः । अतीनवीर्यमुदारेऽप्यधिगन्त्ये तया भावतः । अक्षो
भवीर्यं शीतलोऽपि हिर्भुः खेरविकोपनतः । असंतुष्टवीर्यमत्येनाधिगमेनासंतुष्टि
तः । रभिरिव नान्वीर्यादिभिः सूत्रे । स्थामवान् वीर्यवान् त्साहीरुपराक्रमोऽभिति
ति प्रधुरः कृगतेऽध्वमेति त्युच्यते यथाक्रमं ॥

निकृष्टमधोनमवीर्यमन्यत् । यानत्रयेयुक्तजनान् श्रेयसादी

नात्युदारा शयदुक्तियोगाद् वीर्यं तदत्यार्थमहार्थमिदं ॥ ८८ ॥

अत्राभयप्रभेदेन वीर्यभेदे निर्दिष्टः । यानत्रये प्रसक्तो यो जनस्तदाभयेन यथा
क्रमं निष्कृमभ्योत्तमं वीर्यं वेदितव्यं । किंकारणं । लीनात्युदाराभयउक्तियोगात् ।
लीने हि बुद्ध्या शयो यानद्वये प्रयुक्तानां केवलात्मार्थाधिकारात् । अत्युदारो महा
याने प्रयुक्तानां परार्थाधिकारात् । अतएव यथाक्रमं वीर्यं तदत्यार्थमहार्थमिव स्वा
र्थाधिकारात् ॥

न वीर्यवान् भोग पराजितोऽस्ति नो वीर्यवान् क्लेश पराजितोऽस्ति ॥

न वीर्यवान् वेद पराजितोऽस्ति नो वीर्यवान् प्राप्ति पराजितोऽस्ति ॥ ८९ ॥

इत्थं चतुर्विधं प्रतिपक्षभेदः । चतुर्विधो सनादीनां विवक्षेयेन दानदिषु न प्रवर्त
ते । भोगसक्तिस्तदाग्रहः । क्लेशसक्तिस्तत्परिभोगाध्यवसानतः । वेदो सनादिषु प्र
योगाभियोगपरिवेदतः । प्राप्तिरत्यन्तशानादिसंनुद्धितः । तत्प्रतिपक्षभेदेनैतच्च
चतुर्विधं वीर्यमुक्तं । अन्योन्यविनिश्चयविभागे श्लोकः ॥

अन्योन्यसंग्रहतः प्रभेदतो धर्मतो निमित्ताच्च ॥ मरणां पार

मितानां विनिश्चयः सर्वथा ज्ञेयः ॥ ९० ॥

अन्योन्यसंग्रहो विनिश्चयः । अभयप्रदानेन शीलधानि संग्रहो यस्मान्नाभ्यामभ
यं ददाति । धर्मदानेन ध्यानप्रत्ययार्थस्मान्नाभ्यां धर्मं ददाति उभाभ्यां वीर्यस्य यस्मान्ने
नोभयं ददाति कुशलधर्मसंग्राहकैस्तु शीलेन सर्वेषां दानादीनां संग्रहः । एवं ध्या
न्यादिभिरन्योन्यसंग्रहो यथायोग्यो ज्ञेयः । प्रभेदतो विनिश्चयः । दानं धर्म
विधं दानदानं शीलदानं यावत्प्राज्ञादानं । परसंतानेषु शीलदिनिवेशनात् । ध
र्मतो विनिश्चयः । ये सूत्रादयो ये सुदानादिष्वर्थेषु संदृश्यन्ते । ये च दानादयो ये सु
सूत्रादिषु धर्मेषु संदृश्यन्ते तेषां परस्परसंग्रहो वेदितव्यः । निमित्ततो विनिश्चयः

यः॥ दानं शीलादीनां निमित्तं भवति॥ भोगनिरोधस्य शीलादिसंप्रवृत्तेः॥ शीलमपि
दानादीनां भिक्षुसंवरसमादानं सर्वस्वपरित्यक्त्यागाच्छीलप्रतिष्ठितस्य च धान्या
दियोगात्॥ कुशले धर्मसंग्राहक शीलसमादानं च सर्वेषां दानादीनां निमित्तं॥ एवं
धान्यादीनामन्योन्यनिमित्तभावो यथा योज्यः॥ संयतु वस्तुविभागे सप्तश्लोकाः॥ च
त्वारिसंयतु वस्तुनि॥ दानं प्रियवादिना अर्थचर्या समानार्थता॥ तत्र॥

दानं समं प्रियारब्धानमर्थचर्या समानार्थता॥ तद्देश
नासमादयत्वा तु वृत्तिभिरिष्यते॥ ७२॥

दानं सममिष्यते यथा पारमिता तु प्रियारब्धानं तद्देशना॥ अर्थचर्या तत्समादापना॥
तच्छब्देन पारमितानां ग्रहणात् पारमितादेशना॥ पारमिता समादापनेत्यर्थः॥ समाना
र्थता यत्र परं समादापयति तत्र स्वयमनुवृत्तिः॥ किमर्थं पुनरेतानि चत्वारिसंयतु
वस्तुनीष्यते वृषदिपरोषा॥

उपायोऽनुग्रहकरो ग्राहकोऽथ प्रवर्तकः॥ तथा
उवर्तकोऽप्येव संयतु वस्तुतः॥ ७३॥

दानमनुग्रहक उपायः॥ आमिषदानेन कायिका अनुग्रहेणा दानात्॥ प्रियवादिना ग्रा
हकः॥ अनुवर्तक संदिग्धार्थग्रहणात्॥ अर्थचर्या प्रवर्तकः॥ कुशले प्रवर्तनात्॥ समाना
र्थताऽनुवर्तकः॥ यथावादिता कारिणां हि समादापकं विदित्वा यत्र कुशले तेन प्रव
र्तिताः परे भवन्ति तदनुवर्तने॥

आयेन भाजनीभावो द्वितीयेनाधिसंन्याना॥ प्रतियत्ति
तदर्थेन चतुर्थेन विशेषना॥ ७४॥

आमिषदानेन भाजनी भवति धर्मस्य विधेयतायतेः॥ प्रियवादिनया तं धर्ममधिसं
न्यायते तदर्थसत्यादनसंशयच्छेदनतः॥ अर्थचर्या प्रतियद्यते यथा धर्मः॥ समाना

धनया नाप्रति पतिविशोधयेति दीर्घकालाज्ज्ञानात्। इदं संग्रहवस्तुना कर्म

चतुः संग्रहवस्तुत्वं संग्रहं दयतो मतं ॥ आमिषे

शापि धर्मेण धर्मेणात्तत्तनादपि ॥ ७५ ॥

यदप्यन्यत्संग्रहवस्तु कर्म भगवता आमिषसंग्रहो धर्मसंग्रहश्च नाम्नामेता
न्येव चत्वारि संग्रहवस्तुनि संग्रहोतानि। आमिषसंग्रहेण प्रथमे धर्मसंग्रहेण
द्वितीयेन। तानि पुनस्त्रिविधेन धर्मेणा। आत्मन धर्मेणा प्रतिपत्ति धर्मेणा त
द्वितीय धर्मेणा च यथाक्रमं ॥

हीनमधोत्तमः प्राये वक्ष्योऽवध्यश्च संग्रहः ॥

अवध्यः सर्वथा चैव ज्ञेयो साकारभिरतः ॥ ७६ ॥

एष संग्रहस्य प्रकारभेदः। तत्र हीनमधोत्तमः संग्रहो बोधिसत्त्वानां यानत्रय
प्रयत्नेषु वेदितव्यो यथाक्रमं। प्रायेण वक्ष्योऽक्षिप्तं चर्या भूमौ। प्रायेण व
क्ष्यो भूमिप्रविष्टानां। अवध्यः सर्वथा अष्टमादिषु भूमिषु सत्त्वार्थस्यावश्यं
संपादनान्।

पर्यन्तवर्णप्रयत्ने विधिरेष समाश्रितः ॥ स

वीर्यसिद्धौ सर्वेषां सुखोपायश्च शस्यते ॥ ७७ ॥

ये केचित्पर्यन्तवर्णो प्रयुक्ताः सर्वे तै रयमेवोपायः समाश्रितो यत्तच्चत्वारि
संग्रहवस्तुनि। तथाहि सर्वार्थसिद्धये सर्वेषां सुखश्चैव उपायः प्रदास्यते
बुद्धेः ॥

संग्रहीता ग्रहीष्यन्ते संग्रह्यन्ते च येऽधुना ॥

सर्वे न एवं तस्माच्च वर्त्मनस्तत्त्वपाचने ॥ ७८ ॥

एतेन लोकत्रयेऽपि सर्वसत्त्वानां परिपाचने चत्वारि संग्रहवस्तुनामेका य

नमार्गत्वे दर्शयति । अन्यमार्गाभावात् ॥

इति सततं तमसे क्तभोगवृद्धि शमयमनो ग्रम पारंगस्थिताम् ॥ भ
वविषयनिमित्तनिर्विकल्पो भवमिससत्त्वगणास्य संग्रहीता ॥ ७८ ॥

एतेन यथोक्तं पारमितासु स्थितस्य बोधिसत्त्वस्य संग्रहवस्तु प्रयोगदर्श
यति स्वपरार्थसंपादनात् पारमिताभिः संग्रहवस्तुभिश्च यथाक्रमं ॥

महान्याससूत्रात्कारे पारमिताधिकारः समाप्तः ॥

ब्रह्मपूजाविभागे सप्तश्लोकाः ॥

संमुखं विसृज्य ब्रह्मपूजाविभागे च वरादिभिः ॥ गारुडप्रसन्नचित्तस्य
संभारद्वयपूरये ॥ १ ॥ अवन्मृगं ब्रह्मजन्मत्वे प्रणिधानवतः स

तः ॥ त्रयस्यानुपलभ्य निष्पन्ना ब्रह्मपूजा ॥ २ ॥ सत्त्वा

नामप्रमेयाणां परियाकायचापरा उपदेशिततश्चान्याभ
धिसुक्तेर्निधानतः ॥ ३ ॥ अनुकंपाभमाम्भ्याचमसु दान्धार

तोऽपरा । वत्त्वाभोगावबोधाच्च विमुक्ते श्वतथावतः ॥ ४ ॥

इत्यभिश्चतुर्भिः श्लोकैः ॥

आश्रया इत्युतः पूजानिमित्तान्यभिरणामनात् ॥

हेतुतो ज्ञानतः क्षेत्राणि श्रयाच्च प्रदर्शिता ॥ ५ ॥

वेदितव्या । तत्राश्रयः समक्षपरोक्षा उक्ताः । वस्तु चीवरादयः । निमित्तं प्रगाढ
प्रसादसहजं चित्तं । परिरणामना उरुपत्तान संभारपरिपूरये । हेतु रवन्धो मे
वदोत्पादः स्यादिति पूर्वप्रणिधानं । तानं निर्विकल्पं पूजकपूज्यपूजानुपल

मन्तः। क्षेत्रमप्रमेयाः सत्त्वाः। तत्परिपाचनाय तैलत्रयेनानात् ते पुनर्दोषरातः
 निश्चय उपविश्वितं च। तत्रोपविनिश्चित्य पूजाचीवरादिनिश्चितं निश्चिन्नात्
 दनात् मोदनाभिनन्दनमनस्कारैः। तथा केशादिमुक्तादिभिर्युज्यते मन्त्रायानक्ष
 र्माधिमुक्तिः। बोधिचिन्तोत्पादतः। प्रशिक्षानमेव हि निधानमत्रोक्तं श्लोकवत्त्वा
 उगोधात्। सत्त्वात्कम्पनतः। उत्करचर्याः स्वधर्मशतः। पारमितासम्पदाचा
 रतः। योनिशोधर्ममनसिकारतः। सत्पुविपर्ययसत्त्वाद्भुक्त्वाभोगः। सम्पत्पुष्टि
 गोदर्शनमर्गि। सहि यथाभूतावबोधाद्भुक्त्वावबोधः। विमुक्तिः। लेशविमो
 क्षाच्छावकाशा। तथात्वतो महाबोधि प्राप्तेरित्ययं पूजायाः प्रकारभेदः॥

हेतुतः फलतश्चैव आत्मना च परैरपि॥ लाभसत्कारतश्चै
 व प्रतिपत्तेर्द्विधा च साः॥ ८ ॥ परीक्षा महती पूजासमाना
 मानिका च सा॥ प्रयोगाकृतिश्चैव प्रशिक्षानाच्च सामता॥ ७ ॥

इत्ययमर्थादिभेदेनापरः प्रकारभेदः। तत्रातीता हेतुः प्रसुत्पन्ना फलप्रसुत्प
 न्ना हेतुरनागता फलमित्येवं हेतुफलतोऽतीतानागतप्रसुत्पन्नावेदितव्या
 आत्मनेत्याध्यात्मिकी परैरिति बाह्या। लाभसत्कारतो औद्योगिकी। प्रतिपत्ति
 तः सूक्ष्मा। परीक्षा हीना महती प्रणीता। पुनः समाना हीना निर्माणा प्रणीता।
 त्रिमूर्तनाविकल्पनात्। कालान्तरप्रयोज्या दूरे। तत्कालप्रयोज्या निकटे। पुनर्विच्छि
 न्ना यागतो दूरे। समनन्तरायामनिके। पुनर्या पूजामायत्तां प्रयोजयितुं प्रशिक्षधा
 तिता दूरे यां प्रशिक्षितः कर्तुं सान्तिके। कतमा पुनर्द्विपूजा परमावेदितव्येत्याह॥

उद्दिष्टपूजा परमास्त्वचिन्नात् धर्मादिमुक्ता शयतो विभुत्वात्॥ अक
 त्यनोपायपरिग्रहेण सर्वकार्यत्वनिवेशात्॥ ८ ॥

इत्येभिः पञ्चभिराकारैः स्वचिन्ना पूजा उद्दिष्टपूजा परमावेदितव्या। यद्दत्त पूजापसंदि

तमहायानधर्मविमुक्तिः। आशयतो नवभिराशयैः। आख्यादनाजुमोदनामिनन्दना
शयैः। अतः प्रविशतुमुदितोपकरनिर्लेपकत्पराणाशयैश्च येषामिताभावनायां निर्दि
ष्टाः। विमुक्तो गगनगञ्जादि समाधिभिः। निर्विकल्पज्ञानोपायपरिग्रहतः। सर्वमहावो
धिसत्त्वैककार्यत्वप्रवेशतश्च मिश्रोपमिश्रकार्यत्वात्। कल्याणमित्रसेवाविभागे सप्रतो
काः। तत्रार्धपञ्चमैः श्लोकैः॥

आश्रयाद्भुतः सेवानिमित्तात्परिणामनाम्। हेतुतोत्तानतः क्षेत्रान्निश्रयाच्च
प्रदर्शिता॥ ८८ ॥ मित्रं श्रयेद्दानशमोपशान्तं शरणं धिकं सोऽयमगमा
द्यं। प्रवृद्धतत्त्ववचसा श्रुयेतं कृपात्मकं त्विददिवर्जितं च॥ ९० ॥

रमेवं शरणमित्रं सेवाया आश्रयः। दानं शीलयोगादि प्रियदमेन। शान्तं समाधियोगा
दध्यात्मचेतः शमयेन। उपशान्तं प्रयोगा उपस्थित क्लेशोपशमनतः। शरीरधिकं न स
मं वाच्यं न वा। सोऽयमं नो दासीनं परार्थं। आगमाद्यं नात्यश्रुतं। प्रवृद्धतत्त्ववचसा
वचसा श्रुयेतं वाक्कुरसेनोपेतं। कृपात्मकं निरामिद्यचित्तत्वात् त्विददिवर्जितं सातत्यसत्क
र्मधर्मदेशनात्॥

सत्कारतामैः परिचर्य याचसे वेतमित्रं प्रतिपन्नितश्च॥

इति सेवायास्तु॥

धर्मे तथा तावाय एव धीमान् मित्रं प्रगच्छेत् समयेन तश्च॥ ९१ ॥

इति विविधनिमित्तं। आतातुकामता। कालसत्ता। निर्माणाता च॥

सत्कारतामैः प्रवृत्तये न परिणामयेच्च॥

इति परिणामना प्रतिपत्त्यर्थं सेवनान्न लाभसत्कारार्थं॥

मथाजुशिष्टं प्रतिपन्नितश्च सराधये चिन्मनोऽस्यधीरः॥ ९२ ॥

इति। यथाजुशिष्टं प्रतिपत्तिः सेवाहेतुः। तथा तच्चित्ताराधनात्॥

यानत्रये कौशलमेत्युक्तं आत्मस्यैव यानस्य मते तसिद्धे ॥
इति यानत्रयकौशलानुज्ञा ॥

सत्त्वान्नियम्यपरिपाचनयश्चेत्तस्य शुद्धस्य च साधनाय ॥ १३ ॥

इति द्विधं धर्मं तस्मै बोधाः । अग्रमेवाश्रयसत्त्वाः परिशुद्धचतुर्दशे त्रयं । धर्मं श्रुत्वा येसु प्र
तिष्ठापनात् । यत्र च स्थितेन ॥

धर्मे सुखाददृशी न सुखो नैवामिषेण प्रबन्धेन मित्रं ॥

इति निश्चयः सेवायाः । धर्मदायादतां निश्चित्य कल्याणमित्रं ते वेत्त । नामिषमायादतां । अ
त उर्ध्वं मध्यं न श्लोकेन प्रकारभेदः सेवाया वेदिन्यः ॥

हेतोः फला धर्मसुखाजयानां सेवेत मित्रं बहिरश्च धीमान् ॥ १४ ॥

श्रुतश्रवाच्चेतसि योगतश्च समाननिर्मानमनोऽनुयोगात् ॥

हेतोः फलादित्यतीतादिभेदतः पूर्ववत् धर्मसुखाजयानां सेवेत मित्रं बहिरश्च धीमा
नित्याध्यात्मिकबाह्यभेदः । धर्मसुखस्योतो हि धर्मसुखाजयानं बहिर्धा बहिरः श्रुतश्र
वाच्चेतसि योगतश्चेत्यौदारिकसूक्ष्मभेदः । श्रवणं ह्यौदारिकं चिन्तनभावने सूक्ष्मं । त
देवचेतसि योगः । समाननिर्मानमनोऽनुयोगादिति हीनप्रणीतभेदः ॥

गतिप्रयोगप्रशिक्षणतश्च कल्याणमित्रं हि भजेन धीमान् ॥ १५ ॥

इति दूरान्तिकभेदः पूर्ववद्योजयितव्यः । कतमा मुनः परमा मेवेति सप्रमः श्लोकः ॥

सन्मित्रसेवा परमास्तु चित्ताद्धर्माभिसक्त्या शयतो विशुद्धैः ॥ अक
ल्पनोपायपरिग्रहेण सर्वैककार्यत्वं निवेशतश्च ॥ १६ ॥

इति पूर्ववत् । अग्रमराविभागेऽष्टादशश्लोकाः ॥

ब्राह्मविषयहीनास्तानि न गताश्च निर्विकल्पेन ॥ प्रिविधान
मनवृत्ताः सत्त्वानां पाचकाधीरे ॥ १७ ॥

ब्राह्मविहाराश्च त्वार्यप्रमाणानि मैत्रीकरुणासुदिनोपेक्षा च । ते पुनर्वाधिसत्वे चतुर्ल
भाभावेदितव्याः । विषयहरिणः । प्रतिपक्षविषययोगतः । नृनिविशेषतस्त्रिविधालम्ब
नवृत्तिव्यात् । तथा हि ते सत्त्वालम्बना धर्मादलम्बनाश्च । कर्मविशेषतश्च । सत्त्वपाचकत्वात्
सत्त्वधर्मादलम्बनान् । पुनः कतमस्मिन् सत्त्वनिकाये धर्मे वा प्रवर्तते । अनालम्बनाश्च कत
मस्मिन्नालम्बने ॥

सौख्यार्थिनिष्ठः रवर्ते सुखिते निष्ठे च ते प्रवर्तते ॥ तद्देशि
ते च धर्मे तत्र तथान्यां च धीराणां ॥ १८ ॥

सत्त्वालम्बनाः सुखार्थिनि यावद्वर्त्तिष्ये सत्त्वनिकाये प्रवर्तते । तथा हि मैत्री सत्वे सुसुखसं
योगाकारा । करुणा दुःस्ववियोगाकारा । सुदिना सुखावियोगाकारा । उपेक्षा सुवेदनासु
तेषां सत्त्वानां निःकेशतो मसंहराकारा । धर्मादलम्बनास्तद्देशिते धर्मे । मन्त्रे विहारा देशि
ताः । अनालम्बनास्तत्र तथान्यां । तेषु विकल्पत्वाद्दनालम्बना रवेत्यनालम्बनाः । अपि स्वतः ।

तस्याश्च तथार्थत्वात् क्षान्तिताभाविशुद्धितः ॥ कर्म ह्यया
दनालम्बामैत्री लोकाद्यादपि ॥ १९ ॥

एभिश्च तृभिः कारुण्येनालम्बना मैत्री वेदितव्याः । तत्र तालम्बनत्वात् । अत्यन्तिकधर्म
क्षान्तिताभेनाद्यस्मां भूमे । धातुप्रव्यावशिशुद्धितः । कर्म ह्ययतश्च । यामैत्री निष्यन्दनेन
कायकर्मण्यसंगृहीता । लोकाक्षयतश्च । तथा हि लोकादलम्बनमुक्तं । मनोमयानां यथा
नां प्रहाराः । उक्ते येन आलम्बनमिति वचनान् ॥

ते निश्चलाश्च चलाश्च क्षयगोरात्वादितान् च ज्ञेयाः ॥

ते च ब्राह्मविहाराश्च त्रिविधा वेदितव्याः । तत्र चला हानभागीयाः । परिहारीयत्वात् ।

अचलाः स्थितिर्विशेषभागीया अनपरिहाणीयत्वात् । आस्वादिनाः स्थित्याः अनास्वादित्याः
 क्रियाः । कयसोरिति सुबलोदोरुदाराचनेः । एष ब्राह्मणविहाराणां हानभागीयविषय
 भेदः । तेषु पुनः ॥

अचलोऽबोधिसत्त्वाः प्रतिष्ठिताः सन्ति विगनेषु ॥ २० ॥

नचलोऽनुत्पाद्यास्वादितेषु ॥

असमाहितस्वभावा मृदुमध्याहीनभूमिकायेऽपि । हीनाया
 याः समानाहीनास्तेऽन्यथा त्वधिकाः ॥ २१ ॥

एष मृदुधिमाम्रताभेदः । तत्र मृदुविधामृदुका असमाहितस्वभावाः । सर्वसमाहिता
 पि । ये मृदुमध्याः । हीनभूमिकायेऽपि उत्तराबोधिसत्त्वभूमिर्मेघस्य । हीनाया अपि
 श्रावकादीनां समाना अपि । येऽनुत्पन्निकधर्मक्षान्तिरहिता हीनास्ते मृदुका इत्यर्थः ।
 अन्यथा त्वधिका इति यथोक्तविषययेणाधिमाम्रता वेदिन्या ॥

ब्राह्मेर्विहृतविहारः कामिषु संजायते यदाधीमान् ॥ संभारान्मूरयते सत्त्वा
 श्वविषाचयति तेन ॥ २२ ॥ सर्वत्र चाविरहितो ब्राह्मेर्विहृतश्च न द्वियक्षे
 णा ॥ तत्प्रत्ययैरपि भूतेर्न याति विकृतिं प्रमत्तोऽपि ॥ २३ ॥

हेतुफलतत्त्वभेदः । तत्र ब्राह्मेर्विहृतो विहारैरिति हेतुः । कामिषु संजायते इति वि
 षाकफलं । संभारान्मूरयत्यधियतिफलं । सत्त्वान्यद्विषाचयति पुद्गलकारफलं । सर्वत्र
 चाविरहितो ब्राह्मेर्विहृतैर्जायते इति निष्पन्दफलं । रहितश्च न द्वियक्षेतेति विसंयोग
 फलं । भूतेरपि तत्प्रत्ययैरविकृतिगमनं लिङ्गं । प्रमत्तोऽपीत्यसंलब्धभूतेऽपि प्रतिप
 क्षे । अनेनैश्वर्यार्थः श्लोकेऽङ्गादेष भेदः ॥

व्यापादविहिंसाभ्यामरतिव्यापादकमरोगैश्च ॥ युक्तो
 हि बोधिसत्त्वो बहुविधमादीनवं स्पृशति ॥ २४ ॥

रतिदोषः। आत्मविहारभावे तद्विषययोगात्। तत्र व्यापादादयो मेत्रादीनां यथाक्रमं
विमर्शाः। व्यापादकामरागादुपेक्षायाः। कथं वरुविधादीनवं स्पृशतीत्याहुः॥

कैकेर्हन्त्यात्मानं सत्त्वानुपहन्ति शीलमुपहन्ति॥ मन्वितेखलाभयनोरक्षा
हीनस्तथा शास्त्रा॥ २५ ॥ साधिकरगोऽयं राक्षसी परत्र संजायतेऽक्षरोष्ठ
मच॥ प्राप्ता प्राप्तिविहीनो मनसि महदुःखमाप्नोति॥ २६ ॥

तत्र प्रथमैस्त्रिभिः पदैरात्मव्यावाधायचेत्यने परव्यावाधायोभयव्यावाधायैर्मनमादी
नवं दर्शयति। मन्वितेखादिभिः पद्भिः पदैर्दृष्टवार्तिकमवयं प्रसवतीति दर्शयतीति
कथं व प्रसवति। आत्मस्यापवदते। परेऽपि देवता अपि। शास्त्राप्यनेऽपि विहाः सवस्तु
चारिणो धर्मतया विगर्हन्ति दिग्दिक्षु। चात्मपापकोऽवरांशद्व्यश्लोको निश्चरतीत्येवं
मन्वितेखायावदयरात्वात्पनेन यथात्र संदर्शयति। शेषैस्त्रिभिः पदैर्यथाक्रमं सांप
रायिकं दृष्टवर्त्म सांपरायिकमवयं प्रसवति। न ज्ञं चैतमिदं दुःखदैर्मनस्य प्रति सं
वेदयत इत्येतदादीनवं दर्शयति॥

एते सर्वे दोषा मेत्रादिषु सुस्थितस्य न भवति॥ अस्मिन्ः
संसारं सत्त्वार्थं नोच संजयति॥ ३ ॥

रतिद्राष्टविहारयोगे त्रिविधं गुणं दर्शयति। यथाक्रमं दोषाभावं अस्मिन्स्य सत्त्वहेतोः
संसारं परित्यागं॥

न न भैकमुत्र दृष्टव्यं प्रगावत्त्वपि भवति सर्वसत्त्वानां। मे
त्रादिचेतनेयं सत्त्वेषु यथाजिन सुतानां॥ २७ ॥

इत्येते च दोषा सत्त्वमेत्रादीनां तीव्रतां दर्शयति। कर्तव्याविभोगतदालम्बनं प्रभेदमारभ्य
शिशोको॥

प्रदीपान् रश्मिबरागान्। उखाक्रान्तां समोदतान्। उर्गमार्गं समाकृष्टान्

महाबन्धनसंयुतान् ॥ २८ ॥ महाशनविषाक्रान्तोलोलात्मा
गंघ्रनष्टकान् ॥ उत्पथप्रस्थिता सत्त्वा उर्वला कुरुणा येन ॥ ३० ॥

नत्र प्रदीप्ता कामरागेण कामसुखभक्ताः । शत्रुवशात् मारुतान्नरायाः कु
शलेः प्रयुक्ताः । उः खाक्रान्ताः । उः खाभूता नरकादिषु । तमेवता औष्ठिका
दयोऽश्वरिकान्तिकाः । कर्मविपाकसंपूरुत्वान् । उर्गमार्गं समाकुरु अगति
निर्वाणधर्माणः संसारवर्त्यात्मनानुपच्छेदतः । महाबन्धनसंयुता अभ्युत्थ
र्थाः । मोक्षसंप्रस्थिता नानाकुरुष्टिगारुदबन्धनवद्धत्वान् । महाशनविषा
क्रान्तोलोलाः समापन्ति सुखसक्ताः । नेषाहितत् स्तिष्ठं समापन्ति सुखं । यथा
नृपमशनं विषाक्रान्तं । ततः प्रव्यावनात् । मार्गप्रतापका अभिनानिका मोक्षमार्गं भ्रान्ति
त्वान् । उत्पथप्रस्थिता हीनपानप्रयुक्ता अनियताः । उर्वला अवलिपूर्यावेनारा बोधित
त्वाः । इत्येते दशविधाः सत्त्वा बोधिसत्त्वकुरुणाया आलम्बनं पञ्चफलसंदर्शने कुरु
णायाः श्लोकः ॥

हेतापहंसुत्तम बोधिवीजं सुखावहं तापकमिष्टहेतुं ॥ स्वभाव
दं धर्मपुपाश्रितस्य बोधिर्नरुरेजिनात्मकस्य ॥ ३१ ॥

जनः हेतापहस्तेन नक्षिपबोधितं प्र एणाद्विसंयोगफलं दर्शयति । उत्तमबो
धिवीजत्वेनाधिमतिफलं । परात्मनो र्यथाक्रमं सुखावहं तापकत्वेन पुरुष
कारफलं । इष्टहेतुत्वेन विपाकफलं । स्वभावत्वेन निष्पन्नफलमाय
त्वा विशिष्टकुरुणाफलज्ञानात् । एवं पञ्चविधां कुरुणामाश्रित्य बुद्धत्वं
मरुरे वेदिनर्त्यं । अप्रतिष्ठितसंसारनिर्वाणत्वे श्लोकः ॥

विज्ञाय संसारगतं समग्रं उः खात्मकं चैव निरात्मकं च ॥
नो द्वेगभायानि न चापि दोषैः प्रबाधने कारुणिकोऽग्रजुहिः ॥ ३२ ॥

सर्वसंसारं यथाभूतं परिज्ञाय बोधिसत्त्वो नेह गमायाति कारुणिकत्वात् न
 बोधैर्बाधतेऽग्रवृद्धित्वात्। एवं निर्वाणो प्रतिष्ठितो भवति न संसारे यथाक्रमं
 संसारपरित्यागेऽश्लोकः॥

५: स्वात्मकं लोकमवैक्ष्यमाणोऽऽख्यायते वेत्ति च तद्यथावत्॥ तस्या
 भुपायं परिवर्जने च न रेदमायात्पि बाह्यपालः॥ २३ ॥

५: स्वायत इति करुणायते। वेत्ति च तद्यथावदिति ५: खं यथाभूतं तस्य च ५:
 तस्य परिवर्जनेऽभुपायं। वेत्ति येनास्य ५: खं निरुध्यते। एतेन जानन्नपि सं
 सारः ५: खं यथाभूतं तत्परित्यागे पायं च न रेदमायते बोधिसत्त्वः करुणावि
 रोधादिति प्रदर्शयति। करुणाप्रभेदे द्वौ श्लोकौ॥

रूपा प्रकृत्या प्रतिसंख्यया च पूर्वमदभ्यासविधानयोगात्॥ वि
 पक्षहीना च विशुद्धिताभात् चतुर्विधेयं करुणात्मकानां॥ २४ ॥

संयं यथाक्रमं गोत्रविशेषतः। अरादोषपरीक्षात्। जन्मान्तरपरिभाव
 नतः वैराग्यलाभतश्च वेदितव्या। तद्विपक्षविहिंसाप्रहरणमिति विशुद्धि
 लाभत इति वैराग्यलाभतः॥

न सा कृपाया न स भासदावा ना ध्याशयाद्वा प्रतिपत्तिरिति वा॥

वैराग्यतो नाह मत्तमो वा न बोधिसत्त्वो ह्यस्य पल्लवायः॥ २५ ॥

तत्र स मा सुखिनादिषु यत्किंचिद्देहिनोऽस्मिन्नऽऽख्येति विदित्वा। स हानि
 रुपक्षिशेषनिर्वाणो तदक्षयात्। अथाशयाद्भूमिप्रविशाना मात्मपरसमता
 शयलाभात्। प्रतिपत्तिरिति ५: खं परिज्ञातक्रियया। वैराग्यतस्तद्विपक्षविहिं
 साप्रहरणात्। अत्र पल्लवमोऽऽत्यन्तिकधर्मक्षान्तिलाभात्। करुणावृक्षप्र
 तिबिम्बके पञ्चश्लोकः॥

करुणाक्षानिश्चिन्ता प्रणिधानं जन्म सन्ध परिपाकः ॥ करुणा
तदुरेव मरुन्मूलादिः पुष्पपत्रफलः ॥ ३८ ॥

इत्येष मूलस्कन्धशारदा पत्रपुष्पफलावस्थः करुणा वृक्षो वेदितव्यः ॥ एतस्य
करुणामूलं । क्षान्तिः स्कन्धः । सत्त्वार्थचिन्ता शारदा । प्रणिधानं शोभनमुज्ज
मसु पत्राणि । शोभनं जन्म पुष्पं । सन्ध परिपाकः फलं ॥

मूलं करुणानभवे दुःखकारचर्या सा ह्युत्तानभवेत् ॥
उःखाक्षमश्चधीमान् सत्त्वार्थचिन्तयेन्नैव ॥ ३९ ॥ चि
न्ताविहीनबुद्धिः प्रणिधानं श्रुतजन्मसुखकार्यं न । अभ
जन्मानुगच्छन् सत्त्वान्परिपाचयेन्नैव ॥ ३८ ॥

आभ्यां श्लोकाभ्यां पूर्वोक्तप्रसवसाधर्म्यात् करुणादीनां मूलादिभावं साधयति
करुणासेको मैत्री तदुरेव सौख्यतो विमुक्तपुष्टिः ॥ शाखावृद्धिर्विश
दायोनिमनस्कारतो तस्या ॥ ३९ ॥ परां त्यागादानं प्रणिधानं संज्ञे
स्वच्छेदान् ॥ द्विविधप्रत्ययसिद्धिः पुष्पसन्धं फलं चास्मान् ॥ ४० ॥

एताभ्यां श्लोकाभ्यां वृक्षमूलसेकादिसाधर्म्यं करुणा वृक्षस्य दर्शयति । करु
णादिमूलवृक्षा । तस्याः सेको मैत्री तथा न दाया यनात् । मैत्री चित्तो हि परदुः
खेन उःखायते । ततश्च करुणा रुदुःखस्य यते बोधिसत्त्वस्य त्वार्थं प्रमु
क्तस्य तत्र सौख्यान्यादा विमुक्तपुष्टिरित्यर्थः । सा हि स्कन्ध इत्युक्ता । स्कन्धश्च
विमुक्तः । योनिशोमनस्कारा इह विधायमाने शाखावृद्धिः । चिन्ता हि शाखेव
त्युक्ता । पूर्वापरनिरोधेन्यादक्रमेण प्रणिधानं संतानस्यावच्छेदान् । परां त्यागा
दानसाधर्म्यं प्रणिधानं वेदितव्यं । आध्यात्मिकप्रत्ययसिद्धिः । स्वसंतान

परिपाकात् उष्णमिव जन्मावन्धं वेदितव्यं । वासुप्रत्ययसिद्धिः परसंज्ञानप
रिपाकात् फलभूतः सत्त्वपरिपाको वेदितव्यः । कुरुणा उशंसे श्लोकः ॥

कः ऊर्वातनकुरुणां सत्त्वेषु मरुत्तपाशराकरेषु ॥ उः खेः
पि सौख्यमनुलं भवति यदेषां कृपाजनितं ॥ ४१ ॥

अत्र महाकुरुणाशरा उन्नतार्धेन संदर्शयति । शेषो गतार्थः । कुरुणानि स ऊ
तायां श्लोकः ॥

आविष्टानां कृपयानतिष्ठति मतः शमे कृपात्पूना ॥ कुत
एव लोकसौख्ये स्वजीविते वा भवेत्स्नेहः ॥ ४२ ॥

सर्वस्पर्हितो कस्य लौकिके सौख्ये स्वजीविते च स्नेहः । तत्रापि च निःस्नेहानां
श्रावकप्रत्येकबुद्धानां सर्वतः खोपशमे निर्वाणो प्रतिष्ठितमनः । बोधिसत्त्वानां
उ कुरुणा विष्टत्वा निर्वाणोऽपि मनो न प्रतिष्ठितं । कुत एव तयोः स्नेहो भविष्यति
कुरुणा स्नेहवैशेष्ये त्रयः श्लोकाः ॥

स्नेहेन विद्यतेऽसौ योऽनिरवद्यो न लौकिको यश्च ॥

धीमत्सुकृपास्नेहेनिरवद्यो लोकममतीतः ॥ ४३ ॥

मातापितृप्रभृतीनां हि तस्यामयः स्नेहः सावयः । लौकिककुरुणा विष्टृतिगां
निरवद्योऽपि लौकिकः । बोधिसत्त्वानां उ कुरुणा मयः स्नेहेनिरवद्यश्च । लौकिक
कानि कानि च । कथं च उ न निरवद्य इत्याह ॥

उः स्वज्ञानमहौघे महाश्वकारे च निश्चितं लोकं ॥ उच्छतं

यज्याय कथमिव न स्यात्स निरवद्यः ॥ ४४ ॥

उः स्वमहौघअज्ञानमहाश्वकारे चेति योज्यं । शेषं गतार्थं । कथं लोकानि क्रा

नदन्माह॥

त्रैलोक्येनसोऽस्थिरितो लोके प्रत्येकबोधिवृद्धानां॥

प्रागेवतदनेषां कथमिव लोकोत्तरो न स्यात्॥ ४५॥

प्रत्येकां बोधिवृद्धाः। शेषेणार्थः। नासाभिनन्दननिमित्तत्वे श्लोकः॥

उः स्वाभावेऽऽस्वयन्कृपया भवति बोधिसत्त्वानां॥ संत्रा
सयति तदादौ स्पृष्टं त्वभिनन्दयति गाढं॥ ४८॥

उः स्वाभावेति उः स्वाभावो निमित्तः। सत्त्वे तु कुरुष्याया बोधिसत्त्वानां यदुःखं
तदनेन तदादौ संत्रासयति अभिसुक्तिचर्याभूमौ। आत्मपरसमतया उः स्वस्व
भाभूतमस्पृष्टत्वात्। स्पृष्टं तु शब्दाद्व्याशयभूमावभिनन्दयत्येवेत्यर्थः। कुरुष्या
उः येन सुरवाभि श्लोकः॥

किमतः परमाश्चर्यं यदुःखं सौख्यमभिभवति सर्वं॥ क

पयाजनिनं लोकां येन विमुक्तोऽर्हन् नोऽपि कृतार्थः॥ ४७॥

नास्पत आश्चर्यं नरं यदुःखमेव कुरुष्याजनिनं बोधिसत्त्वानां न भवति
अस्वर्गं लोकि कं सुखमभिभवति। येन सुरेन विमुक्ता अर्हन् नोऽपि कृतार्थः।
प्रागेवान्ये। कुरुष्याकृतं नानां शेषे श्लोकः॥

कृपया सहितं दानं यद्दानं सुखं करोति धीराणां॥

त्रैधातुकस्य भोगैर्न तत्सुखं तत्कलां स्पृशति॥ ४८॥

पञ्च त्रैधातुकं सुखं भोगैः कृतं न तत्सुखं न तत्सुखं तत्कलां स्पृशतीत्य
यमुन्नरार्थस्वार्थः। शेषेणार्थः। कृपया उः स्वाभ्युपगमे श्लोकः॥

उः स्वमयं संसारं कृपया न त्यजति सत्त्वार्थः॥ परहि

तहेतोऽऽस्वं किंकारुणिकैर्न समुपेतं॥ ४९॥

सर्वहिः खं संसारः खं न भवति तस्याभ्युपगमात् सर्वदुःखमभ्युपगतं भवति
तत्र तत्कृतवृद्धौ श्लोकः ॥

करुणादानं भोगाः सदा कृपा नोर्विबुद्धिमुपयान्ति ॥

स्वेहाजुग्रहजनितं न रुक्ति कृतं सुखं चास्मात् ॥ ५० ॥

त्रयं बोधिसत्त्वानां सर्वजन्म सुवर्धने करुणा योगात् । करुणा न दम्भासात् । सा
नं करुणा वशात् । भोगाश्च दानवशात् । तस्माच्च त्रयात्कृतं त्रिविधं सुखं भवति
स्वेहाजुग्रहजनितं करुणातः । सत्त्वाजुग्रहजनितं दानात् । न रुद्रग्रहक्रिया शक्ति कृतं
भोगेभ्यः । दानं प्रोक्ता हृनायां श्लोकः ॥

वर्धे च वर्धयामि च दाने परिपाचयामि सुखयामि ॥

आकर्षयामि नयामि च करुणा सन्नाम्रवदतीव ॥ ५१ ॥

दाने सन्नानि तिस्रश्च क्षणीयं । षड्विंशौर्गौर्दाने । वसन्तान् बोधिसत्त्वा करुणा
प्रोक्ता ह्यतीव । स्वभाव वृद्ध्या । भोगे लक्ष्मर्धतया । दानेन सत्त्वपरिपाचनया ।
सत्त्वश्च सुखोत्पादनात् । मरुबोधिसंभारस्यान्यस्या कर्षणात् । मरुबोधिस
मीपनयनाच्च । परसौख्येन सुखा भवे श्लोकः ॥

उः खे उः खी कृपया सुखान्यनाधाय केन सुखितः स्यात् ॥

सुखयत्यात्मानमनः कृपालुनाधाय परसौख्यं ॥ ५२ ॥

करुणाया बोधिसत्त्वः परुः खे उः खितः सत्त्वे च नाधाय सुखं कथं सुखितः
स्यात् । तस्मात्परेषु सुखमाधाय बोधिसत्त्व आत्मानमेव सुखयतीति वेदि
तत्त्वं । कृपया दानमसलुशासौ षट् श्लोकः ॥

स्वदानं कारुणिकः शालीवसेदैव निः स्वसुखकामः ॥

भोगैः सुखयपरं वामा मप्युत्तरे ॥

नहि कारुणिकस्य विना परसुखेनाति सुखं । तस्याप्यनसौ त्वत्वा बोधिसत्त्वो न
विना नोदानस्य फलं सुखं नेच्छति ॥

सफलेदानं दत्तं न मे सत्त्वेषु तत्सुखं सुखेन । फल
तेष्वेव निकामं यदि मे कर्तव्यता तेऽस्ति ॥ ५४ ॥

दानं दत्ता दानं च सन फलं च तन्मया सत्त्वेषु दत्तं । तत्सुखमेव मे सुखं जगता
त् । अतस्तेष्वेव यावत्फलितव्यं तावत्कृतेति लोह । बोधिसत्त्वः कुरुणाया दानं
नुशास्ति ॥

भोगैश्च दानुर्भोगा वज्रं भूतरोमसं पति ॥ नहि
तत्सुखं मत्तं मे दाने पारंपरीऽस्मियतः ॥ ५५ ॥

भोगविस्सुखं दानुर्भोगा वज्रं तराश्चोपतिष्ठते । शोभनतराश्च । धर्मज्ञैर्वैद्यैश्च
नस्योदारतरत्वात् । नहि तत्सुखं मत्तं मे यद्भोगास्तथोपतिष्ठते । यस्मादहं दाने
पारंपरस्तत्प्रवक्ष्य कामत्वाच्च सुखं ॥

सर्वास्मिपरित्यागे यत्कृपया मां निरीक्षसे सततं ॥
ननु ते तेन सैयं तमत्फलेनार्थिताऽस्येति ॥ ५६ ॥

योऽहं दानफलं सर्वमेव कुरुणाया नित्यं परित्यजामि न च तद्वदवेदितव्यं नास्ति
मे दानफले नार्थित्वमिति बोधिसत्त्वो दानं समनुशास्ति ॥

दानाभिरतो न स्यां प्राप्तं चेत्तत्फलं न विस्मयेयं ॥
तथा हि ॥ क्षणमपि दाने न विना दानाभिरतो भवति नैव ॥ ५७ ॥
इति गतार्थः श्लोकः ॥

अक्षतेन फलसि यस्मात्प्रतिकारापेक्षयानमेतत् ॥
यत्त्वा करोति तस्य च फलसि । तस्माच्च प्रतिकारापेक्षयानमेतत् । तथा सुहं ॥

प्रतिकारनिर्वपेक्षः परत्रफलदोऽस्य कामंते ॥ ५८ ॥

गतार्थमेतदाकृपादाने दौ श्लोको ॥

निरवयं श्रद्धयदं हितावहं चैव सा नुरक्षं च ॥ निर्मग्नं

निर्लेपं जिनात्मजानां कृपादानं ॥ ५९ ॥

तत्र निरवयं परममुपहृत्य दानात् । श्रद्धयदं कल्पिकवस्तु दानात् । विषयस्त्रय
यादिविवर्जनतः । हितावहं सनेन संगृह्य कृशलेनियोजनात् । सा नुरक्षं परिज
नस्याविद्यातं कृत्वा अन्यसौ दानात् । निर्मग्नमया च मानेऽप्यर्थित्वं विद्यातं वादग
म्य स्वयमेव दानात् दक्षिणीयापरिमार्गगात् । निर्लेपं प्रतिकारवियाकनिस्पृह
त्वात् । अमरः प्रकारः ॥

सकलं विपुलं श्रेष्ठं सततं मुदितं निरामिषं शुद्धं ॥ बोधि

नतं कृशलनतं जिनात्मजानां कृपादानं ॥ ६० ॥

तत्र सकलमाध्यात्मिकवास्तवस्तु दानात् । विपुलं प्रभूतवस्तु दानात् । श्रेष्ठं प्रणी
तवस्तु दानात् । सततमभीष्टादानात् । मुदितमप्रतिसंख्यायप्रहृष्टदानात् । नि
रामिषं यथानिर्लेपं । शुद्धयथाश्रद्धयदं बोधिनतं मरुबोधिपरिणामनात् । कृ
शलनतं यथाहितावहं । उभयभोगविशेषे श्लोकः ॥

न ततोपभोगवृद्धिं लभते भोगी यथा परित्यागात् ॥ उ

द्धिर्नोपैति कृपातुः सुखत्रयाप्यायितमनस्कः ॥ ६१ ॥

तत्र सुखत्रयं दानप्रीतिः पराजयवृत्तिः बोधिसंभारसंभरणा प्रीतिश्च । उ
पगतार्थः । परमिनामिनिर्हारकदशायां श्लोकः ॥

कृपाकृपायोरुपकृपासंश्लेषकृपा प्रमत्तेषु ॥ विष

यपरतत्र कृपाभिनिष्ठकृपा च ॥ ६२ ॥

तत्र कृपणा मत्सरिणः शौचाः शीताः परोपनायिनः संश्रद्धा क्रोधना प्रमत्ताः
 ऊशीराः विषयपरतन्त्राः कामेषु विधिप्रचिन्ताः मिथ्याभिनिविष्टाः उग्रज्वाला
 र्थिकादयः एषां परमिता विपक्षधर्मावस्थितेषु या कुरुणा सा कृपणादिकुरुणा
 सा च तद्विपक्षविह्वला न्यारमिताभिनिर्हराय संपद्यते तस्मान्न्यारमितभिनिर्ह
 र कुरुणोत्पद्यते कुरुणा प्रत्यय संदर्शने श्लोकः ॥

कुरुणा बोधिसत्त्वानां सुखादुःखात्तदचयात् ॥ कुरुणा
 बोधिसत्त्वानां हेतोर्मित्रात्मवभावतः ॥ ८३ ॥

तत्र पूर्वार्धेनालम्बनप्रत्ययं कुरुणायाः संदर्शयति त्रिविधां वेदनामात्मस्थतिं स
 भिर्हः खताभिः कुरुणा यनान् अउः खा सुखादि वेदना सुखदुःखयोरन्वयः पला
 नावाहनान् उत्तरार्धेन यथाक्रमं हेतुमित्रस्वभावैः कुरुणाया हेत्वक्षिपति समन
 त्तरप्रत्यया संदर्शयति महाकुरुणावे श्लोकः ॥

कुरुणा बोधिसत्त्वानां समातोयातदाशयात् ॥ प्रति
 यत्नेर्विरागाच्च नोपलम्भाद्विश्रद्धितः ॥ ८४ ॥

तत्र समान्निविधवेदना वस्थेषु यत्किंचिद्देदिनमिदमत्र उः खस्येति विदित्वा सा
 धनराशयतोऽपि चित्तेन कुरुणा यनान् प्रतिपत्तिनोऽपि तत्पक्षि त्राणान् वि
 रागनोऽपि तद्विपक्षविहिंसाप्रहरणान् अनुपलम्भनोऽप्यात्मपरकुरुणा उप
 लम्भान् विश्रद्धितोऽप्याभूमा वलम्पतिक धर्मेक्षान्तिताभान् ॥

मेत्रादिभावनाया स्वचित्तनो धर्मनोऽधिमोक्षाच्च ॥ आश
 यतोऽपि विश्रद्धादविकल्पादेकतश्चापि ॥ ८५ ॥

इति पूर्वनिर्देशज्ञानसारेणार्थोऽनुगन्तव्यः ॥

इति भगवति जातसु प्रसादो महोपधिभुवसक्तियाभिपूजी ॥
 वज्रशरणिमित्रनित्यसेवोजगदुक्तकम्पकृतिसर्वसिद्धि ॥ ८८ ॥

एतेन यथोक्तानां पूजासेवाः प्रमाराणानां मनुक्रमंशरां च समासेन संदर्शयति । न
 होषाभिभिर्भुवसक्तियाचात्यर्थं पूजनानामहोपधिभुवसक्तियाभिपूजीवेदितव्यः
 सक्तियायुनः सम्पक् प्रतिपत्तिवेदितव्या । एवं सत्कारप्रतिपत्तिपूजो भवति । व
 ज्रशरणिमित्रतद्वैशेष्यः । इति मनुकंपकत्वेन वेदितव्यं । एतिसर्वसिद्धिमिति स्वप
 र्णसिद्धिं प्राप्नोतीति ॥

महायानसूत्राणां कारे पूजासेवाः प्रमाराणधिकारः समाप्तः ॥

लज्जाविभागेष्वुक्तश्लोकाः ॥

लज्जाविषयहीनाज्ञानेन गताचनिर्विकल्पेन ॥ हीना

तव्यविषया सत्त्वानां पाचिकाधारे ॥ १ ॥

एतेन स्वभावसहाया लब्धनकर्मसंपदा चतुर्विधं लक्षणां बोधिसत्त्वलज्जायाः संद
 र्शितं । हीनानवयविषया । भावकप्रत्येकवृत्तानां तद्धिहीनं च महायानादनवयं
 च । तेन च बोधिसत्त्वो लज्जाते । कथं सत्त्वानां पाचिका । सत्त्वमेव लज्जापारमिता वि
 पक्षवृद्ध्या तस्मिन् विषयपरिहात्या चात्यर्थं लज्जाया दनात् ॥

प्रणांपारमितानां निवेदना लस्यतो भवति लज्जा ॥ के

शाश्वतलधर्मप्रयोगतश्चैव धीराणां ॥ २ ॥

इयमप्रयोगलज्जापारमिताभावनायामप्रयोगेन । के शाश्वतलधर्मैश्चिन्ति
 याश्च प्रहारत्वादिश्च प्रयोगेन लज्जाया दनात् ॥

असमाहितस्वभावा मूढमध्याहीनभूमिकालज्जा ॥

हीनाशयासमानाहीनाहितदन्तध्वनिधिका॥ ३ ॥

इयमद्विधात्रातज्ञा। पूर्वनिर्देशात्सारेणास्य श्लोकस्यार्थः। जुगन्तव्यं। जलसां च
उभिस्त्रिभिश्च श्लोकेऽप्युक्तं लज्जाविपक्षे लज्जायां च दोषयुक्ताभेदं दर्शयति॥

लज्जारहितोन्मीमान् लेशानधिवासयत्ययोनिशतः॥ प्रदि

पोपेक्षामानः सत्त्वावपहनित्सीलं च॥ ४ ॥

इत्यत्र आत्मव्यावाधाय चेतयने परव्यावाधायोभयव्यावाधायचेति संदर्शितं। अ
योनिशत इत्ययोनिशो मनस्कारेशः। कथमुपेक्षया सत्त्वावपहनित्सीलं प्रमादतः॥

कौकल्यासविलेखोभवति स संमानहानिमाप्नोति॥ श्रमात्माजब संघा

प्लास्त्राचोपेक्ष्यते तस्मात्॥ ५ ॥ सहधार्मिकैर्जिनमुत्रैर्विनिश्च्यते लोकतो

ऽयशो लभते॥ इष्टधर्मे

इत्यनेन दृष्टधार्मिकमवयं प्रसवतीति दर्शितं। यथाक्रममात्मपरदेवता सात्त्विकिरु
वदनात्। विज्ञेः सत्त्वचारिभिर्धर्मतया विगर्हणात्। दिग्दिदिशु च पापकावर्त्तनिष्कार
णात्॥

अन्यत्र क्षणारहितो जायते भूयः॥ ६ ॥

इत्यनेन सांप्रतधिकमवयं प्रसवतीति संदर्शितमक्षरो रूपयनेः॥

प्राप्ताप्राप्तिविहानिश्चलैर्धर्मैः समाप्नुते तेन॥

इत्यनेन दृष्टधर्मसांप्रतधिकमवयं प्रसवतीति संदर्शितं। प्राप्ताप्राप्तिधर्मपरिहृति
तः। अप्राप्तिपरिहृतिश्च यथाक्रमं॥

उः खं विहरति तस्मान्नमनसोऽप्यस्वस्थतामेति॥ ७ ॥

इत्यनेन नक्तं चैतस्मिन् उः खं धर्मनस्य प्रतिसंवेदयतरतिसंदर्शितं॥

एते सर्वे दोषाहीमन्मुभवन्ति नोजिनसुतेषु ॥

इत्येकउपासयनञ्जरागोवेदितव्यः । यदेते च दोषानभवन्ति ॥

देवेषु च मन्त्रेषु च नित्यं संजयिते च बुधः ॥ ८ ॥

इत्येतदस्य विपाकफले भवति ॥

संभारांश्च स बोधेः क्षिप्रं पूरयति तन्त्रयाधीमान् ॥

इत्येतदधिपतिफलं ॥

सत्त्वानां पाचनयानविद्यते चैव जिनसुत्रः ॥ ९ ॥

इत्येतद्रूपकारफलं ॥

स विमलप्रतिमक्षैरहितोऽरहितश्च जायते सततं ॥

इत्येते विमंयोगनिष्पन्दफले । यत्र विमक्षैरहितत्वं प्रतिपक्षारहितत्वं च ॥

इत्येतमालंकारं हीमानां प्रोतिजिनसुत्रः ॥ १० ॥

इति यशोक्तदोषाभावं शरायोगं च प्राप्नोतीति संदर्शितं ॥

दोषमलिनो हि बालो हीविरहा सुवसनैः सुयत्रोऽपि ॥ निर्व

सनोऽपि जिनसुतो हीवसनोऽक्तदोषमलः ॥ ११ ॥

एतेन वस्त्रविशेषतां ह्रिय । तदन्ववस्त्रप्रावृत्तस्यापि हीरहितस्य दोषमलिनत्वात् । न
तस्यापि च हीमतो निर्मलत्वात् ॥

आकाशमिव नलिप्रो ही सुक्ते जिनसुतो भवति धर्मेः ॥

धर्मेऽस्ति तत्ता कर्मेः ॥

ही भूषितश्च शोभति संपर्कगतो जिनसुतानां ॥ १२ ॥

एतेन श्लोकेन ह्रिय आकाश भूयसा समतां दर्शयति ॥

मातुरिव बन्धुलब्धं ह्रियो विनेयेषु बोधिसत्त्वानां ॥

प्रातव सत्त्वोपेक्षाया लज्जनान् ॥

आरभ्य चापि शीः संसरतां सर्वदोषेभ्यः ॥ १३ ॥

रूप्यश्वकायादिभूतत्वात् । एभिर्वत्त्वादि दृष्टान्तेर्विरहारे क्लेशप्रतिपक्षतां च
रेतोकधर्मप्रतिपक्षतां । सहधार्मिकसंवासाज्जुलतां । सत्त्वपरिपाकाज्जु
लतां । अल्लिख्य संसाराज्जुलतां च ह्रियो दर्शयति ॥

सर्वेषु नाधिवासा सर्वेष्वधिवासनाप्रवृत्तिश्च ॥ स

र्वेषु च प्रवृत्तिर्हो विहितं शीमनो लिङ्गं ॥ १४ ॥

एतेन चतुर्विधं शीघ्रतं लिङ्गं शीमनो दर्शयति । यः न सर्वदोषेषु न धिवासना
चाप्रवृत्तिश्च । सर्वशरीरेष्वधिवासना च प्रवृत्तिश्च ।

शीभावना प्रधाना स्वचिन्तनो धर्मतौऽधिमोक्षाच्च ॥

आशयतोऽपि विमुक्त्वा दकल्पनादे कथञ्चापि ॥ १५ ॥

इत्थं निर्देशो यथापूर्वं । धृतिविभागे सप्तश्लोकाः ॥

धृतिश्च बोधिसत्त्वानां लक्षणं न प्रभेदतः ॥ ६८ ॥ तेन च सर्वे

भ्यस्तदन्तेभ्यो विशिष्येते ॥ १८ ॥ वीर्यं समाधिः प्रज्ञा च सत्त्व

धैर्यं धृतिर्मता ॥ निर्भीतो बोधिसत्त्वो हि त्रया यस्मात्प्रवर्तते ॥ १७ ॥

एतेन धृति लक्षणां सपर्यायं ससाधनं चोक्तं । वीर्यादिकं लक्षणां सत्त्वादिकं य

शीघ्रः शेषसाधनं। कतमस्माच्चपानिर्भीतः प्रवर्तत इत्याह॥

लीनत्वाच्च चलत्वाच्च मोहाच्चोत्पद्यतेभयं॥ कृतेषु
तस्माद्विज्ञेया धृतिस्तानि जेत्रये॥ १८ ॥

सर्वकार्येषु हि लीनचित्ततया वा भयमुत्पद्यते तदनुत्सारतः। चलचित्ततया
वा चिन्तानवस्थानतः। संमोहतो वा कठुपायास्तानतः। तत्प्रतिपक्षाश्च यथा क्र
मं वीर्यादयः। तस्मान्निजवीर्यादित्रये धृतिस्तत्तावेदितव्या निज इत्यप्रतिसं
ख्यानकरणीये॥

प्रकृत्या प्रणिधाने च निरपेक्षत्व एव च॥ सत्त्वविप्रतिपत्तौ च
गम्भीरौदार्यसंश्रवे॥ १९ ॥ विनेय उर्विनयत्वे कायाचिन्ते
जिनस्य च॥ उक्तेषु विचित्रेषु संसारात्याग एव च॥ २० ॥
निःसंक्लेशो च तत्रैव धृतिर्धैरस्य जायते॥ अस्माच्च तदन्येभ्यः
सोऽग्रे धृतिमतां यतः॥ २१ ॥

एभिस्त्रिभिः श्लोकैर्धृतिप्रभेदं दर्शयति। यथाक्रमं गोत्रतः। चित्तोत्पत्तः स्वा
र्भतः। सत्त्वार्थतः। प्रभावतः। सत्त्वपरिपाचनतः परमबोधितश्च। तत्र निरपेक्ष
त्वं त्वार्थप्रयुक्तस्य कायजीवितनिरपेक्षत्वाद्देदितव्यं। पुनर्दुष्करचर्यातः
संचिन्त्यभवोपपत्तिरुः। नदसंक्लेशतोऽपि प्रभेदः॥

कुमित्रदुःखगम्भीरश्रवादीरो न कम्पते॥ शल
भैः पक्षवातैश्च ससर्पैश्च सुमेरुवत्॥ २२ ॥

एतेन बोधिसत्त्वधृते ईदृशं दर्शयति। उपमात्रयं त्रयेणाकम्पते यथाक्रमं
वेदितव्यं अरेदविभागे द्वौ श्लोकौ॥

अवेदो बोधिसत्त्वानामसमस्त्रिषु वस्तुषु ॥ धृता नृप्रिमसु वीर्यं
उः खेही क्षतिनिश्चितः ॥ २३ ॥ तीव्रचक्षुः सोमसु बोधावखेदेवी
सतां मतः ॥ अनिष्पन्नश्च अनिष्पन्नः सुनिष्पन्नश्च भूमिषु ॥ २४ ॥

आभ्यां वस्तुतो निश्चयतः स्वभावतः प्रभेदश्चारेवेदे निर्दिष्टः ॥ त्रिषु वस्तुषु धृ-
ता नृप्रैः ॥ दीर्घकालवीर्यारम्भे ॥ संसारः खेच ॥ हियं क्षतिच निश्चितः ॥ ताभ्यां
हि खेदोत्पत्तिर्लो लज्जयते न चोत्पादयति ॥ तीव्रचक्षुः सोमसु बोधाविति स्वभावः
छन्दे हि व्यावृत्ते स्विन्नो भवति ॥ अनिष्पन्नोऽधिमुक्तिचर्याभूमौ ॥ निष्पन्नः सप्तम-
मिषु ॥ सुनिष्पन्नोपरेण इत्येष प्रभेदः ॥ शास्त्रज्ञतायां द्वौ श्लोकौ ॥

वस्तुना चाधिकारेण कर्मणा च विशिष्यते ॥ लक्षणेनाक्षयत्वेन
फलस्यादागमेन च ॥ २५ ॥ शास्त्रज्ञता हि धीराणां समाधिष्ठित्य
धारणी ॥ गृहीतास्तत्पाकाय सङ्गमस्य च धारणी ॥ २६ ॥

तत्र शास्त्रज्ञतायाः पञ्चविधा स्थानानि वस्तु ॥ अध्यात्मविद्या हेतुविद्या शब्दवि-
द्या चिकित्साविद्या शिल्पकर्मस्थानविद्या च ॥ स्वपदार्थक्रिया अधिकारः ॥ कर्म
प्रथमवस्तु निश्चयं प्रतिपत्तिः परेभ्यश्च तत्समाख्यातं ॥ द्वितीये तद्दोषपरिज्ञानं
परवादिनिग्रहश्च ॥ तृतीये स्वयं सुनिरुक्तमिधानं परमं प्रत्यक्षं च ॥ चतुर्थे य-
देवां व्याधिज्ञानं ॥ पञ्चमे परेभ्यस्तत्संविभागः ॥ लक्षणां शास्त्रज्ञताया एतानि
वपञ्चवस्तुनिष्ठानि भवन्ति ॥ धृतानि ॥ वचसा परिजितानि ॥ मनसा अन्वाक्षि-
तानि ॥ दृष्ट्या उपप्रतिविद्धानि ॥ श्रुत्या यथाक्रमं तदुद्ग्रहणतः ॥ स्वाध्यायतः ॥ प्रस-
त्वेन मनसार्थचिन्तनतो यथायोगं तद्दोषगुणावगमात् स्वारख्यातपुरारख्याता
वधारणात् ॥ अक्षयत्वं निरुपक्षिशेषनिर्वारोऽप्यक्षयात् फलसमुदागम-
सर्वधर्मसर्वाकारज्ञता ॥ सा पुनरेवा शास्त्रज्ञता बोधिसत्त्वानां समाधिष्ठितैर्धैर्यै

गणिसुरैश्च संगृहीताः सत्त्वपरिपाकाय च भवन्ति। समाधिमुखैस्तत्कृत्यानुष्ठा-
नात्। सद्धर्मपारङ्गाय च धारणीभिस्तद्धारणात्। लोकसतायां च त्वारः श्लोकाः

कायेन वचसा चैव सत्यज्ञानेन चासमा ॥ लोकज्ञ-
ता हि धीराणां तद्व्येभ्यो विशिष्यते ॥ ३ ॥

कथं कायेनेत्याह ॥

कृतस्मिन्सुखानित्यं।

कथं वाचेनेत्याह ॥

धीराः पूर्वाभिभाषिणः ॥

साधनः किमर्थमित्याह ॥

सत्त्वानां भाजनत्वाय।

कस्मिन्नर्थे भाजनत्वाय ॥

सद्धर्मप्रतिपत्तये ॥ २८ ॥

कथं सत्यज्ञानेनेत्याह ॥

सत्त्वद्वयाद्यतश्चेष्टोलोकानासदयोऽसकृत् ॥

द्वयादर्जगत्सत्त्वानज्ज्ञोलोकस्तु उच्यते ॥ २९ ॥

ज्ञानासत्याभ्यां लोकस्योदयः पुनः पुनः संसारो यश्चोदयो येन चेति कृत्वा
ज्ञानसंगमो निरोधमार्गसत्याभ्यां ॥ यश्चात्संगमो येन चेति कृत्वा। तस्मात्
तज्ज्ञोलोकस्तु उच्यते। लोकस्योदयात्संगामिन्या प्रतया समन्वागतत्वात् ॥

शमाय प्राप्नोते मां धीमान् सत्येष्टुं युज्यते ॥ सत्य-

ज्ञानाद्यतो धीमान् लोकलोहिनिरुच्यते ॥ ३० ॥

अनेन लोकसतायाः कर्मनिर्दिष्टं। तत्र शमाय उः त्वसमुदयसत्ययोः। प्राप्नोते

निरोधमार्गसत्ययोः। प्रतिशरणाविभागेनयः श्लोकाः॥

आर्षश्चदेशानाधर्माअर्थोऽभिप्रायिकोऽस्यच॥

प्रामाणिकश्चनीतार्थोनिर्जत्याप्राप्तिरस्यच॥ ३१॥

इदं प्रतिशरणानां लक्षणं। नत्रप्रामाणिकोऽर्थोयः प्रमाराभूतेन नीतोविनक्तः
शास्त्रावातन्माराणीकृतेनवा। निर्जत्याप्राप्तिरधिगमज्ञानंलोकोत्तरं। नस्यान
भिताम्यत्वात्। शेषंनार्थं॥

प्रतिक्षेप्यर्थोक्तस्यमिथ्यासंतीरितस्यच॥ साभि

तामस्यचप्राप्तेःप्रतिषेधोऽत्रदेशितः॥ ३२॥

प्रथमेप्रतिशरणोआर्षधर्मप्रतिक्षेपुः। उक्तस्यप्रतिषेधोदेशितः। द्वितीये
मथार्थार्थस्यअनस्यनाभिप्रायिकार्थेन। तृतीयेमिथ्याचिन्तितार्थस्य
परीतंपीयमानस्य। चतुर्थेसाभितामस्यज्ञानस्य। प्रत्यामवेदनीयस्य॥

अधिसक्तेर्विचाराच्चयथावत्परतःश्रवात्॥ निर्ज

त्यादपिचज्ञानादप्रणाशोहिधीमतां॥ ३३॥

अयंप्रतिशरणात्तु शंसः। प्रथमेनप्रतिशरणोआर्षधर्माधिक्येनप्रणास्य
ति। द्वितीयेनस्वयमाभिप्रायिकार्थविचारणात्। तृतीयेनपरतस्तदविषय
शिनयश्रवात्। चतुर्थेनलोकोत्तरज्ञानात्। प्रतिसंविद्धिभागेचत्वारःश्लोकाः॥

अमभावोपि सत्त्वानां चतस्रः प्रतिसंविदः॥ पर्याये

लक्षणेवाकेषुज्ञानेज्ञानाच्चतुर्नाम॥ ३४॥

प्रथमापर्यायेज्ञानमेकैकस्यार्थस्ययावन्नोनामपर्यायाः। द्वितीयातक्षरोयः
स्यार्थस्यतन्नाम। तृतीयावाक्येप्रत्येकंजनपदेष्टयाभाषाः। चतुर्थीज्ञानेस्वयं

प्रतिभानं । इदं प्रतिसंविदां लक्षणां ॥

देशनायां प्रयुक्तस्य यस्य येन च देशना ॥ धर्मार्थयोर्द्वयोर्वाचा
ज्ञानेनैव च देशना ॥ ३५ ॥ धर्मस्योद्देशनिर्देशात् सर्वथा प्रापणा
द्वयोः ॥ परिज्ञानाच्च बोधानां प्रतिसंविच्चतुष्टयं ॥ ३६ ॥

इति चतुष्टिकांशः । देशनायां हि प्रयुक्तस्य यस्य च देशना येन च । तत्र ज्ञाने
न प्रयोजनं । कस्य पुनर्देशना । धर्मस्यार्थस्य । केन देशना वचनेन ज्ञानेन च
तत्र धर्मार्थयोर्देशना । धर्मस्योद्देशनिर्देशात् । वाक्येन देशना तयोरेव द्वयोः
सर्वथा प्रापणात् । ज्ञानेन देशना बोधानां परिहरणात् । अतो यच्च येन च
देशने तज्ज्ञानात् च न स्वः प्रतिसंविदो व्यवस्थापिताः ॥

प्रत्यात्मसमतामेत्युत्तरत्र प्रवेदना ॥ स
र्वसंशयनाशाय प्रतिसंविद्विरुच्यते ॥ ३७ ॥

एतेन प्रतिसंविदां निर्वचनं कर्म च दर्शितं । प्रत्यात्मलोकोत्तरेण ज्ञानेन
सर्वधर्मसमतां तत्तत्तमवेत्युत्तरकालं तत्प्रयुक्तत्वेन ज्ञानेन प्रवेदना प
र्यायादीनां प्रतिसंविदिदिति निर्वचनं । सर्वसंशयनाशाय परेषामिति कर्म
संभारविभागे चत्वारः श्लोकाः ॥

संभारो बोधिसत्त्वानां पुराणज्ञानस्योऽसमः ॥

संभारेऽभ्युदयायैकः अन्तोऽसंक्षिप्तसंभृतौ ॥ ३८ ॥

यश्च संभारो यदर्धचतुर्त्वं दर्शितं । द्विविधः संभारः । तत्र पुराणसंभारः संसा
रेऽभ्युदयाय संवर्तते । ज्ञानसंभारोऽसंक्षिप्तसंभारः ॥

ज्ञानं शीलं च पुराणस्य प्रज्ञाज्ञानस्य संभृतिः ॥ च

यंचान्यद्वयस्यापि यश्चापि ज्ञानसंभृतिः ॥ ३९ ॥

एतेन पारमिताभिस्तु उभयसंभारसंग्रहं दर्शयति । क्षान्तिर्वीर्यं ध्यानवतेन सुभयं
क्रियते । तस्माद्भयसंभारस्त्रयं भवति । अतः प्रजायां परिणामनाम्नोः पंचपा
रमिता तानसंभारो वेदितव्यः ॥

संतत्या भावना मेत्यभूयोभूयः शुभमस्पर्हि ॥ आह
रोयः संसंभारो वीरे सर्वार्थसाधकः ॥ ४० ॥

एतत्संभारनिर्वचनं कर्मच । समितिस्तन्त्या । भा इति भावनामागम्य । र इति
भूयोभूय आहारः । सर्वार्थसाधक इति कर्म । स्वपराधयोः साधनात् ॥

प्रवेशायानिमित्ताय अनाभोगाय संभृतिः ॥ अभि
षेकाय निष्ठाये धीराणां सुपचीयते ॥ ४१ ॥

असंभारप्रभेदः । तत्राधिसुक्तिचर्याभूमौ संभारो भूमिप्रवेशाय । यत्सुभ
मिध्वनिमित्ताय संप्रसीभूमिसंगृहीताय । तस्यो निमित्तसमुदाचारात् । तत्र
म्याभूमावनाभोगाय तदन्त्यभूमिद्वयसंगृहीताय । तयोः संभाराभिषेकाय द
शमीभूमिसंगृहीताय ॥ तस्यो संभारो निष्ठागमनाय बद्धभूमिसंगृहीताय
स्मत्सुपस्थानविभागे त्रयः श्लोकाः ॥

चतुर्दशभिराकारैः स्मत्सुपस्थानभावना ॥ धी

मतामसमत्वात्सातदन्त्यभ्योविशिष्यते ॥ ४२ ॥

कतमे चतुर्दशभिः ॥

निश्रयात्प्रतिपक्षाच्च अवतारात्तथैवच ॥ आतस्वनमनस्कार
प्राप्तिश्च विशिष्यते ॥ ४३ ॥ आतकूत्पालवृत्तिभ्यो परिज्ञो
तान्तिनोऽपरा ॥ मात्रया परमत्वेन भावना समुदागमात् ॥ ४४ ॥

इत्येभिश्चतुर्दशभिराकारैर्वीधिसत्त्वानां स्मत्सुपस्थानभावनाविशिष्यते । कथं

माश्रयणो मनुष्याने भुवि विजाभावनामयी प्रज्ञाभाषितः। कथं प्रतिपक्षतः च
 उर्विपर्यास प्रतिपक्षाणामप्यश्रुविदुः खानिन्मानसं संज्ञानां प्रतिपक्षत्वात्का
 यदि धर्मनैरात्म्यप्रवेशतः। कथमवतारतः। चतुर्भिः स्मृत्युपस्थानैर्यथाक्रमं
 उः स्वसमुदयनिरोधनार्गं सत्यावतारात्स्वयं परिष्ठां चावतारणात्। यथोक्तं म
 ध्यानविभागे। कथमोत्तमस्वनतः सर्वसत्त्वकायाद्यालम्बनात्। कथं मनस्कार
 तः कायाद्युपलम्भात्। कथं प्राप्तिः कायादीनां न विसंयोगाय नाविसंयो
 गाय। कथमातुकूत्पतः पारमितालुकूत्पेन तद्विपक्षप्रतिपक्षत्वात्। कथ
 मनुवृत्तिः लौकिकानां श्रावकप्रत्येकबुद्धानां चानुवृत्त्या तदुपसंहित
 स्मृत्युपस्थानभावनानेभ्यस्तदुपदेशार्थं। कथं परिज्ञातः कायस्य मायो य
 मं त्वपरिज्ञया तथैवाभूतरूपसंप्रख्यानात्। वेदनायाः स्वप्नोपमत्वं परिज्ञ
 या तथैव मिथ्यानुभवान्। चित्तस्य प्रकृतिप्रभास्वरत्वं परिज्ञया आकाश
 वत्। धर्माणां मागलुकत्वं परिज्ञया आकाशागलुस्त्वो धूमाश्रनीतुरोपलै
 शवत्। कथमुत्पत्तिः संचिन्त्यभवेपपन्नौ चक्रवर्त्मादिभूतस्य विशिष्टकाय
 वेदनादिसंपन्नौ तदसंलेशतः। कथं मात्रातः मृदा अपि स्मृत्युपस्थानभाव
 नायास्तदस्येभ्योऽधिमात्रत्वात्। प्रकृतितीक्ष्णोद्भियतया। कथं परमत्वेन परि
 निष्पन्नानामनाभोगमिश्रोपमिश्रभावनात्। कथं भावनातः अत्यन्ततत्त्वा
 वनात् निरूपधिशेषनिर्बरोऽपि तदक्षयात्। कथं समुदागमनः। दशसुभू
 मिषु उद्धत्वे च समुदागमात्। सम्यक्प्रहरणविभागे पञ्चश्लोकाः॥

सम्यक्प्रहरणं धीशरणं मम सर्वदेहिभिः॥ स्मृ
 त्युपस्थानं दोषाणां प्रतिपक्षेण भाव्यते॥ ४५॥

यावत्स्यः स्मृत्युपस्थानभावनाउक्ताः तद्विपक्षाणां दोषाणां प्रतिपक्षेण स
 म्यक्प्रहरणभावेनेति समस्तसम्यक्प्रहरणलक्षणां प्रभेदेन सुतः॥

संसारस्योपभोगे च त्यागे निवारणस्य च ॥ मनस्कारस्य च त्यागे प्र
वेगे चैव भूमिषु ॥ ४८ ॥ अनिमित्तविहारे च लब्धो व्याकरणात्
च ॥ सत्त्वानां परिपाके च अभिषेके च धीमतां ॥ ४९ ॥ क्षेत्रस्य च
विश्वार्थं निष्ठागमनस्य च ॥ भावते वो धिसत्त्वानां विपक्षप्रतिप
क्षतः ॥ ४८ ॥

अयं सम्प्रदुष्टगुणभावनाप्रभेदः । संसारस्यासंक्षिप्तपरिभोगेन पक्षिपक्ष
निवारणत्यागे । श्रावकप्रत्येकबुद्धमनस्कारत्यागे । भूमिप्रवेशे । अनिमित्तविह
रे संप्रसांभूमौ । व्याकरणात्ताभे अयम्या । सत्त्वानां परिपाचने नवम्या अभिषेके
च दशम्या । क्षेत्रविश्वार्थं त्रयेऽपि । निष्ठागमने च बुद्धभूमौ । ये च विपक्षान्ते
यां प्रतिपक्षेण सम्प्रदुष्टगुणभावना बोधितव्या । अयमस्याः प्रभेदः ॥

छन्दनिश्चित्ययोगस्य भावनासन्निमित्तिका ॥ सर्वस
म्प्रदुष्टगुणेषु प्रतिपक्षो निरुच्यते ॥ ४९ ॥

एतेन छन्दजनयति । व्यायच्छने वीर्यमारभते । चित्तं प्रवृत्तं । तस्य कप्रद
ति । इत्येषां पदानामर्थनिर्देशः । छन्दहिनिश्चित्यशमभविप्रशपनारब्धयोगे भा
वयतीति व्यायच्छने । सा च भावना शमभप्रग्रहोपेक्षानिमित्तैः सह भावते ।
तस्मात्सा सन्निमित्तिका । कथंचन उन्माद्यते । यच्छमभप्रग्रहोपेक्षेयायो ल
मौ इत्ययोः प्रतिपक्षेण वीर्यमारभते । कथमारभते । चित्तं प्रवृत्तं । प्रदधानि
शमप्रे समप्राप्रे चोपेक्षया प्रदधानि । एषा योगभावना यथोक्तप्रभेदेऽस्य सर्वस
म्प्रदुष्टगुणेषु प्रतिपक्षोऽच्यते । ऋद्धिपादविभागे यश्च श्लोकाः ॥

ऋद्धिपादाश्च चत्वारो धीरां रागामयलक्षणाः ॥ सर्वा
र्धसिद्धौ जायन्ते आत्मनश्च परस्य च ॥ ५० ॥

सर्वा धसिद्धौ किं की लोकोत्तरा च वेदिन्या । शेषं गतार्थं ॥

निश्चयाच्च प्रभेदाच्च उपायादभिनिर्हृतेः॥ व्यवस्था
ऋद्धिपादानांधीमतां सर्वधेय्यते॥ ५१ ॥

अस्यैवैशस्य शेषे निर्देशः॥

ध्यानपारमिताभित्यप्रभेदे हि चतुर्विधः॥ उपायश्चा
भिनिर्हृतः षड्विधश्च विधीयते॥ ५२ ॥

ध्यानपारमितानि श्रयः प्रभेदश्चतुर्विधश्च नृवीर्यचिन्मीमांसासमाधिभेदात्॥
उपायश्चतुर्विधश्च अभिनिर्हृतः षड्विधः॥ चतुर्विध उपायः कतम॥

आवसायिक एकश्च द्वितीयोऽनुग्रहात्मकः॥ नैवश्चि
कस्तृतीयश्च चतुर्थः प्रातिपक्षिकः॥ ५३ ॥

अष्टातांयुगासंस्काराणां चतुर्दोषा यानः श्रद्धा आवसायिकः उपायः॥ श्रद्धा नः
स्पर्धिनो व्याप्यामात्॥ प्रशस्तिरनुयाहकः स्मृतिसंप्रजननं चोपनिबध्ः॥ एकेन चिन्त्या
तस्मै नाविसारात्॥ द्वितीयेन विसारप्रज्ञानात्॥ चेतना चोपेक्षा च प्रातिपक्षिक उपायः
तयोर्दोषोपलक्षणयोः केशानां च प्रतिपक्षत्वात्॥ षड्विधोभिनिर्हृतः कतम॥

८ शनस्याववादस्य स्थितिर्विक्रीडितस्य च॥ प्रणिधे
र्दशितायाश्च धर्मप्राप्तेऽभिनिर्हृतिः॥ ५४ ॥

नत्र दर्शनं चक्षुः पंचविधं मांसचक्षुः दिव्यं चक्षुः आर्यं प्रज्ञाचक्षुः धर्मचक्षुः उ
चक्षुश्च॥ अववादः षडभिज्ञायथाक्रमं॥ नाभिद्रुपसंक्रम्य भाषां चिन्तं च गतिं
च गतिं च विदित्वा निःसरणायावदनात्॥ स्थितिर्विक्रीडितं यस्मात् बोधिसत्त्वा
नां कुरुविधं निर्माणादिभिः समाधिविक्रीडितं॥ प्रणिधिर्येन प्रणिधिज्ञाने
न प्रणिधानवतिका बोधिसत्त्वाः प्रणिधानवैशेषिकतया विक्रीडन्ति॥ येषां

ननु करं संख्याकर्तुं कायस्य वा प्रभाया वा स्तरस्य वेति वितरेण यथा दशमस्यैके
सूत्रे । वशिनाय धातुवैवक्यं वशितानि निर्दिष्टाः । धर्मप्राप्तिर्वलौकिके गार्यादौ शौक
उद्धर्माणां प्राप्तिः । इत्येष दर्शनादीनामभिनिर्हारः यद्विधः । इन्द्रियविभागे श्लोक

बोधिश्रव्याभुतंचात्र शमथोऽथ विपश्यना ॥ श्रद्धादी
नां पदं ते यमर्पसिद्धाधिकारः ॥ ५५ ॥

अत्रेन्द्रियस्य बोधिः पदमालम्बनमित्यर्थः । वीर्येन्द्रियस्य बोधिसत्त्ववर्ग्यः । श्रुती
न्द्रियस्य महायानसंगृहीतं श्रुतं । समाधीन्द्रियस्य शमथः । प्रज्ञेन्द्रियस्य विपश्य
नायदं । दध्वाधिकारेणैव चैतानि श्रद्धादीनि आधियत्यर्थेनेन्द्रियाण्युच्यन्ते
वतविभागे श्लोकाः ॥

भूमिप्रवेशसंज्ञिकाश्चेष्टाः श्रद्धादयः पुनः ॥ विप
श्चाऽर्बलत्वेन तद्वद्वलसंज्ञिताः ॥ ५६ ॥

गतार्थः श्लोकः बोधकुविभागे सप्तश्लोकाः ॥

भूमिविद्यस्य बोधकु व्यवस्थानं विधीयते ॥ धर्मा
णां सर्वसत्त्वानां समतावगमाय पुनः ॥ ५७ ॥

एतेन यस्यामवस्थायां यस्यावबोधान् बोधकुानि व्यवस्थाप्यन्ते त उपदिष्ट
भूमिप्रविद्यावस्थायां सर्वधर्माणां सर्वसत्त्वानां च समतावबोधायथाक्रमं धर्मा
नैरात्मेयनात्मपरसमताय च । अतः परंचक्रादिसप्तरत्नसाधर्म्यं बोधकुानां दर्श
यति ।

स्मृतिश्चरति सर्वत्र ते याजितविनिर्जये ।

अजितक्षेयविनिर्जयाय । यथाचक्रवर्तिश्चक्रारजमजितदेशविनिर्जयाय ॥

सर्वकल्पनिमित्तानां भङ्गाय विचयोऽस्य च ॥ ५८ ॥

यथाहतिरत्नं प्रत्यर्थिकभङ्गाय ॥

आश्चर्यशेषबोधाय वीर्यमस्य प्रवर्तते ॥

क्षिप्रान्तिस्ततोऽद्यादनात् । यथाश्चरत्तमाश्च समुद्रपर्यन्तमहायथिवीगमनाय ॥

धर्मालोकविवक्षा च प्रीत्या आयूर्यतेष्टुवं ॥ ५८ ॥

आरब्धवीर्यस्य बोधिसत्त्वस्य धर्मालोकाविवर्द्धने । ततः प्रीतिः सर्वकार्यं सदा प्री-
णयति । यथा मल्लिरत्नमालोकविशेषेण चक्रवर्त्तिनं प्रीणयति ।

सर्वावरणानिर्माक्षात् प्रश्रब्धसुखमेति च ॥

सर्वदोषुल्लसन्त्यादनात् । यथास्त्रीरत्नेन चक्रवर्त्तिसुखमनुभवति ।

विनिर्गतार्थसमृद्धिश्च समाधेरुपजायते ॥ ६० ॥

यथा चक्रवर्त्तिनो गृहं पतिरन्नात् ॥

उपेक्षया यथाकामं सर्वत्र विहरत्यसौ ॥ ६१ ॥

आविकल्पेन विकल्पेन सदेतमः ॥ ६१ ॥

उपेक्षोच्यते निर्विकल्पं ज्ञानं तथा बोधिसत्त्वः सर्वत्र यथाकामं विहरति । तस्य
कृतत्वेन च विहरणान्मस्योपगमात् । अन्यस्यापगमात् । निर्विकल्पेन विह-
रेत् । तत्र निर्व्यापारतया वासकल्पनात् । यथा चक्रवर्त्तिनः परिणायकरत्नं
चतुरङ्गवलकायमुपनेतव्यं चोपप्रणयति । तत्र च गत्वा वासं कल्पयति य-
त्रादिन्न चतुरङ्गो बलकायः परेति ॥

एवं गृणी बोधिसत्त्वश्चक्रवर्त्तिविवर्तते ॥ सप्त

चक्रोपमेर्नित्यं बोध्यङ्गैः परिवारितः ॥ ६२ ॥

इति सप्ररत्नोपमत्वं बोध्यङ्गानां विगमयति ॥

निश्चयाङ्गं स्वभावाङ्गं निर्माणाङ्गं तृतीयकं ॥

चतुर्थमनुशंसाङ्गं सत्त्वोशाङ्गं त्रयात्मकं ॥ ८३ ॥

एतेन यद्वोध्यङ्गं यथाङ्गं तदभिधेयितं । सति निश्चयाङ्गं सर्वेषां तन्निश्चयेण प्र
वृत्तेः । धर्मप्रविचयः स्वभावाङ्गं बोधेन तत्त्वभावत्वात् । वीर्यनिर्माणाङ्गं तेनाप्राप्य
निष्ठाया मधिसिद्धानात् । प्रीतिरनुशंसाङ्गं चित्तसुखत्वात् । प्रश्नाभिसमासपेक्षा
असंज्ञेशाङ्गं । येन यन्निश्चित्ययोः संज्ञेश इति त्रिविधमसंज्ञेशाङ्गं वेदितव्यं
मार्गाङ्गविभागे द्वौ श्लोकाः ॥

यथा बोधाज्जृम्भितश्च तद्दुर्धसुपजायते ॥ यथा बोधव्यवस्थानं प्र
वेशश्च व्यवस्थितो ॥ ८४ ॥ कर्मत्रयविशुद्धिश्च प्रतिपक्षस्य
भावना ॥ ते यावन्नेश्वरमार्गस्य वैशेषिकशरणस्य च ॥ ८५ ॥

बोध्यङ्गं कालाद्दुर्धसुपजायते यथाभूतावबोधाज्जृम्भितः सम्पक्वदृष्टिः । तस्यैवावबोधस्य व्यवस्थानं परिच्छेदः सम्पक्वसंकल्पः । तद्व्यवस्थाने च सूत्रादिके भगवता कृते स एव प्रवेशो न तदर्थवबोधात् । कर्मत्रयविशुद्धिः सम्पक्वा कर्मान्ता जीवाः । वाक्का
यो भयकर्मसंयताः । प्रतिपक्षस्य भावना सम्पक्वा यामादयो यथाक्रमं ते याव
रणास्य मार्गावरणास्य च वैशेषिकशरणवरणास्य च सम्पक्वा यामेन दीर्घादिका
लभ्यविद्यमानो ते यावन्नेश्वरमार्गस्य प्रतिपक्षं भावयति । सम्पक्वस्मृता रामभद्रयो
रेषानिमित्तेषु लघौ ह्यस्याभावात् मार्गसंमुखीभाव्या यावरणास्य प्रतिपक्षं भावय
ति । सम्पक्वसमाधिना वैशेषिकशरणमिनिर्हारा यावरणास्य प्रतिपक्षं भावयते
वमध्यमार्गाङ्गानि व्यवस्थाप्यते । रामभद्रविपर्ययना विभागे त्रयः श्लोकाः ॥

चित्तस्य चित्तेस्थानाच्च धर्मप्रविचयादपि ॥ सम्प
क्वस्थितिमुपाश्रित्य रामभद्रोऽप्यविपर्ययना ॥ ८६ ॥

सम्पत्समाधिनिष्ठित्य चिनेचित्तस्यावस्थानात् । धर्माणां च प्रविचया अथाक्रमं श
मथो विपश्यना च वेदितव्या । अतु विना सम्पत्समाधिनेत्येन मथ विपश्यना लक्षणा ।

सर्वत्रगा च सैकाशा नैकांशोपनिषन्मता ।

सा च शमथविपश्यना सर्वत्रगा यं यं शरणा कां क्षति तत्र तत्र तद्भावनात् । यथोक्तं सू
त्रे । आकाङ्क्षे निश्चुरहो वताहं विविक्तं कोमैरिति विलसरे सा यावत् तेन निश्चुरा इ
मामेव दौर्धर्मो भावयितव्यौ । यत्तु शमथविपश्यना चेत्येवमादि । एकांशा रा
मथविपश्यना यथा शमथं भावयति । विपश्यनां वा । उभयांशय यद्युगप उभयं
भावयति । उपनिषत्संमता शमथविपश्यनावोधिसत्त्वानामभिमुक्तिचर्याभूमौ ॥

प्रतिवेधे च निर्यारो अनिमित्ते ह्यसंस्कृते ॥ ६७ ॥ परिश्रद्धौ विश्रद्धौ च
शमथोऽथ विपश्यना ॥ सर्वभूमिगता धरिसंयोगः सर्वसाधकः ॥ ६८ ॥

इत्युपनिषन्मते सेवमादिना शमथविपश्यनायाः प्रभेदः कर्मच निदिष्टं । योगः
पायो वेदितव्यः । तत्र प्रतिवेधः प्रथमभूमिप्रवेशः । निर्यारां यावत् षष्ठीभूमिः । ता
भिः सनिमित्तप्रयोगनिर्यारात् । अनिमित्तं स प्रमीभूमिः । असंस्कृतमनस्रमित्र
यमनमि संस्कारबाहिव्यात् । संस्कारो हि संस्कृतं तदत्र नास्तीत्यसंस्कृतं । तदेव भू
मित्रयं निश्चित्य बुद्धक्षेत्रं च परिशोधयितव्यं । बुद्धत्वं च प्राप्तव्यं । तदेन अथाक
र्मं परिश्रद्धिर्विश्रद्धिश्च । उपायकौशल्यविभागे द्वौ श्लोकौ ॥

पूरयेत्तु बुद्धधर्माणां सत्त्वानां परिपाचने ॥ क्षिप्रप्राप्तौ क्रियाश्रद्धौ
वर्त्ताच्छेदे च कौशलं ॥ ६९ ॥ उपाये बोधिसत्त्वानामसंसर्वभू
मिषु ॥ यकौशल्यसमाश्रित्य सर्वार्थान्साधयन्ति ते ॥ ७० ॥

अनेनोपायकौशल्यस्य प्रभेदः कर्मच दर्शितं । तत्र बुद्धधर्मपरिपूरये निर्विकल

न्यज्ञानमुपाय। सत्त्वपरिपाचने चत्वारि संयत्स्वरूनि। शिवाभिसंबोधि सर्वपापं
प्रतिदेशयामि यावद्ब्रह्मज्ञानं संबोधयति प्रतिदेशना। उमादनाद्येव सापरिणा
मना। क्रियाश्रद्धो समाधिधारणीमुखानि। तेः सर्वार्थक्रियासाधनात्। वक्तुं शक्यते
अप्रतिष्ठितनिर्वाणे। अस्मिन्पञ्चविधउपाये सर्वभूमिबोधिसत्त्वानामात्मनो
कौशलमित्ययं प्रमेदः। तत्स्वपराधसाधनं कर्म। धारणीविभागे त्रयः श्लोकाः।

विपाकेन श्रुताभ्यासात् धारणपिसमाधिना॥ परीतामहतीसाध
महती त्रिविधा पुनः॥ ७१ ॥ अप्रविष्टप्रविष्टानां धीमतां मृदुम
धमा॥ अशुद्धभूमिकानां हि महती शुद्धभूमिका॥ ७२ ॥ धारणीनां
समाश्रित्य बोधिसत्त्वाः पुनः पुनः॥ प्रकाशयन्ति सद्धर्ममित्यसंधारय
न्ति च॥ ७३ ॥

अत्रापि प्रमेदः कर्मचधारणाः संदर्शितं। तत्र त्रिविधा धारणी। पूर्वकर्मविपाके
न। श्रुताभ्यासेन। दृष्टधर्मबाहुश्रुतेन ग्रहणधारणसामर्थ्यविशेषणात्। समाधि
संनिभवेणाच। सा पुनर्विपाकश्रुताभ्यासाभ्यां परीता वेदितव्या। समाधिनामहती
सापि महती पुनस्त्रिविधा। अभूमिप्रविष्टानां मृदुभूमिप्रविष्टानां अशुद्धभूमिका
नां मध्यामप्रसुभूमिषु। परिशुद्धभूमिका त्वधिमात्रा शेषा सुभूमिषु। इत्ययं प्रमे
दो धारणाः। सद्धर्मस्य प्रकारानं धारणां च कर्म। प्रतिधानविभागे त्रयः श्लोकाः॥

चेतनाच्छन्दसहिता ज्ञानेन प्रेरिता च तत्॥ प्रतिधानं हि धीराणां मम
मंसर्वभूमिषु॥ ७४ ॥ हेतुभूतं च विज्ञेयं चिन्ता तस्यः फलं च तत्॥
आयत्ता मर्षमिद्वर्षं चित्तमात्रात्ममदितः॥ ७५ ॥ चित्रं महद्दिशु
ब्रुच उन्नरोत्तरभूमिषु॥ आवोधेर्बोधिसत्त्वानां स्वपराधप्रसाध
कं॥ ७६ ॥

अत्र प्रतिधानं स्वभावतो निदानतो भूमितः प्रमेदतः कर्मतश्च परिदीपितं चेत

नाहं संप्रयुक्तास्वभावः। ज्ञानं निदानं। सर्वभूमिधितिभूमिः। तच्च प्रणिधानं हे
 उभूतं चित्तदिवसः फलत्वात्। आयत्तां चामिधेतार्थसिद्धार्थं चित्तासनः सद्यः
 फलं चित्तमात्रात् यथा मिधेतार्थसमृद्धिना वेदिन्या। येन प्रणिधानेन वदिका बोधि
 सत्त्वाविशोडनि। यत्वनसुकरासंख्याकर्तुं यत्पवेनि विलारः। चित्रमधिसुक्तिचर्याभू
 नावेवं चेवं चस्यामिति। महद्भूमिप्रविष्टस्य दशमसु प्रणिधानानि। विश्वरूपसुतरोत्तरा
 सुभूमिषु विश्वविशेषादयो धेः निषेधप्रभेदः। स्वयं प्रसाधनं कर्म। समाधिचित्र
 यदिभागे त्रयः श्लोकाः॥

नैरात्म्यं द्विविधं ज्ञेयो ह्यस्य ग्राहस्य चाश्रयः॥ न स्य चोप
 रामो नित्यं समाधिचित्रयगोचरः॥ ७॥

न्यासां समाधीनां त्रिविधो गोचरो ज्ञेयः। उज्जलधर्मनैरात्म्यं शून्यता समाधेः। न उभया
 मग्राहस्य श्रयः पञ्चोपादानस्त्वधा अप्रणिहित समाधेः। न स्यात्प्रत्यक्षान्नोपशमः
 आनिमित्त समाधेः। स एव।

समाधिचित्रे ज्ञेयो ग्राह्यग्राहकभावतः॥

त्रिविधस्य ग्राह्यस्य गोचरस्य ग्राहका ये समाधयः। ते शून्यतादिसमाधयः इति ग्राह्य
 ग्राहकभावेन त्रयः समाधयो ज्ञानव्याः। ते उभयं धातुक्रमं।

निर्विकल्पोऽपि विसृष्टो रतिमुक्तश्च सर्वदा॥ ७८॥

शून्यता समाधिर्निर्विकल्पा। उज्जलधर्मात्मनो रविकल्पनात्। अप्रणिहितो विसृष्ट
 समादात्मग्राह्यश्रयान्। आनिमित्तो रतिमुक्तः सर्वकालं तस्मिन् लक्षणाश्रयोपशमे

परिज्ञायै प्रहरणाय पुनः साक्षात्क्रियाय च। शून्य

तादिसमाधीनां त्रिविधार्थः परिकीर्तितः॥ ७९॥

उज्जलधर्मनैरात्म्ययोः परिज्ञार्थं शून्यता। तदात्मग्राह्यश्रयस्य प्रहरणार्थं मप्रणिहि

न्यज्ञानमुपाय। सत्त्वपरिपाचने चत्वारि संश्रवकृन्ति। क्षिप्रानि संबोधे सर्वपाप
प्रतिदेशयामि यावद् बहुमेज्ञानं संबोधयिष्ये प्रतिदेशना। उभेदनाये प्रसापरिणा
मना। क्रियाशब्दो समाधिधारणीसुखानि तैः सर्वोपक्षिपासाधनात्। बर्त्तायपदे
अप्रतिष्ठितनिर्वाणे। अस्मिन् त्रिविधउपाये सर्वभूमिषु बोधियज्ञानानामतमं तन्मये
मौशलमित्ययं प्रमेदः। सर्वस्वपराधसाधनं कर्म। धारणीविभागे त्रयः श्लोकाः॥

विपाकेन श्रुताभ्यासात् धारणपिसमाधिना॥ परीतामहती सा च
महती त्रिविधा पुनः॥ ७१ ॥ अप्रविष्टप्रविष्टानां भूमिनां मृदुम
धमा॥ अशुद्धभूमिकानां हि महती शुद्धभूमिका॥ ७२ ॥ धारणीनां
समाश्रित्य बोधिसत्त्वाः पुनः पुनः॥ प्रकाशयन्ति सद्धर्मं नित्यं संधारय
न्ति च॥ ७३ ॥

अत्रापि प्रमेदः कर्मचधारणाः संदर्शितं। तत्र त्रिविधा धारणी। पूर्वकर्मविपाके
न। श्रुताभ्यासेन। दृष्टधर्मबाहुश्रुत्येन यदुपाधाराणां सामर्थ्यविशेषणात्। समाधि
संनिधयेणा च। सा पुनर्विपाकश्रुताभ्यासाभ्यां परीता वेदितव्या। समाधिना महती
सापि महती पुनस्त्रिविधा। अभूमिप्रविष्टानां मृदीभूमिप्रविष्टानां अशुद्धभूमिका
नां मध्यामप्रसुभूमिषु। परिशुद्धभूमिका त्वधिमात्रा शेषा सुभूमिषु। इत्ययं प्रमे
दो धारणाः। सद्धर्मस्य प्रकारानं धारणां च कर्म। प्रणिधानविभागे त्रयः श्लोकाः॥

चेतनाच्छन्दसहिता ज्ञानेन प्रेरिता च तत्॥ प्रणिधानं हि धीराणां मस
मं सर्वभूमिषु॥ ७४ ॥ हेतुभूतं च विज्ञेयं चिन्तात्मकं फलं च तत्॥
आयत्ना मर्धसिद्धार्थं चित्तमात्रात्मकं हि तत्॥ ७५ ॥ चित्रं महद्विशु
द्धं च उत्तरोत्तरभूमिषु॥ आवोदधेर्बोधिसत्त्वानां स्वपराधप्रसाध
कं॥ ७६ ॥

अत्र प्रणिधानं स्वभावतो निदानतो भूमितः प्रमेदतः कर्मतश्च परिदीपितं चेत्

नाह्नसंप्रयुक्तास्वभावः। तानंनिदानं। सर्वभूमिधितिभूमिः। तच्चप्रशिधानं हे
 उभूतंविज्रदिबसप्रःफलत्वात्। आयत्नांवाभिप्रेतार्थसिद्धार्थंविज्ञासुनःसप्रः
 फलंविज्ञमात्रात् यथाभिप्रेतार्थसमृद्धिजावेदिन्या। येनप्रशिधानेनवदिका बोधि
 सत्त्वाविक्रीडन्ति। यस्यनसुकरासंख्याकर्तुंयस्यवेतिविलारः। चित्रमक्षिभक्तिचर्याभू
 मावेवंचैवंचस्यामिति। महद्भूमिप्रविष्टस्य दशमसुप्रशिधानानि। विश्रुतसुतरोत्तरा
 सुभूमिषुविश्रुतिविशेषादवोभेदित्येषप्रभेदः। स्वपरार्थप्रसाधनं कर्म। समाधिचित्र
 यदिभागेत्रयःश्लोकाः॥

नैरात्म्यद्विविधेतेयो ह्यात्मग्राहस्यचाश्रयः॥ नस्यचोप
 णमोनिर्वासमाधिचित्रयगोचरः॥ ७॥

त्रयाणांसमाधीनांत्रिविधोगोचरोत्तरेतेयः। पुञ्जलधर्मनैरात्म्यंशून्यतासमाधेः। तज्जभया
 तमग्राहस्याश्रयः पञ्चोपादानस्वभावाप्रशिहितसमाधेः। तस्याश्रयस्यात्मनोपशमः
 आनिमित्तसमाधेः। मख।

समाधिचित्रधेतेयो ग्राह्याहकभावतः॥

त्रिविधस्यग्राह्यस्यगोचरस्यग्राहकायेसमाधयः। तेशून्यतादिसमाधयः। इतिग्राह्य
 ग्राहकभावेनत्रयःसमाधयो ज्ञानव्याः। तेषुनयथाक्रमं।

निर्विकल्पोऽपि विसृजेरतियुक्तश्चसर्वदा॥ ७८॥

भूततासमाधिनिर्विकल्पः। पुञ्जलधर्मान्ननोरविकल्पनात्। अप्रशिहितोविसृज्य
 तस्मादात्मग्राह्याश्रयान्। आनिमित्तनोरतिसंप्रसक्तः सर्वकालेनसंज्ञादाश्रयोपशमे

परिज्ञायैप्रसङ्गायपुनःसाक्षात्क्रियायच्चा॥ शून्य

तादिसमाधीनांत्रिधार्थःपरिकीर्तितः॥ ७९॥

पुञ्जलधर्मनैरात्म्ययोःपरिज्ञार्थशून्यता। तदात्मग्राह्याश्रयस्यप्रहरणार्थमप्रशिहि

नः । न उपशमस्य साक्षात्क्रियार्थमानिमित्तः समाधिः । धर्मोदानविभगेऽप्येको ॥

समाधुपनिषत्वेन धर्मोदानचतुष्टयं ॥ देशितं
बोधिसत्त्वैः सत्त्वानां हितकाम्यया ॥ ८० ॥

तत्र सर्वसंस्काराः अनित्याः सर्वसंस्काराः उःखाः इत्यप्रतिहितस्य समाधेरुपनि
षद्भावेन देशितं । सर्वधर्मा अनात्मान इति भूयतायाः । शान्तं निर्वाणमिति आनि
मित्तस्य समाधेः । कः पुनरनित्यार्थो यावच्छान्तार्थः इत्याह ॥

असदर्थोऽविकल्पार्थः परिकल्पार्थ एव च ॥ वि
कल्पो यशसार्थश्च धीमतां तच्चतुष्टयं ॥ ८१ ॥

बोधिसत्त्वानामसदर्थोऽनित्यार्थः । यन्नित्यं नास्ति नदनित्यं तेषां यत्परिकल्पितं
तत्क्षरां । अभूतविकल्पार्थोऽऽऽर्था यत्परतन्त्रलक्षणां । परिकल्पमात्रार्थोऽ
नात्मा र्थः । एवमशब्देनावधारणां परिकल्पितानां नास्ति परिकल्पमात्रं तस्य
निपरिकल्पिततत्क्षरास्याभावार्थोऽनात्मा र्थ इत्युक्ते भवति विकल्पो यशसा
र्थः शान्तार्थः परिनिष्पन्नलक्षणां निर्वाणं । क्षराभङ्गार्थोऽनित्यार्थो वेदि
तस्यः परतन्त्रलक्षणास्य । अतस्तत्प्रसाधनार्थं क्षणिकत्वविभगे दशश्लोकाः ॥

अयोगाद्भूतोत्पत्तेर्विरोधात्त्वयमस्थितेः ॥ अभावाल्लक्षणे

कान्तादतद्वृत्तेर्निरोधतः ॥ ८२ ॥ परिणामोपलक्ष्ये तद्धे

तुल्यफलत्वतः ॥ उपात्तत्वाविपत्त्या च भ्रष्टसत्त्वा उवृत्तितः ॥ ८३ ॥

तत्र क्षणिकं सर्वसंस्कृतमिति पञ्चावचनादियं प्रतिज्ञावेदितव्या । तत्सु न
कथं सिध्यति । क्षणिकत्वमनरेणा संस्काराणां प्रवृत्तेरयोगात् । प्रवृत्तेन हि
वृत्तिः प्रवृत्तिः । साचान्तरेण प्रतिक्षणसुत्यादनिरोधौ न युज्यते । अथ काः

तान्तरं स्थित्वा पूर्वोत्तरनिरोधो न्यायतः प्रवन्धेनेष्यते वृत्तिः । तदनन्तरं प्रवृत्तिः
 न स्यात् प्रवन्धाभावात् । नैव चोत्पन्नस्य विना प्रवन्धेन कालान्तरं भावोऽयुज्यते ।
 किंकारणं हेतुतः उत्पत्तिः । हेतुतो हि सर्वं संस्कृतमुत्पद्यते भवतीत्यर्थः । न यदिः
 भूत्वा पुनरुत्तरकालं भवति तस्यावश्यं हेतुना भवितव्यं । विना हेतुना आदित इ
 वा भावात् । न च तत्तैव हेतुना भवितुमर्हति तस्याप्युक्तहेतुकत्वात् । न चान्यो हेतु
 रूपलभ्यते । तस्मात्प्रतिक्षणमवश्यं पूर्वहेतुकमन्युद्भवतीति वेदितव्यं । एवं
 विना प्रवन्धेनोत्पन्नस्य कालान्तरं भावोऽयुज्यते । अथाप्येवमिष्येत नोत्प
 न्नं पुनरुत्पद्यते यदर्थं हेतुना भवितव्यं स्यात्स च तत्कालान्तरेण पश्चान्निरुद्ध
 ते नोत्पन्नमात्रमेवेति । तत्पश्चात्केन निरुध्यते । यद्युत्पादहेतुनैव तदुत्पत्तिः ।
 किंकारणं । उत्पादननिरोधयोर्विरोधात् । न हि विरोधयोरुत्पत्त्या हेतुरुपलभ्यते ।
 तद्यथा खानपयोः शीतोऽस्योश्च । कालान्तरनिरोधस्यैव च विरोधात् । केन
 विरोधात् । आगमेन च । यउक्तं भगवता । मायो यमालेभिश्चो संस्कारा आपा
 यिका सावत्कालिका इत्वरप्रत्युपस्थापिन इति । मनस्कारेण च योगिनां ति
 हि संस्काराणां सदयव्ययो मनसि कुर्वन्तः प्रातिक्षणं तेषां निरोधं यदपि । अ
 न्यथा हि तेषामपि निर्विद्धि रागविमुक्तयो नस्य र्यभासे यो मरणा कालाद्विमुनि
 रोधं यदपि । यदि चोत्पन्नः संस्कारः कालान्तरं तिष्ठेत् सत्त्वयमेव वा तिष्ठेत् ।
 त्वयमेव स्थातुं समर्थः स्थितिकारणो न वा केनचित् । स्वयं तावदवस्थान
 मयुक्तं । किंकारणं । पश्चात्स्वयमस्थितिः । केन वा सोऽने पुनः स्थातुं न समर्थः
 स्थितिकारणो नापि न युक्तं तस्याभावात् । न हि तर्हि किंचिदुपलभ्यते । अथा
 पिस्याद्विनापि स्थितिकारणो न विनाशकारणमावात् अवतिष्ठते । तच्चेत्
 विनाशकारणो पश्चाद्विनश्यति । अग्निनेव श्यामतेति । तदुत्पत्तितस्याभावान्
 न हि विनाशकारणं पश्चादपि किञ्चिदस्ति श्यामता विनश्यतीति सुप्रसिद्धं ।
 विसदृशोऽप्यनौ तु तस्य सामर्थ्यं प्रसिद्धं । तथा हि तत्संवन्धात् श्यामतायाः संत

त्रिविधसदृशी गृह्यते ननु सर्वं धैवा प्रवृत्तिः। अपा नपि क्वाप्यमानानामाश्रितं वन्धा
 दत्यन्तरतमोत्पत्तिनोऽतिमान्धादने पुनरनुपत्तिगृह्यते। ननु सकृदेवाश्रितं
 वन्धा न दभावः। नैव चोत्पन्नस्य कस्यचिदस्थानं व्युत्पत्तेः। लक्षणीकान्तात्। ये
 कान्तिके हेतुस्तस्मिन् लक्षणासक्तं भगवता यजुः संस्कृतस्यानित्यता। तद्यदि
 नोत्पन्नमात्रं विनश्येत्। कंचित्कालमस्यानित्यता न स्यादिति। अनेकान्तिकानि
 त्यता लक्षणा प्रसस्यते। अथापि स्यात्प्रतिक्षरामपूर्वोत्पत्तौ तदेवेदमिति प्रत्यक्ष
 भिज्ञानं न स्यादिति। तद्वदस्येव सादृश्यस्य अनुवृत्तेर्मायाकारपलकवत्। सादृ
 र्पात्तवर्द्धनं तद्भावादिति। कथं गम्यते। निरोधतः। न हित धैवा वस्थितस्यानेति
 शेषः स्यादतिक्षरानिर्विशिष्टत्वात्। तस्मान्न तत्तदेवेत्यवधार्यते अनेपरिणा
 मो पलब्धेऽथ। परिणामो हि नामान्यथात्वं। तद्यदि नादित्येवारब्धं भवेत्तद्व्याप्ति
 कवासानां भावानामने परिणामो नो पलभ्येत। तस्माददित्येवान्यथात्वं मा
 रब्धं यत्क्रमेणाभिवर्द्धमानमने व्यक्तिमापद्यते भीरुस्यैव दधवस्थायां। या
 वत्तदन्यथात्वं सृष्टत्वात्परिच्छिद्यते। तावत्सादृश्यानुवृत्तेस्तदेवेदमिति ता
 यत इति सिद्धं। ततश्च प्रतिक्षरामन्यथात्वात्। क्षणिकत्वं प्रसिद्धं। कुतश्च प्रसि
 द्धं। तदेतत्त्वफलत्वतः। क्षणिकहेतुत्वात्। क्षणिकफलत्वाच्चेत्यर्थः। क्षणिकं
 हि चित्तं प्रसिद्धं तस्य चान्ये संस्काराश्च श्रुत्यादयो हेतुतः। तस्मान्नेऽपि क्षणिक
 इति सिद्धं। नन्वक्षणीकात् क्षणिकं भविष्यमिति यथानित्यादनित्यमिति। चित्त
 त्वत्त्वं त्वपि सर्वे संस्काराः फलं। कथं मिदं गम्यते। उपात्तत्वादाधियत्वाच्चुद्ध
 सत्त्वात्तद्वृत्तितश्च। चित्तेन हि सर्वे संस्काराश्च श्रुत्यादयः साधिकाणा उपात्ताः
 सहसंमूर्च्छनाः तदनुग्रहानुवृत्तितः। तस्मान्ने चित्तस्य फलं चित्तस्य चाधियत्वं
 संस्कारेषु। यथोक्तं भगवता। चित्तेनायं लोको नीयते चित्तेन परिरुध्यते चित्त
 त्वान्यत्र स्ववशवर्तते इति। तथा विज्ञानप्रत्यये नामरूपमित्युक्तं। तस्माच्चित्त
 त्वस्य फलं। अहं चित्तानुवृत्तितश्च। अहं हि योगिनां चित्तं संस्कारा अनुवर्तते।

यथोक्तं। ध्यायीभिः शुद्धिमांश्चिन्नवशे प्राप्ते रमं सरुत्कथं सचेत्सुवर्णम
 धिमुच्यते तदप्यस्य तथैव स्यादिति। तस्मादपि चिन्नफलं संस्काराः। सत्त्वाजुष्ट
 नितम्ब। तथा हि पापकारिषु सत्त्वेषु वा ह्याभावाद्दीना भवन्ति। उरूपकारि
 षु च प्रसीताः। अतस्तच्चिन्नाजुवर्तनात् चिन्नफलत्वं संस्काराणां सिद्धं। नत
 श्वनेषां क्षणिकत्वं। न हि क्षणिकस्याक्षरिकां फलं सृज्यते तदनुविधायित्वा
 न। एवं तावदविशेषेण संस्काराणां क्षणिकत्वं शाब्दां श्लोकाभ्यां साधितं। आ
 ध्यात्मिकानां पुनः साधनार्थं पञ्चश्लोकावेदिन्याः॥

आद्यतरतमेनापि च येनाभ्रयभावतः॥ विकारपरिपाकाभ्यां
 तथाहीनविशिष्टतः॥ ८४॥ भास्वराभास्वरत्वेन देशान्तरगमे
 नच॥ सर्वाजाबीजभावेन प्रतिविम्बेन चोदयः॥ ८५॥ चतुर्दशवि
 धोत्पत्तौ हेतुमानविशेषतः॥ चयायार्थादयो गाञ्च आभ्रयत्व अ
 संभवात्॥ ८६॥ स्थितस्यासंभवादने आद्यनाशविकारतः॥ त
 थाहीनविशिष्टत्वे भास्वराभास्वरेऽपि च॥ ८७॥ गत्यभावात्स्थितायो
 गाञ्चरमत्व असंभवात्॥ अनुवृत्ते च चिन्नस्य क्षणिकं सर्वं संस्कृतं॥ ८८॥

आद्यतरतमेनापि यावत्क्षणिकं सर्वं संस्कृतमिति। कथमेवमेभिः क्षणिकत्वं सिध्य
 ति। आध्यात्मिकानां हि संस्काराणां चतुर्दशविध उत्पादः। आद्यउत्पादो यावत्प्रथम
 त आत्मभावाभिनिर्दृतिः। तरतमेनयः प्रथमजननक्षरणदुर्ध्व। च येन य आहारस्व
 प्नब्रह्मचर्या समापत्त्यपचयिन। आभ्रयभावतः यश्चक्षुर्विज्ञानादीनां चक्षुरादिभि
 राभ्रयेः। विकारेण यो रागादिभिर्वर्गादिविपरिणामतः। परिपाकेन योगर्भवा
 दज्जमारुखमध्यमवद्भावस्थासु। हीनत्वेने विशिष्टत्वेन च योऽर्गते चोत्पत्त्या
 नानां यथाक्रमं। भास्करत्वेन यो निर्मितकामेषु यानि निर्मितकामेषु रूपारूपेषु चो
 पपन्नानां चिन्मात्राधीनत्वात्। आभास्वरत्वेन यस्तदन्यत्रोपपन्नानां। देशान्तर

गमनेनयोऽन्यदेशान्याद निरोधेऽन्यदेशान्यादः। मधीजत्वेनयोऽहंतश्चरमान्कथा
 न्वर्जयित्वा। अवीजत्वेन यत्नेषामेवाहंतश्चरमेषां। प्रतिविम्बत्वेन। योऽयं विमोक्षभा
 यिनां समाधिवशेन प्रतिविम्बानां संस्काराणां सुत्यादः। एतस्यांचतुर्दशविधाया सु
 म्पन्नावाध्यात्मिकानां संस्काराणां क्षणिकत्वं हेतुमान विशेषादिभिः कारणैर्वेदित
 वं। आद्योत्पादेतावत् हेतुत्वविशेषात्। यदिहितस्य हेतुत्वेन विशेषो न स्यात्तदुत्ता
 याः संस्कारप्रवृत्तेरुत्तरोत्तरविशेषो नोपलभ्यते हेतुत्वविशेषात्। विशेषेचनजित
 उत्तरेभ्यस्तस्यान्यत्वात् क्षणिकत्वसिद्धिः। तरतमोत्पादे मानविशेषात्। मानमना
 रामित्यर्थः। नहि प्रतिक्षणां विनाऽन्यत्वेन परिमाराविशेषो भवेत्। उपचयोऽन्यदे
 चयापार्थान्। उपस्तम्भोदिवयः। तस्यापार्थस्य दन्तरेण क्षणिकत्वं तथैवावस्थि
 तत्वात्। अयोगाच्चोपचयस्यैव। नहि प्रतिक्षणां विना सुदन्तरोत्पत्त्या पुज्येतोपच
 यः। आश्रयभावेनोत्पन्नावास्थितत्वासंभवात्। नहितिष्ठत्याश्रयेन तदाश्रितस्यानव
 स्थानं पुज्यते। यानेतिष्ठतितयस्सुखानवस्थानवदन्यथासाश्रयत्वं न संभवेत्। वि
 क्षरोत्पत्तौ परिपाकोत्पत्तौ च स्थितस्यासंभवात्। आद्यनाशविकारतः। नहितथा
 स्थितस्यैव रागादिभिर्विकार संभवति। नचावस्थान्तरेषु परिपाद आदावविनाशो
 सम्यगेव विकाराभावात्। तथाहीनविशिष्टोत्पत्तौ क्षणिकत्वं वेदितव्यं यथाविकार
 परिपादोत्पत्तौ। नहितथास्थितेष्टेव संस्कारेषु कर्मवासना वृत्तित्वाभ्यतेयते
 उर्गतौ वा स्यात्पुन्यतिः सुगते वा। क्रमेणादि संततिपरिणाम विशेषात् वृत्तिता
 भोऽपुज्यते। भास्वराभास्वरेऽपि चोत्पादे तथैव क्षणिकत्वं पुज्यते। भास्वरेताव
 त् तथास्थितस्यासंभवात् चित्ताधीनवृत्तितायाः। अभास्वरेऽपि बादी विनाशान्त
 रेणानेविकाराभोगात्। देशान्तरगमनेनोत्पत्तौ गत्यभावात्। नहि संस्काराणां दे
 शान्तरसंक्रान्तिलक्षणा गतिर्नामकाचित्क्रिया पुज्यते। साहस्यन्नावा संस्कारं दे
 शान्तरं गमयेदनुत्पन्नावा। यद्युत्पन्ना नेन गतिकालेन केचिदुत्तइति स्थितिः स्ये
 दगमनं नोपपद्यते। अभाऽनुत्पन्नतिना सत्यां गतौ गत इति न पुज्यते ॥ सा च कि

यायदितद्देशस्थ एव संस्कारे कारित्रं करोति न युज्यते । स्थितस्यान्यदेशाप्राप्तेः
 अप्यान्यदेशस्थे न युज्यते । विना क्रियया अन्यदेशाप्राप्तेः । न च क्रिया तत्र वा अन्य
 त्रवादेशे स्थिता संस्कारा दभ्यो यत भ्यते । तस्मान्नास्ति संस्काराणां देशान्तरसंज्ञा
 तुत्यासादभ्यगतिः । तदभावाच्च सिद्धं क्षणिकत्वं । देशान्तरान्तरनिरोधनितक्षणा
 गतिविभवद्विः कारणो वेदितव्यः । अस्ति चित्तवशेन यथा चक्रमराण्य वस्थासु । अ
 स्ति पूर्वकर्माविधेन यथानराभवः । अस्मभियातवशेन यथा क्षिप्रस्वेधो । अस्ति
 संवधवशेन यथा याननदी जवात्तुलानां । अस्ति नोदनवशेन यथा वायुप्रेरिता
 मोतरादीनां । अस्ति स्वभाववशेन यथा वायोस्मिर्यगामनमग्रेरुर्ध्वज्वलनम
 पां निम्ने स्पन्दनं । अस्म्युभावेन यथामश्रौषधानुभावेन । केषां चिदयस्माना
 नुभावेनायसां । ऋक्षानुभावेन ऋद्धिमतां । सर्वाजाबीजभावेनोत्पन्नो क्षणिक
 त्वं वेदितव्यं स्थितायोगाच्चरमासंभवाच्च । न हि प्रतिक्षणां हेतुभावमनोरेणा न
 भास्थितस्यान्यस्मिन्काले पुनर्बीजभावो युज्यते । निर्वाजत्वं वा चरमेक्षरो । न च श
 क्यं पूर्वं सर्वाजत्वं चरमे क्षरो निर्वाजत्वमभ्युपगन्तुं । तदभावे चरमत्वा संभवात् । त
 धादिचरमत्वमेव न संभवति । प्रतिविश्वोत्पन्नो क्षणिकत्वं चित्तानुवृत्तिरो वेदितव्यं
 प्रतिक्षणां चित्तवशेन तदुत्पादात् । एकान्तान्साधितमाध्यात्मिकं सर्वसंस्कृतं क्ष
 णिकमिति । वास्येयानां क्षणिकत्वं त्रिभिः श्लोकैः साधयति ॥

भूतानां वद्विधार्थस्य क्षणिकत्वं विधीयते ॥ शोषवृद्धिः प्रकृत्या
 च चक्रत्वात् वद्विसानितः ॥ ८५ ॥ तत्संभवान्त्विष्याश्च परिणाम
 मचक्षुष्यात् ॥ वर्णागभरसस्पर्शानुत्पत्त्याच्च तथैव तत् ॥ ८६ ॥
 इभनाधीनवृत्तित्वान्नारतमोपलब्धितः ॥ चित्तानुवृत्तेः पृथक् ॥
 न क्षणिकं वासुमप्यतः ॥ ८७ ॥

किंपुनस्तद्वाच्यं । चत्वारिंशद्भूतानि । वद्विधार्थः । वर्णागभरसस्पर्शशब्दाधर्मा

यतनिकंचरूपं। अतोभूतानां षड्विधार्थस्य च क्षणिकत्वं विधीयते। कथं विधीयते। अ
 पोतावच्छेदोपपत्तेः। उत्स सरस उगादि स्यात् क्रमेण वृद्धिः शोषश्चोपलभ्यते। न चोभय
 मन्तरेण प्रतिक्षरां परिणामं न स्यात्पश्चाद्विशेषकारणाभावात्। वायोः प्रकृत्या कल
 ता दृष्टिरानितश्च। न ह्यवस्थितस्य चलत्वं स्थानत्वभावादिति प्रसाधितमिति। न
 च वृद्धिर्ह्यसौ तथैवावस्थितत्वात्। एषिव्याप्तसंभवात्। परिणामचतुष्टयात्। न च
 देनायश्च गृह्यते वा पुंश्च। अहो दिवा स हि नाम्नः। एषिवी संभवा विवर्तकाले। त
 स्मान्मूलत्वात् सापि क्षणिकावेदितव्या। चतुर्विधश्च परिणामः। एषिव्याप्तपतन्ये
 कर्मकृतः सत्त्वानां कर्मविशेषात्। उपक्रमकृतः प्रवृद्धिभिः। भूतकृतोऽप्यादिभि
 कालाकृतः कालान्तरपरिणामतः। सत्त्वान्तरेण प्रतिक्षरा मन्वोत्पत्तिं न युज्यते विव
 रकारणाभावात्। वर्णा गंधरसस्पर्शानां एषिव्यादिभिः सुखकारणात्वात् तथैव
 क्षणिकत्वं वेदितव्यं। तेजसः पुनः क्षणिकत्वमिधनाधीनवृत्तित्वात्। न हि तेजसु
 त्यत्र तेजः स होत्यन्नमिधनं तथैवावस्थिते। न च दग्धे धनं तेजः स्थातुं समर्थः। न
 भूदनेऽप्यनिबध्ननस्यावस्थानमिति। श्लोकवद्वाच्यो रोधा दृग्दीनां पूर्वमभिधानं
 पश्चात्तेजसः। शब्दः पुनर्योऽपि कालान्तरसु पतभ्यते घटादीनां तस्यापि क्षणिक
 त्वं वेदितव्यं तारतम्योपलब्धेः। न ह्यसति क्षणिकत्वे प्रतिक्षरामन्तरतमोपलब्धि
 स्यात्। धर्मा यतनिकस्यापि रूपस्य क्षणिकत्वं प्रसिद्धमेव चिन्तावृत्तेर्यथा पूर्वव
 त्तं। तस्मादहं मपि क्षणिकं प्रसिद्धं। पृच्छयते खल्वपि सर्वसंस्काराणां क्षणिकत्वं सि
 द्ध्यति कथं कृत्वा। इदं तावदयमक्षणिकवादी प्रष्टव्यः। कस्माद्भवान्नित्यत्वमिच्छति
 न संस्काराणां क्षणिकत्वं नेच्छतीति। यद्येवं वदेत् प्रतिक्षरामन्यत्वस्याग्रहणादि
 निस इदं स्याद्वचनीयः। प्रसिद्धक्षणिकभावेऽपि प्रदीपादिषु निश्चलावस्थायां
 तदग्रहणादक्षिणिकत्वं कस्मान्नेष्यते। यद्येवं वदेत् पूर्ववत्पश्चादग्रहणादिति।
 स इदं स्याद्वचनीयः। संस्काराणामपि कस्मादेवं नेष्यते। यद्येवं वदेत् विलक्षणत्वा
 न् प्रदीपादि तदन्यसंस्काराणामिति। स इदं स्याद्वचनीयः। द्विविधं हि वैज क्षणिकत्वं

भाववैलक्षण्यं च । न यदि तावत्त्वभाववैलक्षण्यमभिप्रेत मन एव दृष्टान्तत्वं युज्यते । न हितत्त्वभावत एव तस्य दृष्टान्तो भवति यथा प्रदीपः प्रदीपस्य गौर्वागौ रिति । अथ वृत्तिवैलक्षण्यमन एव दृष्टान्तत्वं प्रदीपादीनां प्रसिद्धत्वात् । क्षणिकत्वं तु वृत्तेः पुनः सदृशं प्रष्टव्यः । कश्चिदिच्छसि यानेति छति यानास्तु गच्छेदिति । यदि नोक्षति वदेत् । सदृशं स्याद्वचनीयः । चक्षुरादिषु तिष्ठत्सु न दाश्रितं विज्ञानं प्रवक्षेन्न गच्छतीति न युज्यते । यद्येवं वदेत् ननु च दृष्टं वर्तिसंनिधिते प्रदीपे प्रवक्षेन्न गच्छति वर्त्या अवस्थानमिति । सदृशं स्याद्वचनीयः । न दृष्टं तत्र वक्षेन्न वर्त्याः प्रतिक्षणं विकारोत्पत्तेरिति । यद्येवं वदेत् सति क्षणिकत्वे संस्काराणां कस्यान्प्रदीपादिव क्षणिकत्वं न सिद्धमिति । सदृशं स्याद्वचनीयः विपर्ययसंस्तुत्वात् । सदृशं संततिश्च वक्ष्येत्त्यादि क्षणिकत्वमेषानं प्रज्ञायते । यतः सत्यप्यपरापरत्वे तदेवमिति विपर्ययो जायते । इतरथा हि अनित्यनित्यविपर्ययो न स्यात्तदभावे संज्ञेः शो न स्यात्कृतः पुनर्व्यवधानमित्येवं पर्यनुयोगतोऽपि क्षणिकत्वं सर्वसंस्काराणां प्रसिद्धं । अमुलनैरात्म्यप्रसाधनार्थं नैरात्म्यविभागे ह्यदशभौकाः ॥

प्रतप्समितयावाच्यः अमुलोऽव्यतो न तु ॥ नोपलम्भाद्विपर्ययात्कलेशात्कल्लिष्टहेतुतः ॥ ८२ ॥ एकत्वान्यत्वतो वाच्यस्तस्मादोपक्षयादसौ ॥ स्फुटत्वात्त्वप्रसङ्गाच्च तद्व्यवप्रसङ्गतः ॥ ८३ ॥ इवमनमपवाच्यश्च वचनीयं प्रयोजनं ॥ एकत्वान्यत्वतो वाच्यो न युक्ते निष्प्रयोजनः ॥ ८४ ॥ लक्षणाद्व्योक्तदृष्ट्याश्च शास्त्रतोऽपि न युज्यते ॥ ८५ ॥ इत्येति विविक्तानाम्भवात्प्रत्ययानसः ॥ निरर्थक्यादतोऽव्यायावन्मोक्तान युज्यते ॥ ८६ ॥ स्त्वामित्वेति चानित्यमनिष्टं न प्रवर्तयेत् ॥ न त्कर्मलक्षणां साध्यं संबोधो वाध्यते त्रिधा ॥ ८७ ॥ दर्शनोच्यते यत् स्वयं भू-

नत्रयादपि॥ तद्यत्नप्रत्ययत्वं च निर्यत्नं दर्शनादिकं॥ ९८॥
 अकर्तृत्वादनित्यत्वात्सकृन्नित्यप्रवृत्तिः॥ दर्शनादिषु यत्नस्य
 स्वयंभूतं न युज्यते॥ ९९॥ तथा स्थितस्य नष्टस्य प्रागभावादिनि
 त्यतः॥ तृतीयपक्षाभावाच्च प्रत्ययत्वं न युज्यते॥ १००॥ सर्वधर्मा
 अनात्मानः परमार्थेन भूयन्ताः॥ आत्मा पतन्ने दोषश्च देशितो य
 त एव च॥ १०१॥ संक्षेपशब्दवदाने च भवस्थाने दमित्रके॥ वृ
 न्निसंतानभेदो हि पुरुतेनोपदर्शितः॥ १०२॥ आत्मदृष्टिरज
 न्याद्या अभ्यासोऽनादिकालिकः॥ अयन्नमोक्षा सर्वेषां नमोक्षा
 पुरुतोऽस्ति वा॥ १०३॥

पुरुतः किमस्तीति वक्तव्यो नास्तीति वक्तव्यः । आह॥

प्रज्ञाप्रलिनयावाच्यः पुरुतोऽव्यतो न तु॥

यतश्च प्रज्ञाप्रितोऽस्तीति वक्तव्यो व्यतो नास्तीति वक्तव्यः । एवमने काराव
 दपरिग्रहे नैवास्तित्वे दीषादकाशो न नास्तित्वे । स पुनर्द्व्यतो नास्तीति कथं वे
 दितव्यः । नोपलभ्यात् । न हि स द्व्यत उपलभ्यते रूपादिवत् । उपलब्धि हि
 नाम बुद्ध्या प्रतिपत्तिः । न च पुरुतं बुद्ध्या न प्रतिपद्यते पुरुतवादिनः । उक्तं च
 भगवता । इह एव धर्मे आत्मानमुपलभ्यते प्रज्ञा ययतीति कथं नोपलब्धो भवति । न स एव उपलभ्यमानो व्यत उपलब्धो भवति । किं कारणं । विपर्यय
 स्यात् तथा स्यात्मान्यात्मेति विपर्ययसंज्ञा भगवता । न स्माद्य एवं पुरुतया
 ह्यविपर्ययः । कथमिदं गम्यते । संक्षेपज्ञात् । सत्कायदृष्टिक्लेशतश्चरणी ह्येव
 संक्षेपो यत न अहं ममेति । न च विपर्ययः संक्षेपो भवितुमर्हति । न चैष संक्षे
 रा इति कथं वेदितव्यं । क्लिष्टहेतुतः । तथा हि न हेतुकाः क्लिष्टारागादय उत्प
 ण्यन्ते । यत्र पुनर्बुद्धि रूपादिसंज्ञके प्रवृत्तिः पुरुत इति तस्मात्किमेकत्वे

न पुनरुक्तो वक्तव्य आदिस्त्रिदशत्वेन । आह ॥

एकत्वान्यत्वतो वाच्यस्तस्मादसौ

किंकारणं । दोषद्वयात् । कतमस्मादोषद्वयात् ॥

एकत्वान्यत्वप्रसङ्गाच्च तदुच्यते प्रसङ्गतः ॥

एकत्वे हि स्वभावानामात्मत्वं प्रसज्यते पुनरुक्तस्य च द्वयसत्त्वं । अपान्यत्वे पुनरुक्तस्य द्वयसत्त्वं । एवं हि पुनरुक्तस्य प्रसङ्गप्रितोऽस्तित्वा दवक्तव्यत्वं पुनरुक्तं तेनाव्याकृतं बलुसिद्धिः । येषु नः शास्त्रः शासनमतिक्रम्य पुनरुक्तस्य द्वयतोऽस्तित्वमिच्छन्ति तद्दं सुर्वचनीयाः ॥

इदमन्यथा वाच्यं च वचनीयं प्रयोजनं ॥

किंकारणं ॥

एकत्वान्यत्वतोऽवाच्या न्युक्तो निष्प्रयोजनः ॥

अथ रक्षानमात्रात् पुनरुक्तस्यावक्तव्यत्वमिच्छेयः । यथाग्निरिध्वनान्नान्योनान्नो वाक्तव्य इति । तद्दं सुर्वचनीयाः ॥

लक्षणा लोकादृशाश्च शास्त्रतोऽपि न युज्यते ॥

इध्वनाग्नेर्वाच्यत्वमुपलब्धेर्द्वयेन हि ॥

एकत्वेनान्यत्वेन च अग्निरिनामतेजोधातुरिध्वनं दोषाणि भूतानि । तेषां च भिन्नं लक्षणा मित्यन्य एवाग्निरिध्वनात् । लोके च विनाप्यग्निना दृष्टमिध्वनं काष्ठादि विनापि चेश्वनेनाग्निरिति सिद्धमन्यत्वं । शास्त्रे च भगवता न क्वचिदग्नीध्वनयोरवाच्यत्वमुक्तमित्युक्तमेतत् । विना पुनरिध्वने नाग्निरस्तीति कथमिदं विज्ञायते । उपलब्धेस्तु भारि वासना विक्षिप्तं इरमपि ज्वलत्यरेति । अपापि

स्वाहायुक्तत्रेभ्यः नमिति अनयवाचीभ्यः नयोरन्यत्रमिति विधिः । अतः इयेन हि उ
पलब्धेरिति प्रकृतं । इयं हि तत्रोपलभ्यते अर्चिर्वासश्चेन्न त्वेन । अस्मिन् पुनरुक्तो
यश्च यथावद्विज्ञाता कर्ता भोक्ता ज्ञाता मोक्ता च । न स इत्याहुर्न्यते । तामयावन्नो
क्ता । सहि दर्शनादिसंज्ञकानां विज्ञानानां प्रत्ययभावेन वा कर्ता भवेत् स्वामित्वे
न वा । तत्र नावत् ॥

इयं प्रतीत्यविज्ञानसंभवात्प्रत्ययो न स ॥

किं कारणं । नैरर्थक्यात् । बहिस्तस्य तत्र किंचित्तामर्थं दृष्टं ॥

स्वामित्वे सति वानित्यमनिष्टं न प्रवर्तयेत् ॥

सहि विज्ञानप्रवृत्तौ स्वामी भवन्ननिष्टं विज्ञानमनित्यं न प्रवर्तयेत् । अनित्यं च ।
नैव तस्मादुभयपाप्यसंभवात् । असौ इत्यायावन्नोक्ता न युज्यते अपि यत्तु य
दि इव्यतः पुनरुक्तोऽस्ति ॥

तत्कर्मलक्षणासाध्यं

यदि इव्यतोऽस्ति तस्य कर्मा सुप्रलभ्यते । यथा च क्षुरादीनां दर्शनादितत्क्षणा
च रूपप्रसादादि । न चैकैकपुनस्तस्य । तस्मात्त्रसोऽस्ति इव्यतः । तस्मिंश्च इव्यतः
रूपमागौ बुद्धस्य भगवतः ॥

संबोधो बाधते त्रिधा ॥

शुभीराभिसंबोधः । असाधारणाभिसंबोधः । लोकोत्तराभिसंबोधश्च । न हि पु
नराभिसंबोधे किंचिज्जंभीरमभिसंबुद्धं भवति । न तीर्थसाधारणं न लोकाउ
चित्तं । तथा सृष्ट्याहः सर्वलोकगम्यः । तीर्थभिनिविष्टः । दीर्घसंसारे चित्तश्च ।
अपि यत्तु पुनरुक्तो इत्याभवन् यावद्विज्ञाता दर्शनादिषु सप्रयत्ने नाभवेत्तिष्ठ
मन्त्रो वा । सप्रयत्नस्य वा पुनरसौ प्रयत्नः स्वयं भवेदाकस्मिकः । तत्प्रत्ययो

दर्शनादोचतयत्रः स्वयंभूतं त्रयादपि ॥

तस्मादेव च दोषत्रयादभ्यमाणात् ॥

तद्यत्र प्रत्ययत्वं च

नेति वर्तते । निष्प्रयत्नस्य वा सुनः सतः सिद्धं भवति ॥

निर्यत्नं दर्शनादिकं ॥

इत्यसन्निव्यापारे उक्तस्य दर्शनादौ कथमसौ द्रष्टा भवति । यावद्विज्ञानादि
षत्रयादित्युक्तं कतमस्मादोषत्रयात् ॥

अकर्तृत्वादित्यन्तात्सकृन्नित्यप्रवृत्तिः ॥

दर्शनादिषु यत्नस्य स्वयंभूतं न युज्यते ॥

यदि दर्शनादिषु प्रयत्नभाक्स्मिको यतो दर्शनादीनि । न तर्हि ते घोष उक्तः
कर्तृति कथमसौ द्रष्टा भवति । यावद्विज्ञानासति नाकस्मिकत्वे निरपेक्षकत्वा
त् न कदाचित्प्रयत्नो न स्यादित्यो न स्यात् । नित्ये च प्रयत्ने दर्शनादीनां सुग
पच्चनित्यं च प्रवृत्तिः स्यादिति दोषः । तस्मान्न युज्यते दर्शनादिषु प्रयत्नस्य
स्वयंभूतं ॥

तथास्थितस्य नवस्य प्रागभावानित्यतः ॥

तृतीययथाभावाच्च प्रत्ययत्वं न युज्यते ॥

अथ उक्तलप्रत्ययः प्रयत्नः स्यात् । तस्य तथास्थितस्य प्रत्ययत्वं न युज्यते प्रा
गभावात् । सति हि तत्प्रत्ययत्वं न कदाचित् उक्तं नास्तीति । किमर्थं प्राक् प्रय
त्नो न स्यादयमनित्यत्वं । विनष्टस्यापि प्रत्ययत्वं न युज्यते उक्तलस्यानित्यत्वं प्र
सङ्गान् । तृतीयश्च कश्चित्प्रत्यक्षो नास्ति यन्नस्थितो न विनष्टः स्यादिति । तत्प्रत्य

नोऽपि प्रयत्नानयुज्यते। एवंतावद्युक्तिमाश्रित्य इव्यतः पुङ्गलो नोपलभ्यते॥

सर्वे धर्मा अनात्मानः परमार्थेन भूयताः॥ आत्मो
पलम्भे दोषश्च देशितो यत एव च॥

धर्मोद्देशेनेषु हि भगवता सर्वे धर्मा अनात्मान इति देशितं परमार्थभूयतायाम
स्ति कर्मस्ति विपाकः कारकलुनोपलभ्यते यस्मांश्च स्कान्तिविधिपतिभ्यः
श्च स्कान्तिप्रतिसंस्थाति। अत्र तत्र धर्मसंकेतादिति देशितं। पञ्चकेषु पञ्चादी
नवा आत्मोपलम्भ इति देशिताः। आत्मदृष्टिर्भवति जीवदृष्टिः निर्विशेषो भव
ति तीर्थिकैः। उन्मार्गप्रतिपन्नो भवति। भूयतायामस्य चित्तं न प्रस्कन्दति न प्र
सीदति न संतिष्ठते नाधिसुच्यते। आर्यधर्मा अस्मन्मववदायते। एवमागम
तोऽपि न युज्यते। पुङ्गलोऽपि हि भगवता तत्र तत्र देशितः। परिज्ञाता बोभार
हारश्रद्धानुसार्थादि पुङ्गलव्यवस्थानत इत्यसति इव्यतोऽस्ति त्वे कस्मादेशितः॥

संकेतेश्च व्यवदाने च अवस्थाच्छेदभिन्नके॥
वृत्तिसंतानभेदो हि पुङ्गलेनोपदर्शितः॥

अवस्थाभिन्ने हि संकेतेश्च व्यवदाने छेदभिन्ने च। पुङ्गलप्रज्ञप्रिमन्तरेणा तद
न्तिभेदः संतानभेदश्च देशयितुं न शक्यः। तत्र परिज्ञासूत्रे परिज्ञेयाधर्माः सं
केतेश्च परिज्ञा व्यवदानं। भारहरसूत्रे। भारो भारदानं च संकेतेशः। भारनिधो
परां व्यवदानं। तयोर्वृत्तिभेदः संतानभेदश्चान्तरेणा परिज्ञाता विभारहारपु
ङ्गलप्रज्ञप्रिं न शक्ये तददेशयितुं। बोधिपक्षाश्च धर्मा वङ्गधावस्थाः प्रयोगर
ज्ञानभावना निष्ठा मार्गविशेषभेदतः। तिष्ठां वृत्तिभेदः संतानभेदश्चान्तरेणा
श्रद्धानुसार्थादि पुङ्गलप्रज्ञप्रिं न शक्ये तददेशयितुं। येनासति इव्यतोऽस्ति त्वे
पुङ्गलो देशित इत्ययमत्र तयोर्वेदितव्यः। इतरथा हि पुङ्गलदेशनानि प्र

भोजनाप्राप्तेति। नहि तावदसावात्म्यदृष्ट्यादनार्थं कुज्यते यस्मात्॥
आत्मदृष्टिरनुत्पाद्या

पूर्वमेवोपन्नत्वात्। नापि तदभ्यासार्थं यस्मादात्मदृष्टेर्॥

-अभ्यासिनादिकातिकः॥

यदि चात्मदर्शनेन मोक्ष इत्यसौ देश्यते। एवं सति स्यात्॥

अयत्नमोक्षः सर्वेषां

तथाहि सर्वेषां न दृष्टसत्यानामात्मदर्शनं विद्यते। नैव वामोक्षोऽस्ति निप्राप्नो-
ति। नहि पूर्वमात्मानमनात्मतो गृहीत्वा सत्याभिसमयकाले कश्चिदात्मतो गृह्णा-
ति। यथाहुः खंडः खतः पूर्वमगृहीत्वा यश्चाङ्गुलीति यथा पूर्वतथापश्चादपि
मोक्षो न स्यात्। सति चात्मन्यव उपमहंकारममकाराभ्यामात्मतत्त्वमाचान्यैश्च त-
न्निदानैः क्लेशैर्भविष्यमिति अतोऽपि मोक्षो न स्यात्। न वा पुङ्गवोऽस्तीति अ-
भ्युपगमनं। तस्मिन् हि सति नियतमेतद्देश्याः प्रसज्यन्ते॥

एवमेभिर्गौरैर्नित्यं बोधिसत्त्वाः समन्विताः॥

आत्मार्थं च न रिश्वन्निपरार्थं साधयन्निच॥ १०४॥

सीधृतिप्रभृतीनां गणानां समासेन कर्म निर्दिष्टं॥

महायानसूत्रालंकारे बोधिपक्षाधिकारः समाप्तः॥

आश्चर्यविभागे त्रयः श्लोकाः॥

सदेहस्य परित्यागः संपन्ने चैव संवृतौ॥ उर्वले सुक्षमाकाये जी-
विते निरपेक्षिणः॥ १॥ वीर्यारम्भो ह्यनात्मविधाने सुखे

खट्वच॥ निष्कल्पनाच प्रज्ञायामाश्वर्यधीनतांमनं॥ २॥ तथा
गतकलेजन्मताभोव्याकरणास्पच॥ अभिवेकस्पचप्राप्तिर्वोदे
श्वाश्वर्यमिष्यते॥ ३॥

अत्र द्वाभ्यां श्लोकाभ्यां प्रतिपत्त्याश्वर्ययुक्तं वदूपारमिता आरभ्य। एतेन हि स
दृष्टपरित्याग आश्वर्यं शीतसंवरनिमित्तसुदारसंपत्तिर्यागः। शेषंगतार्थं। न
तीथिनश्लोकेन फुलाश्वर्ययुक्तं चत्वारि बोधिसत्त्व फुलान्यारभ्य प्रथमाया नव
म्यां दशम्यां त्रीणि शेषाणि फुलानि। उरुभूमौ चतुर्थमशौक्षमत्र फुलं। अनाश्व
र्यविभागे श्लोकः॥

वैराग्यं कुरुणां चैव भावनोपरमा मपि॥ तथैव
समचित्तत्वेनाश्वर्यं तासु युक्तता॥ ४॥

तात्त्विति पारमितासु। वैराग्यमागम्य दाने प्रयोगेनाश्वर्यं। कुरुणां मागम्य शीते
क्षान्ते च। परमाभावना मागम्याष्टम्यां भूमौ निरभिसंस्कारनिर्विकल्पादी र्मादि
प्रयोगेनाश्वर्यं। आत्मपरसमचित्तता मागम्य सर्वास्तेव पारमितासु प्रयोगे
नाश्वर्यमात्मार्थं इव परार्थे रेवदाभावात्। समचित्ततायां त्रयः श्लोकाः॥

नतथात्मनि दृष्टिषु सुतमित्रेषु बहुषु॥ सत्त्वानां प्रगतः स्नेहो
यथासत्त्वेषु धीमतां॥ ५॥ अर्षिष्वपक्षपातश्च शीलस्याख
ण्डनाश्रुवं॥ भ्रान्तिः सर्वत्र सत्त्वार्थं वीर्यारम्भो महानपि॥ ८॥
ध्यानं च कुशलं निम्नं प्रज्ञा चैवाविकल्पिका॥ विज्ञेया बोधिस
त्त्वानां तास्तेव समचित्तता॥ ७॥

एकः श्लोकः सत्त्वेषु समचित्ततायां। दो पारमितासु। न हि सत्त्वानामात्मादिषु
स्नेहः समतया अनुगतो न चात्पन्नं। तथा सत्त्वानामपि कदाचित्त्मारयन्ति।
बोधिसत्त्वानां तु सर्वसत्त्वेषु समतयाऽत्यंतं च पारमितासु अनुदने समचित्त

त्वमर्थिष्वपक्षपातात्। शीले णु मात्रास्यापि नित्यमखाटना। क्षान्तिः सर्वत्रेति दे
शकाले सत्वे द्वभेदना वीर्यसत्त्वापं वीर्यारम्भात्स्वपरापं समं प्रयोगात्सर्वं कुश
तार्थं च। शेषगतार्थं। उपकारित्वविभागे षोडश श्लोकाः॥

स्थापनाभाजनत्वे च शीले चैव चरोपरां॥ मर्षणाचापकारस्य अ
र्थं व्यापारगामिना॥ ८॥ आवर्जनाशासनेऽस्मि श्रेष्ठे दनासंश
यस्य च॥ सत्वेऽप्युपकारित्वं धीमतामेन दिष्यते॥ ९॥

आर्भ्या श्लोकाभ्यां षड्विः पारमिताभिर्यथोपकारित्वं बोधिसत्त्वानां तत्परि दीपि
तं। सनेन हि सत्त्वानां भाजनत्वे स्थापयन्ति कुशलक्रियायाः। ध्यानेनावर्जयन्ति
प्रभावविशेषयोगात्। शेषगतार्थं। शेषैः श्लोकैः मात्रादिसाधर्म्येणोपकारित्वं द
र्शितं॥

समाशयेन सत्त्वानां धारयन्ति सदैव ये॥ जनयन्त्यर्थभूमौ च कु
शलैर्वर्धयन्ति च॥ १०॥ उद्धृतात्परिरक्षन्ति श्रुतं च त्वाद
यन्ति च॥ पञ्चभिः कर्मभिः सत्त्वमातृकत्वाजिनात्मजाः॥ ११॥

सत्त्वानां मातृभूताः सत्त्वमातृकत्वा। माता हि पुत्रस्य पञ्चविधसु प्रकारं करो
ति। गर्भेण धारयति। जनयति। आपाययति। पोषयति। संवर्धयति। अपाया
उक्षते। अनिलापं च शिक्षयति। तत्साधर्म्येणैतानि पञ्च बोधिसत्त्व कर्मणि
वेदिनव्यानि। आर्यभूमिगर्भधर्मा वेदिनव्याः॥

भ्रष्टायाः सर्वधर्मेषु सर्वदा चावरोपयन्ति॥

अविशीलादिशिक्षायां विमुक्तौ च नियोजनात्॥ १२॥

कुशलेष्वपि श्रेष्ठां आवृते च विवर्जनात्॥ १३॥

अभिः कर्मभिः सत्त्वपितृकत्वाजिनात्मजाः॥ १३॥

पितृहि पुत्राणां पञ्चविधसु प्रकारं करोति। वीजनेषामवरोपयति। शिल्पशि

क्षयति। प्रतिरूपैर्दीरेर्नि योजयति। सन्निवृत्तं रूपं निश्चिपति। अत्र गच्छति। यथा
पेन कर्मणां दायते। तत्साधर्म्येण बोधिसत्त्वानामितानि पञ्चकर्मणि। वेदितव्यानि। अ
द्याहिसत्त्वानां मार्यात्मभावप्रतिबलमस्य बीजं। शिक्षाः शिष्यं। विमुक्तिमार्गं विमुक्ति
प्रीतिसुखसंवेदना। (बुद्धाः कल्याणमित्राणि। आवरता मृगास्थानं।

अनर्हदेशनं ये च सत्त्वानां गृह्यन्ति हि॥ शिक्षाविपत्तिं निन्दन्ति
सन्त्येवं च संपदं॥ १४॥ अवबार्दचयच्छुनि मारानां वेदयन्ति
हि॥ पञ्चभिः कर्मभिः सत्त्ववस्तुकल्याणिनात्मजाः॥ १५॥

बन्धवो हि बन्धूनां पञ्चविधसु प्रकारं कुर्वन्ति। गृह्यन्ति। कुचेष्टितं विमर्शन्ति
सुचेष्टितं प्रशंसन्ति। करणीयेषु साहाय्यं गच्छन्ति। यस्य स्थाने भ्यश्च निवारयन्ति। त
त्साधर्म्येणैतानि बोधिसत्त्वानां पञ्चकर्मणि वेदितव्यानि अनर्हभोगभीरुधर्मदेश
ना विनिर्गुह्यन्त। शिक्षाविपत्तिं संपत्त्यो र्यथाक्रमं निन्दन्त। त्रशंसन्त। अभिराम
यावता दातुं मारकर्मवेदनाच्च॥

संक्षेपेण व्यवक्षते च त्वयमश्रान्तबुद्धयः॥ पञ्चनिर्दोषी कौकुत्सा स
पदं चाति लोकिना॥ १६॥ सुखे हि ते चामिश्रये मया सुखे हि ते पि
ताः॥ पञ्चभिः कर्मभिः सत्त्वमित्रकल्याणिनात्मजाः॥ १७॥

तद्विमित्रं यन्मित्रस्य हि ते च सुखे वा विपर्ययं। सुखं चोपसंहरति। हितं चाभेदं च भ
वति। हितसुखे च निवृत्त्यं। तथा बोधिसत्त्वाः सत्त्वानां पञ्चभिः कर्मभिर्मित्रकल्याणि
नत्वाः॥ लोकिनी हि संपत्सुखं। तथा सुखानुभवान्। लोकेन राहितं। क्षेपव्याधिप्रतिप
क्षत्वात्॥

सर्वयोग्यमवलोये सत्त्वानां परिपाचने॥ सम्पत्ति
मीणावत्कारः। शानाविप्रतिपत्तिस्तु॥ १८॥ इयं संप
त्तिदाता रत्नउपयिचकोविदा॥ पञ्चभिः कर्मभिः

सत्त्वः सा सकृत्प्राप्तिनात्मजाः ॥ १८ ॥

सोऽपि पञ्चभिः कर्मभिः सम्यग् वर्तते । उत्थानसंपन्नो भवति कृत्स्नेषु । अविस्मयको भवति । क्षमो भवति परिभाषणादनादीनां । निपुणो भवति सर्वकार्यकरणात् । विचक्षणा भवति उपायज्ञः । तत्साधर्म्येणैतानि पञ्च कर्माणि बोधिसत्त्वानां वेदितव्यानि । इयं संप्रति लोकी की लोकीतरा च वेदितव्या ॥

अनुत्पन्निकधर्मे सुशान्तिं प्राप्ताश्च ये मताः ॥ सर्वयानापदेशारः सिद्धये

गनियोजकाः ॥ २० ॥ सुसुखाः प्रतिकारे च विपाके चानपेक्षिताः ॥

पञ्चभिः कर्मभिः सत्त्वाचार्यकल्याणिनात्मजाः ॥ २१ ॥

पञ्चविधेन कर्मणा शिष्याणां सुपकारी भवति । स्वयं सुशिक्षितो भवति । सर्वशिक्षयति । क्षिप्रं शिक्षयति । सुसुखो भवति सुरतजातीयः । निरामिषचिन्तश्च भवति । तत्साधर्म्येणैतानि बोधिसत्त्वानां पञ्च कर्माणि वेदितव्यानि ॥

सत्त्वकृत्या धर्मसुश्रुताः संभाराभ्युत्थनिये ॥ संभृतानो च यन्त्याश्च
विपक्षं ह्यययनिच ॥ २२ ॥ लोकसंपत्तिभिश्चित्रैरलोकैर्योजय
निच ॥ पञ्चभिः कर्मभिः सत्त्वाध्यायकल्याणिनात्मजाः ॥ २३ ॥

उपाध्यायः पञ्चविधेन कर्मणा सार्धवित्तारिणां सुपकारी भवति । प्रव्रजयति उपसंयादयति । अनुशास्त्रिदोषपरिवर्जने । अभिषेकासंगृह्णाति धर्मेणा च । तत्साधर्म्येणैतानि बोधिसत्त्वानां पञ्च कर्माणि वेदितव्यानि । प्रतिकारविभर्गे क्षीणोक्तौ ॥

अशक्त्या चैव भोगेषु शीतस्थच न खण्डनैः ॥ कृतशतानुयोगाच्च प्र
तिपन्नौ च योगतः ॥ २४ ॥ यस्सुयारमिताश्चैव वर्तमाना हि देहिनः

॥ भवन्ति बोधिसत्त्वानां तथा प्रसुपकारिणाः ॥ २५ ॥

तथेति यथा तेषां बोधिसत्त्वा उपकारिणाः । तत्र भोगेषु नाशक्त्या सने वर्तन्ते । शीला

स्पादण्डेन शीले। कृतज्ञता जु योगान् भावौ। उपकारिवोधिसत्त्वस्य कृतज्ञता यो दे।
 क्षान्तिप्रिया इति। प्रतिपत्तियोगतो दीर्यस्थानप्रज्ञासु येन च प्रतिपद्यने यत्र वेति क
 त्वा। आगतिविभागे श्लोकः॥

इदं हानिचकाङ्क्षुनि सत्त्वानां च प्रपाचनं। विशेषग
 मनं भूमे बोधिं चानुनरां सस॥ २८ ॥

मश्च स्थानानि बोधिसत्त्वाः सदैवाशंसन्ते। पारवृद्धिं। तद्विपक्षरूपाणि। सत्त्वपरिपाच
 तं। भूमि विशेषगमनं। अनुनरां च सम्पदं तं बोधिं। अवश्यप्रयोगविभागे श्लोकः॥

त्रासहानौ समुत्पादे संशयश्चेदनेऽपि च॥ प्रति
 पत्त्यववादे च सदावस्था जिनात्मजाः॥ ३० ॥

चतुर्विधे सत्त्वार्थे बोधिसत्त्वानामवश्यः प्रयोगो वेदितव्यः। गम्भीरोदारधर्मज्ञ
 सयोगे। बोधिचित्तसमुत्पादे। उत्पादितबोधिचिन्तानां संशयोपश्चेदने। याग
 ताप्रतिपत्त्यववादे च। सम्पदप्रयोगविभागे द्वौ श्लोकौ॥

दानं निष्प्रतिकाङ्क्षस्य निःस्पृहस्य पुनर्भवे॥ शीतं क्षान्तिश्च सर्वत्र
 दीर्यं सर्वशुभोदये। २८ ॥ विनारूप्यं तथा ध्यानं प्रज्ञाचोपायसं
 हिता॥ सम्पदप्रयोगे धीराणां षट्सु पारमितासु हि॥ २९ ॥

यथोक्तं रत्नकूटे। विपाकोऽप्रतिकाङ्क्षिणो दानेनेति विस्तरः। परिहासविशेष
 भागीयधर्मविभागे द्वौ श्लोकौ॥

भोगसक्तिः सच्छिद्रत्वं मानश्चैव सुखल्लिका॥ आस्तादनं विक
 त्य ध्वधीराणां हनिहेतुतः॥ ३० ॥ स्थितानां बोधिसत्त्वानां प्रतिपक्षे
 पुतेषु च॥ ज्ञेयाविशेषभागीयाधर्मा एतद्विपर्ययात्॥ ३१ ॥

प्रसां पारमितां विषया हान भागीयाः । तत्राति कक्षा विशेष भागीया वेदितव्या । प्र
तिरूपकभूतशराविभागे द्वौ श्लोकौ । एकः षड्मादः ॥

प्रवारणापि कुरुनासौ मुख्यस्य च दर्शना ॥ लोभत्वेन तथा वृ
त्तिः शान्तवाक् कायता तथा ॥ ३२ ॥ सुवाक् करणसंपन्न
प्रतिपत्तिविवर्जिता ॥ एते हि बोधिसत्त्वानामभूतत्वाय दे
शिताः ॥ विपर्ययात्प्रयुक्तानां तद्भूतत्वाय देशिताः ॥ ३३ ॥

प्रसां पारमितानां प्रतिरूपकाः षड् बोधिसत्त्वशराः प्रवारणादयो वेदितव्याः । शे
षं गतार्थं । विनयविभागे श्लोकः ॥

ते दानाद्युपसंहारैः सत्त्वानां विनयनिहि ॥ षड्
प्रकारविपक्षे हि धीमजः सर्वभूमिषु ॥ ३४ ॥

षड् प्रकारो विपक्षः । प्रसां पारमितानां मात्सर्यदौः शील्य क्रोधकौ शीघ्र विषेप
दोषश्चानि यथाक्रमं । शेषं गतार्थं । व्याकरणाविभागे त्रयः श्लोकाः ॥

धोमद्याकरणे द्वेधा कालपुञ्जलभेदेन ॥ बोधौ व्याकरणे चैव
महश्चान्यत्र दारुणं ॥ ३५ ॥ नोत्पत्तिश्चान्निताभेन मानाभो
गविहानितः ॥ एकीभावगमत्वाच्च सर्वबुद्धिर्जितात्मजे ॥
॥ ३६ ॥ क्षेत्रेणान्ना कालेन कल्पेनान्ना च तत्पुनः ॥
परिवारात्तद्व्याच सद्धर्मस्य तद्विध्यते ॥ ३७ ॥

तत्र पुञ्जलभेदेन व्याकरणं गोत्रस्योत्पादितचिन्तसंख्यासमक्षपुञ्जलव्या
करणात् । कालभेदेन परिमितापरिमितकालव्याकरणात् । पुनर्वोधो व्याकर
णं भवति । व्याकरणं वा एवं नाना तथागत एव मनुष्ये काले व्याकरिष्यतीति
अन्यत्पुनर्महा व्याकरणं जदृष्ट्या भूमावज्जन्तिकधर्मश्चान्निताभतः । अहं

उद्धो भविष्यामीति मानप्रहरात्। सर्वनिमित्तभोगप्रहरात्। सर्वदुःखेष्वपि
 त्वैश्वसाईमेकीभावोपगमः। तदात्मसंतानभेदादमीनात्। पुनः क्षेत्रादिभिर्य
 करणमीदृशे उद्धोक्षेत्रे एवंनामा रयनाकालेन उद्धो भविष्यति। एवंनामके
 त्पे ईदृशश्चास्यपरिवारे भविष्यति। एतावदन्तरं कालमस्य सद्धर्मात् उद्धो
 विष्यतीति। नियतिपातविभागे श्लोकः षड्पादः॥

संपत्त्युत्पत्तिर्नैयम्य पातोऽखेदेवधीमतां॥ भावनायाश्च सातत्येन
 साधनाद्युतावपि॥ सत्यसिद्धावनाभोगे क्षान्तितामेव सर्वथा॥ ३८॥

षड्पारमिताधिकारेण षड्विधो नियतिपात एव निर्दिष्टः। संपत्तिनियतिपातो
 नित्यसुखभोगसंपत्तिताभात्। उपपत्तिनियतिपातो नित्यं यथेष्टायपत्तिपरि
 यहात्। अखेदनियतिपातो नित्यं संसारुः खैरखेदात्। भावनासातत्यनियति
 पातो नित्यं भावनासातत्यात्। समाधानाद्युतो कृत्यसिद्धौ च नियतिपातो नित्यं समा
 ध्यपरिहरात्। सत्त्वकृत्यसाधानतश्च। अनाभोगानुत्पन्निकधर्मक्षान्तितामे नियति
 तश्च नित्यमनाभोगनिर्विकल्पज्ञानविहरात् अवश्यकरणीयविभागे श्लोकः षड्पादः॥

पूजाशिक्षासमाधानं करुणा अभभावना॥ अप्रमादसुधारणे श्रुता
 भांतिरेव च॥ सर्वभूमिप्रधारणा मवश्यकरणीयता॥ ३९॥

षड्पारमिता अधिकृत्येयं षड्विधावश्यकरणीयता। गतार्थः श्लोकः। सातत्यकरणीय
 विभागे द्वौ श्लोकौ॥

कामेष्वादीनवज्ञानं स्वलिते पुनिरीक्षणा॥ उरगधिवासना चैव कुशल
 स्पच भावना॥ अनात्वादः सुखे चैव निमित्तानामकल्पना॥ ४०॥

सातत्यकरणीयं हि धीमतां सर्वभूमिषु॥ ४१॥

षड्पारमितापरिनिष्ठादनार्थं षड्सातत्यकरणीयानि। गतार्थौ श्लोकौ॥ प्रधानवस्तु

विभागे श्लोकः षट्पादः॥

धर्मदानं शीलशुद्धिर्नैव निधानिरेव च॥ वीर्यारम्भो महायाने अभ्यासा
सकुरुणा स्थितिः॥ प्रज्ञापरमिता न त्वं प्रधानं धीमतामता॥ ४२॥

षट्पारमितास्त्वेतत् षड्विधं प्रधानं। तत्र शीलविशुद्धिरार्यकानां। अभ्यासकुरुणा
स्थितिश्चतुर्थं प्रधानं कुरुणाऽप्रमारायुक्तं। शोधंगतार्थं। प्रज्ञाप्रियवस्थानविभागेन च
श्लोकाः॥

विद्याघानव्यवस्थानं सूत्राद्याकारभेदतः॥ ज्ञेयं धर्मव्यवस्थानं धीम
तांसर्वभूमिषु॥ ४३॥ पुनः सत्यव्यवस्थानं सप्तधा तपताभ्या
त॥ चतुर्धा च निधानैव युक्तियानव्यवस्थितिः॥ ४४॥ योनि
शब्दमनस्कारः सम्पद्दृष्टिः फलान्विता॥ प्रमातोर्विचयोऽचिन्त
ज्ञेयं युक्तिचतुष्टयं॥ ४५॥ आशयाद्देशनाच्चेव प्रयोगात्संभूते
रपि॥ सत्सु सागमभेदाच्च त्रिविधं यानमिष्यते॥ ४६॥

चतुर्विधं प्रज्ञाप्रियवस्थानं। धर्मसत्ययुक्तियानं प्रज्ञाप्रियवस्थानभेदात्। तत्र मन्त्र
विद्यास्थानव्यवस्थानं धर्मव्यवस्थानं वेदितव्यं सूत्रज्ञेयादिभिराकारभेदैः। तदनर्धत्ता
सेव हि तदन्यानि विद्यास्थानानि महायाने बोधिसत्त्वेभ्यो देयने। सत्यव्यवस्थानं तु स
प्तविधा तपतामाभित्य प्रवृत्तिरपतां लक्षणा तपतां विज्ञप्तिरपतां संनिवेशतथा
तामिष्याप्रतिपत्तिरपतां सम्पद् प्रतिपत्तिरपतां च। युक्तिप्रज्ञाप्रियवस्थानं चतुर्वि
धं। अपेक्षायुक्तिः। कार्यकारणयुक्तिः। उपपत्तिसाधनयुक्तिः। धर्मतायुक्तिश्च। यान
प्रज्ञाप्रियवस्थानं त्रिविधं। श्रावकयानं। प्रत्येकबुद्धयानं। महायानं च। तत्रापेक्षासु
क्तिस्त्रिष्वपि यानेषु योनिशोमनस्कारः। तमपेक्ष्य तेन प्रत्येकेन लोकैर्नरायाः सम्पद्
दृष्टेरुपपादतः। कार्यकारणयुक्तिः सम्पद्दृष्टिः सफलता। उपपत्तिसाधनयुक्तिः। प्रत्यया
दिभिः प्रमातोः परीक्षा। धर्मतायुक्तिरचिन्त्यस्थानं। सिद्धादिधर्मतानुपपन्नश्रद्धिन्या। कस्मा
त्तु योनिशोमनस्कारात्सम्पद्दृष्टिर्भवति। ततो वा लेशप्रहारां फलमित्येवमादि।

यानत्रयव्यवस्थानं पञ्चभिर्गत्तैर्वेदितव्यं। आशयतो देशनातः प्रयोगसंभारसमुदागमाः। आवकवापसमा
सुदागमतश्च। तन्महीनां आशयदेशना प्रयोगसंभारसमुदागमाः। आवकवापसमा
प्रत्येकमुद्घ्यानं उज्जमाः महायानं। यथाशयं हि यथाभिप्रायं धर्मदेशनाभिभवति यथा
देशनं तथा प्रयोगः। यथा प्रयोगसंभारः। यथा संभारं च बोधिसुदागमशतैर्विभाग
विभागेऽष्टोक्तः॥

आगलुकत्वपर्यया अन्योन्यनामवलुनोः॥ प्रज्ञपे
र्द्धिविधस्यात्र तन्मात्रत्वस्यैव वराणां॥ ४७ ॥

चतुर्विधा पर्येषणा धर्माणां। नामपर्येषणा वस्तुपर्येषणा। स्वभावप्रज्ञप्रियेषणा
विशेषप्रज्ञप्रियेषणा च। तत्र नामो वस्तुन्मागलुकत्वपर्येषणा नामपर्येषणा वेदित
व्या। वस्तुनो नामागलुकत्वपर्येषणा वस्तुपर्येषणा वेदितव्या। तदभयाभिसंबन्धे स्वत
वविशेषप्रज्ञाः प्रज्ञाप्रिमात्रत्वपर्येषणा स्वभावविशेषप्रज्ञप्रियेषणा वेदितव्या
यथाभूतपरिहारविभागे दशश्लोकाः॥

सर्वस्यानुपलब्धभाच्च भूतज्ञानं चतुर्विधं॥ सर्वार्थमिच्छे
धीराणां सर्वभूमिषु जायते॥ ४८ ॥

चतुर्विधं यथाभूतपरिज्ञानं धर्माणां नामपर्येषणागतं। वस्तुपर्येषणागतं। स्वभावप्रज्ञ
प्रियेषणागतं। विशेषप्रज्ञप्रियेषणागतं च। तच्च सर्वस्यास्य नामादिकस्यानुपलब्ध
वेदितव्यं। उत्तरार्धेन यथाभूतपरिज्ञानस्य कर्मणां माहात्म्यं दर्शयति॥

प्रतिष्ठाभोगबीजं हि निमित्तं बन्धनस्य हि॥ साश्रयाश्चि
त्तचैनालुबध्नन्तेऽत्र सबीजकाः॥ ४९ ॥

तत्र प्रतिष्ठानिमित्तं भाजनलोकः। भोगनिमित्तं पञ्चरूपादयो विषयाः। बीजनिमित्तं
यत्तेषां बीजमात्रयविज्ञानं। यत्र त्रिविधे निमित्ते साश्रयाश्चिन्तयेत्तावदध्नि। यच्च तेषां
बीजमात्रयविज्ञानं। आश्रयाः पुनश्च सुरादयो वेदितव्याः॥

पुरतः स्थापितं यच्च निमित्तं यत्स्थितं स्वयं ॥ सर्वं
विभावयन्धीमान् लभते बोधिमुत्तमां ॥ ५० ॥

तत्र पुरतः स्थापितं निमित्तं यच्च तद्विन्नाभावना प्रयोगेनालम्बनीकृतं परिकल्पितं। स्थितं स्वयमेव यत्प्रकृत्यालम्बनोभूतमयत्न परिकल्पितं। तस्य विभावनाधिगमात् नालम्बनीभावः। अकल्पनात्तदुपायो निमित्तप्रतिपक्षः। तच्चोभयं क्रमाभावति। पूर्वहि स्थापितस्य पश्चान् स्वयं स्थितस्य। तत्र चतुर्विपर्यासानुगतं पुनरालम्बनं निमित्तं विभावयोगी श्रावकबोधिं प्रत्येकबोधिं बालभते। सर्वधर्मनिमित्तं विभावयन्महो बोधिं। एतेन यथातत्त्वं परिज्ञाय मोक्षाय संवर्तते यथाभूतं परिज्ञानं। तत्परिदीपितं॥

तथता तन्मनस्तानं इयथाह विवर्जितं ॥ दोषु लुप्त्य
कायप्रत्यक्षं तत्क्षये धीमतां मतं ॥ ५१ ॥

एतेन यथास्वभावत्रय परिज्ञानात् परतन्त्रस्वभावध्याय संवर्तते। तत्परिदीपितं। तथता तन्मनस्त्वेन परिनिष्पन्नं स्वभावं परिज्ञाय। इयथाह विवर्जितत्वेन कल्पितं। दोषु लुप्त्य कायप्रत्यक्षत्वेन परतन्त्रं। तस्यैव ध्याय संवर्तते। दोषु लुप्त्य कायस्यानयविज्ञानस्य तत्क्षयार्थं तत्क्षये॥

तथता तन्मनस्तानमनानाकारभाविता ॥ सदस
त्तार्थे प्रत्यक्षं विकल्पविशुचोच्यते ॥ ५२ ॥

अनाताकारभाविता निमित्ततथतयोरनानात्वदर्शनात्। एतेन श्रावकानिमित्तानां बोधिसत्त्वानिमित्तस्य विशेषः परिदीपितः। तेहि निमित्तानिमित्तयोर्नानात्वपश्यन् सर्वनिमित्तानां समनसिकारादनिमित्तस्य च धातोर्मनसिकारादनिमित्तं समापयने। बोधिसत्त्वानुत्पत्त्या व्यतिरेकेण निमित्तमपश्यन् नो निमित्तमेवानिमित्तं पश्यन् तस्मै वा तन्मनस्तानमनानाकारभावितां सत्तार्थं च तथतायामसत्तार्थं च निमित्ते प्र

न्यथाविकल्पविशुद्धोच्यते। विकल्पविशुद्धताया यथाविकल्पसंशयसंनिवृत्तिः।

तत्त्वसंख्यायवानानामतत्त्वख्यातिसर्वतः। तत्त्व
उबोधिसत्त्वानां सर्वतः ख्यातयपास्यतः॥ ५३ ॥

एतेन यथावानानां स्वरसेनातत्त्वमेव ख्यातिनिमित्तं न तत्त्वतः पन्ना। एवं बोधिसत्त्वानां स्वरसेनातत्त्वमेव ख्यातिना तत्त्वमित्यप्यदर्शितं॥

आख्यातख्यानताज्ञेया असदर्थसदर्थयोः॥ आश्रयस्य परावृत्तिर्मेधोऽसौ कामचारतः॥ ५४ ॥

असदर्थस्य निमित्तस्याख्यानता सदर्थस्य तथतायाः ख्यानता आश्रयस्य परावृत्तिर्वेदिताया। तथा हि तदख्यानं ख्यानं च। सेवचमोक्षो वेदितव्यः। किं कारणं। कामचारतः। तदा हि स्वतन्त्रो भवति स्वचिन्तव्यसर्वज्ञो प्रकृत्यैव निमित्ता समुदाचारात्॥

अन्येभ्योऽनुत्पन्नातीत्यः ख्यात्यर्थः सर्वतो मरुता। अन्तरायकरस्तस्मात्परिज्ञायै न मरुत्तजेत्॥ ५५ ॥

इदं क्षेत्रपरिशोधनीयाये यथाभूतपरिज्ञाने। भाजनलोकार्थं मरुतन्योन्मोचनं मानसमुत्पन्नातीत्यः ख्यातिः स एवायमिति॥ सचैवं ख्याता दन्तरायकरो भवति उरुक्षेत्रपरिशुद्धये। तस्मादन्तरायकरं परिज्ञायै न मरुत्तजे देवं ख्यातं। अप्रमेयविभागेऽश्लोकः॥

परिपाच्यं विज्ञोऽध्वं च प्राप्ये योग्यं च पाचने॥ सम्यक्
त्वदेशनावलु अप्रमेयं हि धीमतां॥ ५६ ॥

यन्त्रविधं हि बलु बोधिसत्त्वानामप्रमेयं। परिपाच्यं बलु सत्त्वधातुरविशेषविशोऽध्वं लोकधातुर्भाजनलोकसंगृह्यतः। प्राप्य धर्मधातुः। परिपाचनयोग्यं विनयधातुः। सम्यग्देशनावलु विनयो मायधातुः। देशनाफलविभागेऽश्लोकैः॥

बोधिसत्त्वस्य चोत्पादो नोत्पादश्चानिरेव च । चक्षुश्चानिर्मलं हीनमाश्र
वक्ष्यत्युक्त्वच ॥ ५७ ॥ महर्मस्य स्थितिर्दार्ढ्यां सुत्यन्ति क्षान्तिभोगता
देशनायाः फलं ज्ञेयं न त्रयुक्तस्य धीमतः ॥ ५८ ॥

देशनायां त्रयुक्तस्य बोधिसत्त्वस्याप्यविधेः देशनायाः फलं वेदितव्यं । श्रोतुमुक्ते विदो
विचिन्तयन्त्यादयन्ति । केचिदनुत्पत्तिकधर्मक्षान्तिं प्रति लभन्ते । केचिद्विरजोविगतम
तंधर्मेषु धर्मेषु चक्षुस्त्यादयन्ति हीनयानसंगृहीतं । केचिदाश्रवक्ष्यं प्राप्नुवन्ति । स
धर्मश्च विरस्थितिको भवति परंपराधारगतया । असुप्तमन्त्रानामर्थं सुत्यन्तिर्भवति
संशयितानां संशयश्चेद्देयं भवति । विनिश्चितानां महर्मसंभोगो भवति अनवयोप्री
तिरसः ॥ महायानमहत्त्वविभागे द्वौ श्लोको ॥

आलम्बनमहत्त्वं च प्रतिपत्तिर्द्वयोस्तथा ॥ ज्ञानस्य वीर्यारम्भस्य उ
पाये कौशलस्य च ॥ ५९ ॥ उदागममहत्त्वं च महत्त्वं बुद्धकर्म
णः ॥ एतन्महत्त्वयोगादि महायानं निरुच्यते ॥ ६० ॥

सप्रविधमहत्त्वयोगान्महायानमिमुच्यते ॥ आलम्बनमहत्त्वेनाप्रमाणावित्तीर्णसंश
यिधर्मयोगात् । प्रतिपत्तिमहत्त्वेन द्वयोः प्रतिपत्तेः स्वार्थे परार्थे च । ज्ञानमहत्त्वेनोद्भयो
र्त्तीनां लज्जलवैराग्यस्य धर्मनैराग्यस्य च प्रतिबोधकाले । वीर्यारम्भमहत्त्वेन संसारा
परित्यागासंलोकनात् । समुदागममहत्त्वेन बलवैशारद्यावैशिकबुद्धधर्मसमुदागमा
त् । बुद्धकर्ममहत्त्वेन च पुनः पुनरभिसंबोधिमहापरिनिर्वाणासंदर्शनतः । महाया
नसंग्रहविभागे द्वौ श्लोको ॥

गोत्रं धर्माधिसुक्तिश्च चिन्त्योत्पादनात्था ॥ दानादिप्रतिपत्तिश्च
न्यायावक्रान्तिरेव च ॥ ६१ ॥ सत्त्वानां परिपाकश्च क्षेत्रस्य च विशो
धना ॥ अप्रतिष्ठितनिर्वाणां बोधिः श्रेष्ठान्दर्शनात् ॥ ६२ ॥

एतेन दशविधेन बलुना कृत्स्नमहत्मानं संगृहीतं । तत्र सत्त्वानां परिपाचनं भूमिप्र

न्यभं विकल्पविभुत्वोच्यते। विकल्पविभुत्वलाभाद्यभाविकल्पसर्वार्थसमृद्धिः॥

तत्त्वं संख्यावाला नाम तत्त्वं ख्यातिः सर्वतः। तत्त्वं
उबोधिसत्त्वानां सर्वतः ख्यात्यपास्यतः॥ ५३ ॥

एतेन यथावालानां स्वरसेना तत्त्वं मेव ख्यातिनिमित्तं न तत्त्वं तथता। एव बोधिसत्त्वानां स्वरसेना तत्त्वं मेव ख्यातिना तत्त्वं मित्त्वं दर्शितं॥

आख्यातख्यानतातेया असदर्थसदर्थयोः॥ आश्रय
यस्य परावृत्तिर्मेधोऽसौ कामचारतः॥ ५४ ॥

असदर्थस्य निमित्तस्याख्यानता सदर्थस्य तथतायाः ख्यानता आश्रयपरावृत्तिर्वेदि
तया। तथा हि तदख्यानं ख्यानं च। सेव च मेधो वेदितव्यः। किं कारणं। कामचारतः। त
दा हि त्वत्त्वो भवति त्वचि न व श्ववर्ती प्रकृत्यैव निमित्ता समुदाचारात्॥

अन्येऽप्युत्पजातीयः ख्यात्यर्थः सर्वतो महान्। अन्न
गय करतस्मात्परित्यागेन मुक्तजेने॥ ५५ ॥

इदं क्षेत्रपरिशोधनोपाये यथाभूतपरित्यागे भाजनलोकार्थे महान्त्येनो वर्तमान
मुत्पजातीयः ख्यातिः स एवायमिति॥ स चैवं ख्याना दन्तरायकरो भवति उरु क्षेत्रपरि
शुद्धये। तस्मादन्तरायकरं परित्यागेन मुक्तजे देवं ख्यातं। अप्रमेयविभागेऽश्लोकः॥

परिपाच्यं विशोध्यं च प्राप्यं योग्यं च पाचने॥ सम्यक्
त्वदेशनां वलु अप्रमेयं हि धीमतां॥ ५६ ॥

यत्र विधं हि वलु बोधिसत्त्वानां अप्रमेयं। परिपाच्यं वलु सत्त्वधातुरविशेषिणा विशो
ध्यं लोकधातुर्भाजनलोकसंगृहीतः। प्राप्यं धर्मधातुः। परिपाचनयोग्यं विनयधातुः। स
म्यक्त्वदेशनां वलु विनयोपायधातुः। देशनां फलविभागेऽश्लोकः॥

बोधिसत्त्वस्य चोत्पादो नोत्पादश्चानिरेव च । चक्षुश्च निर्मलं हीनमाश्र
वक्ष्ये एव च ॥ ५७ ॥ सद्धर्मस्य स्थितिर्दीर्घा सुत्यन्ति क्षान्तिभोगता
देशनायाः फलं वेद्यं तत्र युक्तस्य धीमतः ॥ ५८ ॥

देशनार्थं प्रयुक्तस्य बोधिसत्त्वस्यास्य विभं देशनायाः फलं वेदितव्यं । श्रोतुं केचिद्दे
विचिन्तयन्त्यादयन्ति । केचिदनुत्यक्तिकधर्मक्षान्तिं प्रति लभन्ते । केचिद्विरजोविगतम
तं धर्मेण धर्मचक्षुस्त्यादयन्ति हीनयानसंगृहीतं । केचिदाश्रवक्ष्यं प्राप्नुवन्ति । स
द्धर्मश्च विरस्थितिको भवति परंपराधारगतया । असुत्यन्तानामर्थं सुत्यन्ति भवन्ति
संशयितानां संशयश्चेति भवति । विनिश्चितानां सद्धर्मसंभोगो भवति अनवशो प्री
तिरसः ॥ महायानमहत्त्वविभागे द्वौ श्लोको ॥

आलम्बनमहत्त्वं च प्रतिपत्तिर्द्वयीत्युक्ता ॥ ज्ञानस्य वीर्यारम्भस्य उ
पाये कोशस्य च ॥ ५९ ॥ उदागममहत्त्वं च महत्त्वं बुद्धकर्म
णाः ॥ एतन्महत्त्वयोगादिमहायानं चिरुच्यते ॥ ६० ॥

सप्तविधमहत्त्वयोगान्महायानमिति उच्यते ॥ आलम्बनमहत्त्वेनाप्रमाणावित्तीर्णासूत्रा
दिधर्मयोगात् । प्रतिपत्तिमहत्त्वेन द्वयोः प्रतिपत्तेः स्वार्थपरार्थे च । ज्ञानमहत्त्वेनोद्यो
त्तीना लज्जतवेरात्मस्य धर्मनेरात्मस्य च प्रतिवेधकाले । वीर्यारम्भमहत्त्वेन संसारा
परित्यागासंज्ञेशान् । समुदागममहत्त्वेन बलवैशारद्यावैशोकबुद्धधर्मसमुदागमा
त् । बुद्धकर्ममहत्त्वेन च पुनः पुनरभिसंबोधिमहापरिनिर्वाणसं दर्शनतः । महाया
नसंग्रहविभागे द्वौ श्लोको ॥

गोत्रं धर्माधिसुक्तिश्च चिन्त्योत्पादनात् ॥ दानादिप्रतिपत्तिश्च
न्यायावक्रान्तिरेव च ॥ ६१ ॥ सत्त्वानां परिपाकश्च क्षेत्रस्य च विशेषो
धना ॥ अप्रतिष्ठितनिर्वाणो बोधिः श्रेष्ठश्च दर्शनान् ॥ ६२ ॥

एतेन दशविधेन बलुना कृत्स्नं महायानं संगृहीतं । तत्र सत्त्वानां परिपाचनं भूमिप्र

निष्ठस्य चावसप्रम्यां भूमौ वेदिन्यां। क्षेत्रपरिक्षोभनमप्रतिष्ठितनिर्वाणं वा विनिवृत्तं
नीयायां भूमौ निविधायां। श्रेष्ठा बोधिर्द्धमभूमौ। तत्रैव चाभिसंबोधिमहापरिनिवृ
त्तासंदर्शनावेदिन्या। शेषंगतार्थं। बोधिसत्वविभागेदशश्लोकाः॥

आधिभौतिक एकश्च श्रद्धाधारायिकोऽपरः॥ निमित्तचानित्तने
च चार्य्यप्यनभिसंस्कृते॥ बोधिसत्त्वहिविज्ञेयाः पञ्चैते सर्वमृनिषु॥ ८३॥

तत्र निमित्तचाराद्वितीयां भूमिमुपास्य यावत्तु वक्ष्यां। अनित्तचारी स प्रम्या। अत्र
भिसंस्कृतचारी परेण। शेषंगतार्थं॥

कामिद्वयसक्तस्त्रिविधश्च कर्माक्रोधाभिभूयंश्च गतः परश्च॥ धर्मे
चलत्तत्त्वगभीरुदृष्टिर्बोधोत्प्लवान् खलु बोधिसत्वः॥ ८४॥

एतेन मरुपरमिता प्रतिपत्तितो महाबोधिप्रणिधानश्च बोधिसत्त्वतत्त्वसंपरिदायितं॥

अत्र हृच्छेऽनुपद्यातदृष्टिः परोपद्याते स्रविवासकश्च॥ धी
रोऽप्रमत्तश्च वक्रश्च तश्च परार्थसक्तः खलु बोधिसत्वः॥ ८५॥

तत्र धीर आरब्धवीर्याऽऽखेरविषादात्। अप्रमत्तो ध्यानसुखे च सक्तः॥ शेषंगतार्थं॥

आदीनवज्ञः स्वपरिग्रहेषु भोगेष्वसक्तो ह्यनिगूढवैरः॥ योगी
निमित्ते कुशलोऽकुदृष्टिरध्यात्मसंस्थः खलु बोधिसत्वः॥ ८६॥

तत्र भोगेष्वसक्तो यस्तानि हाय प्रव्रजति। निमित्तकुशलः। शमधादिनिमित्तत्रयकीर्त्त
त्वात्। अध्यात्मसंस्थो महायानाविकल्पनात्। महायानं हि बोधिसत्त्वानामध्यात्मं॥ शेषंग
तार्थं॥

इयान्वितो ह्युत्तरासंनिविष्टोऽऽधिवासात् स्वसुखे च सक्तः॥
स्मृतिप्रधानः सुसमाहितात्मा यानाविकार्यः खलु बोधिसत्वः॥ ८७॥

तत्र सति प्रधानो ध्यानवान् सति बलेन चित्तसमाधानात्। सुसमाहितात्मा निर्विकल्प
ज्ञानः। शेषंगतार्थः॥

उः स्वापहोः। स्वकरोन चैव उः स्वाधि दामोन च उः स्वभीनः। उः स्वा
दिसुक्तोन च उः स्वक्त्वोः। स्वाभुपेतः। खलु बोधिसत्वः॥ ८८ ॥

तत्र उः स्वादिसुक्तो ध्यानवान् कामरागवैराग्यात् उः स्व उः स्वतामोक्षतः। उः स्व सुपे
तः संसाराभ्युपगमात्। शेषंगतार्थः॥

धर्मरतोः। धर्मरतः प्रकृत्वा धर्मजुगप्सा धरमाभियुक्तः॥ धर्म
वशी धर्मनिरन्धकोऽधर्म प्रधानः खलु बोधिसत्वः॥ ८९ ॥

अत्र धर्मजुगप्सा अज्ञानिजुगप्सनात्। धर्मवशी समापन्नौ। धर्म प्रधानो महाबो
धि परमः। धर्म एवात्र धर्म उक्तौ वृत्तानुवृत्त्या॥ शेषंगतार्थः॥

भोगाप्रमत्तो नियमाप्रमत्तो रक्षाप्रमत्तः कुशलाप्रमत्तः॥ सुखा
प्रमत्तो धरमाप्रमत्तो यानाप्रमत्तो खलु बोधिसत्वः॥ ९० ॥

तत्र रक्षाप्रमत्तः क्षान्तिमान् स्व पररक्षा उरक्षणात्। धर्माप्रमत्तो यथाभूत धर्म प्रज्ञा
नात्। शेषंगतार्थः॥

विमानलज्ज सल्लदोषलज्ज अमर्षलज्जः परिरुत्ति लज्जः॥ वि
शाललज्ज सल्लद्विद्वल्लज्जः यानान्यलज्जः खलु बोधिसत्वः॥ ९१ ॥

तत्र विमानलज्जो योऽर्थिनो न विमानयति। तल्लदोषलज्जोऽगुमत्रिष्वदयेषु भयद
र्जा। तल्लद्विद्वल्लज्जो धर्मनैराश्व्य प्रतिवेधी। शेषंगतार्थः॥ सर्वैरेभिः श्लोकैः पर्यायान्न
रेणा घट्ट्यारमिता प्रतिपत्तिनो महाबोधि प्रणिधानतश्च बोधिसत्व वक्ष्यं परिदी
पितं॥

निष्ठस्य बावत्सप्रम्याभूमौ वेदितव्यं। क्षेत्रपरिशोधनमप्रतिष्ठितनिर्वाणं चाविनिवर्तनीयायां भूमौ त्रिविधायां। श्रेष्ठा बोधिर्द्विभूमौ। तत्रैव चाभिसंबोधिर्महापरिनिर्वाणसंदर्शनावेदितव्या। शेषंगतार्थं। बोधिसत्त्वविभागे दशश्लोकाः॥

आधिमाक्षिक एकश्च शुद्धाधाशपिकोऽपरः॥ निमित्ते चानिमित्ते च चार्य्यप्यनभिसंस्कृते॥ बोधिसत्त्वाहिविज्ञेयाः पञ्चैते सर्वभूमिषु॥ ८३॥

तत्र निमित्तचारा द्वितीयां भूमिमुपासय मावत्षष्ठ्या। अनिमित्तचारी स प्रम्या। अनभिसंस्कृतचारी परेण। शेषंगतार्थं॥

कामेश्वरसक्तस्त्रिविधश्च कर्माक्रोधाभिभूत्यंशराजत्परश्च॥ धर्मे चलत्तत्त्वगभीरुदृष्टिर्बोधैस्सुहृत्स्वभावो बोधिसत्त्वः॥ ८४॥

एतेन मरुपरमिता प्रतिपत्तितो महाबोधिप्रतिधानश्च बोधिसत्त्वलक्षणां परिदायितः॥

असृग्रहच्छेदः। उपघातदृष्टिः परोपघातेष्वधिवासकश्च॥ धीरोऽप्रमत्तश्च वक्रधृतश्च परार्थसुक्तः खलु बोधिसत्त्वः॥ ८५॥

तत्र धीर आरब्धवीर्योऽखेरविषासतः। अप्रमत्तो ध्यानसुखेऽसक्तः। शेषंगतार्थं॥

आदीनवत्तः स्वपरिग्रहेषु भोगेष्वसक्तोऽस्निगूरुवैरः॥ योगी निमित्ते कुशलोऽकुदृष्टिरध्यात्मसंस्थः खलु बोधिसत्त्वः॥ ८६॥

तत्र भोगेष्वसक्तो यस्मान्निहाय प्रव्रजति। निमित्तकुशलः। शमपादिनिमित्तत्रयकीशत्वात्। अध्यात्मसंस्थो महायानाविकल्पनात्। महायानं हि बोधिसत्त्वानामध्यात्मं। शेषंगतार्थं॥

दयान्वितो ह्युत्तमार्गनिविष्टोऽख्यधिवासात्स्वसुखेऽसक्तः॥

स्मृतिप्रधानः सुसमाहितात्मा यानाविकार्यः खलु बोधिसत्त्वः॥ ८७॥

तत्र स्मृतिप्रधानो ध्यानवान् स्मृतिबलेन चित्तसमाधानात् । सुसमाहितात्मा निर्विकल्प
ज्ञानः । शेषंगतार्थः ॥

उः स्वापहोः स्वकरोनचैव उः स्वाधिवासोनच उः स्वभीतः ॥ उः स्वा

दिसुक्तेनच उः स्वक्त्योः स्वाभ्युपेतः खलु बोधिसत्त्वः ॥ ८८ ॥

तत्र उः स्वादिसुक्ते ध्यानवान् कामरागविराग्यात् उः स्व उः स्वतामोक्षात् । उः स्वासुपे
तः संसाराभ्युपगमात् । शेषंगतार्थः ॥

धर्मरतोऽधर्मरतः प्रकृत्वा धर्मजुगुप्सी धरमाभियुक्तः ॥ धर्म

वशी धर्मनिरन्धकाशे धर्म प्रधानः खलु बोधिसत्त्वः ॥ ८९ ॥

अत्र धर्मजुगुप्सी अज्ञानिजुगुप्सनात् । धर्मवशी समापन्नो । धर्मप्रधानो महाबो
धिपरमः । धर्म एवात्र धरमउक्ते वृत्तानुवृत्त्या ॥ शेषंगतार्थः ॥

भोगाप्रमत्तो नियमाप्रमत्तो रक्षाप्रमत्तः कुशलाप्रमत्तः ॥ सुखा

प्रमत्तो धरमाप्रमत्तो यानाप्रमत्तो खलु बोधिसत्त्वः ॥ ९० ॥

तत्र रक्षाप्रमत्तः क्षान्तिनान्स्वपररक्षासुरक्षणात् । धर्माप्रमत्तो यथाभूतधर्मप्रज्ञा
नात् । शेषंगतार्थः ॥

विमानलज्जस्तुदोषलज्जअमर्षलज्जपरिरुगिलज्जः ॥ वि

शाललज्जस्तुदद्विटलज्जः यानान्यलज्जः खलु बोधिसत्त्वः ॥ ९१ ॥

तत्र विमानलज्जो दोषाधिनेन विमानयति । तदुदोषलज्जोऽणुमत्रिष्वदयेषु भयद
र्शी । तदुद्विष्टलज्जो धर्मनैरास्यप्रतिवेधी । शेषंगतार्थः । सर्वैरेभिः श्लोकैः पर्यायान्त
रेण षड्पारमिताप्रतिपत्तितो महाबोधिप्रणिधानतश्च बोधिसत्त्ववत्तत्त्वां परिदी
पितं ॥

इहोपि चासुत्र उपेक्षणो न संस्कारयोगेन विभुत्वलाभेः ॥ ७० ॥
पदेनो न महाफलेन अजय्यहेवर्तति बोधिसत्त्वः ॥ ७१ ॥

इहेवसत्त्वानामजय्यहेवर्तते सनेन । असुत्रशीलेनोपपत्तिविशेषात् ॥ संस्कारयोगेनेति वीर्ययोगेन । महाफलेनेति बुद्धत्वेन । शेषंगतार्थः । एतेन यद्भिः पारमिताभिर्महाबोधित्राणि धानेन यथा सत्त्वानुयहे बोधिसत्त्वो वर्तते तत्पि दीपितं बोधिवत्सामान्यनामविभागे अष्टौ श्लोकाः ॥

बोधिसत्त्वो महासत्त्वो धीमंश्चैवेन मयुतिः ॥ जिनमुनो जिनाभो
विजेता भजिनाङ्कुरः ॥ ७३ ॥ विक्रान्तः परमाश्चर्यः सार्थबालो
महाययाः ॥ कृपालुश्च महापुरुष ईश्वरो धार्मिकस्तथा ॥ ७४ ॥

एतानि षोडश सर्वबोधिसत्त्वानामन्वर्थनामानि सामान्येन ॥

सुतत्वबोधैः सुमहार्थबोधैः सर्वावबोधैरपि नित्यबोधैः ॥ ७३ ॥
पायबोधैश्च विशेषेण तेनोच्यते हेतुन बोधिसत्त्वः ॥ ७५ ॥

पञ्चविधेन बोधविशेषेण बोधिसत्त्व इत्युच्यते । पुरुषलधर्मनैरात्म्यबोधेन । सर्वकारसर्वार्थबोधेन । अक्षयवबोधेन परिनिर्वाणसंदर्शनेऽपि । यथाविनेयं विनयोपायबोधेन ॥

आत्मानुबोधाननुदृष्टिवोधा द्विचित्रवित्तप्रिविवोधनश्च ॥ ७६ ॥

वस्य चाभूत्तु विकल्पबोधान्नोच्यते हेतुन बोधिसत्त्वः ॥ ७७ ॥

अत्र पुनश्च त्रिविधबोधविशेषं दर्शयति चिन्तमनो विज्ञानबोधतः । तेषां चाभूत्पदिकत्वावबोधतः । तत्र चिन्तमातयविज्ञानं । मनसा दातव्यं न मात्मदृष्ट्यादि संप्रपुक्तं । विज्ञानं षड्विज्ञानकाम्यः ॥

अबोधबोधादनुबोधबोधादभावबोधात्प्रभवानुबोधात् ॥ अबो

धवोधप्रतिबोधतश्च तेनोच्यते हेतुन बोधिसत्त्वः ॥ ७३ ॥

अत्र पुनः पञ्चविधं बोधविशेषं दर्शयति । अविद्याबोधात् । विद्याबोधात् । परिकल्पिता
द्विस्वभावत्रयबोधाच्च । तत्र बोधत्वेन बोधप्रतिबोधात् । परिनिष्पन्नत्वभावबोधोवेदि
तव्यः ॥ अनर्पबोधान्परमार्थबोधात्सर्वावबोधात्सकलार्थबोधात् ॥ बोधस्य
बोधाश्रयबोधबोधानेनोच्यते हेतुन बोधिसत्त्वः ॥ ७४ ॥

अत्र पञ्चविधं बोधविशेषं दर्शयति । परतंत्रलक्षणाबोधात् । परिनिष्पन्नलक्षणा
बोधात् । सर्वज्ञेयसर्वाकारबोधात् । बोध्यबोधकबोधिनिमग्नपरिप्रेक्ष्यबोधाच्च ॥

निष्पन्नबोधात्पदबोधतश्च गर्भानुबोधात् क्रमदर्शनस्य ॥ बोधा
भ्रंशसंशयहानिबोधात् तेनोच्यते हेतुन बोधिसत्त्वः ॥ ७५ ॥

तत्र निष्पन्नबोधो नु कृतं । पदबोधो येन उचितमवनेव सति । गर्भानुबोधो येन सा
तुः कुक्षिमवक्रामति । क्रमदर्शने बोधो येन गर्भान्निष्क्रमणां कामपरिभोगं प्रवृत्त्यां
उक्तचर्यामभिसंबोधं च दर्शयति । भ्रंशसंशयहानिबोधो येन सर्वसंशयच्छेदाय
सत्त्वानां धर्मचक्रं प्रवर्तयति ॥

लाभोत्तापीधीसंस्थितश्च बोधात्तु बोधाप्रतिदेशकश्च । निर्ज
त्यवृद्धिर्हृतमानमानीत्यपक्वसंपक्रमति श्वधीमान् ॥ ८० ॥

अत्रैकादशविधेनातीतादिना बोधेन बोधिसत्त्वः परिशीयितः । तत्र लाभोत्तापी
धीसंस्थितश्चातीता नागत प्रसृत्यैव बोधैर्यथाक्रमं । बोधात्त्वयं बोधात् । अत्र बोधा
परतो परतो बोधादेतेनाध्यात्मिकवासुबोधं दर्शयति । प्रतिदेशको निर्जत्यवृद्धि रित्ति
त्योदारिकसूक्ष्मं । मानी हृतमानीति हृतप्रणीतं । अपक्वसंपक्रमति श्वेत इति
कं बोधं दर्शयति ॥

महायानसूत्रालंकारे उपाधिकारः समाप्तः॥

लिङ्गविभागे द्वौ श्लोकाः॥

अनुकम्पाप्रियारब्धानधीरतासक्तहस्तता॥ गंभीरसंधिनिर्माणा
लिङ्गान्मेतानिधीमतां॥ १ ॥ परिग्रहेऽधिसूक्त्या प्रावरेदं
यसंग्रहे॥ आशयाच्च प्रयोगाच्च विज्ञेयं लिङ्गपञ्चकं॥ २ ॥

तत्र प्रथमेन श्लोकेन पञ्चबोधिसत्त्वलिङ्गानि दर्शयति । द्वितीयेन तेषां कर्मसमा-
समंग्रहं च । तत्रा अनुकम्पा बोधिचित्तेन सत्त्वपरिश्रमार्थं प्रियारब्धानं सत्त्वानां तु
शासनाधिकुक्तिताभार्थं धीरता तु क्षारचर्यादिभिरखेदार्थं सक्तहस्तता गंभी-
रसंधिनिर्माणा च द्वयेन संग्रहार्थं मामिषेणा धर्मेणाचयधाक्रमं । एषां पञ्चा-
नां लिङ्गानां अनुकम्पा आशयतो वेदितव्याः । शेषाणि प्रयोगतः । गृहिप्रव्रजि-
तपक्षविभागे त्रयः श्लोकाः॥

बोधिसत्त्वा हि सततं भवन्तश्चक्रवर्तिनः॥ प्रकुर्वन्ति हि
सत्त्वार्थं गृहिणाः सर्वजन्तुसु॥ ३ ॥ आदानतत्त्वाप्रव्रज्या
धर्मतोयगता मरणा निदर्शिका च प्रव्रज्या धीमतां सर्वभू-
मिषु॥ ४ ॥ अप्रमेये रोगौ युक्तः पक्षः प्रव्रजितस्य तु॥
गृहिणो बोधिसत्त्वस्य यत्किं क्त्वा द्विदिष्यते॥ ५ ॥

एकेन श्लोकेन यादृशे गृहिपक्षे स्थितो बोधिसत्त्वः सत्त्वार्थं करोति तत्परिदीपि-
तं । द्वितीयेन यादृशे प्रव्रजितपक्षे । तत्र त्रिविधा प्रव्रज्या वेदितव्या । समादानत-
त्त्वा । निदर्शिका च निर्माणोः । तृतीयेन गृहिपक्षात् प्रव्रजितपक्षस्य परिदीपित-
अथाशयविभागे श्लोकप्रत्यासः॥

परत्रेष्टफलेच्छावक्ष्यमदृष्टाविहे वच॥ निर्वाणोच्छावधीराणां

सत्वेष्टाशयश्च्यते॥ अष्टदश्विधश्च सुविशुद्धः सर्वभूमिषु॥ ८ ॥

एतेन समासतः पञ्चविधोऽध्याशयः परिदीपितः। सुखाध्याशयः। परत्रेष्ट फले
हरिताध्याशयः। इहैव कुशलप्रवृत्तीच्छा निर्वाणोच्छा तदभ्याध्याशयश्चेति
नास्त्ववेदितव्यः। अष्टदश्विधोऽध्याशया अप्रविद्यानां। भूमिप्रविद्यानां। अवि
निवर्तनीयभूमिप्राप्तानां च यथाक्रमं वेदितव्याः। परिग्रहविभागेऽश्लोकः॥

प्रणिधानात्समाधिनादाधिपत्यात्परिग्रहः॥ गरा
स्य कर्मरात्वाच्च दीमतां सर्वभूमिषु॥ ७ ॥

चतुर्विधः सत्त्वपरिग्रहो बोधिसत्त्वानां प्रणिधानपरिग्रहो वेदितव्यो बोधिचित्तेन
सर्वसत्त्वपरिग्रहणान्। समन्विततापरिग्रह आत्मपरसमतातामात्मिसमय
काले। आधिपत्यपरिग्रहः स्वामिभूतस्य येषामसौ स्वामी। गरापरिकर्षणप
रिग्रहश्च शिष्यगणोपायनात्। उभयनिविभागेऽश्लोकः॥

कर्मणाश्चाधिपत्येन प्रणिधानस्य चापरा॥ समा
धेश्वविशुद्धस्य चोत्पत्तिर्धर्मतामता॥ ८ ॥

चतुर्विधा बोधिसत्त्वानामुपपत्तिः कर्माधिपत्येन यादिसुक्तिचर्या भूमिस्थितार
नां कर्मवशेनाभिप्रेतस्थानोपपत्तिः प्रणिधानवशेन याभूमिप्रविद्यानां सर्वसत्त्व
परिपाचनार्थं तिर्यंगादिहीनस्थानोपपत्तिः। समाध्याधिपत्येन याध्यानानि व्या
वर्त्य कामधातुपपत्तिः। विशुद्धाधिपत्येन यानिर्माणैर्लुब्धितभवनान्युपपत्ति
संदर्शनात्। विहारभूमिविभागे त्रिंशत्श्लोकाः॥

लक्षणासु प्रज्ञाद्विधात्कथं निष्पत्तिरिदं तः॥
निरुक्तेः प्राप्तिरश्चैव विहारो भूमिरेव च॥ ९ ॥

लक्षणाविभागमारभ्य पञ्चश्लोकाः॥

शून्यतापरमात्मस्य कर्मनाशो व्यवस्थितिः । विरुत्यासुरेवैर्ध्यानेनैव
 कामिनतः परं ॥ ततश्च बोधियक्षाणां संसारे परिणामना । विनात्मन
 तसंज्ञेन संसत्त्वानां परिपाचना ॥ ११ ॥ उपपन्नौ च संचिन्त्य संज्ञेन
 स्यान्नुरक्षणा ॥ एकाग्रन पथश्चिन्त्याऽनिमित्तैकानिकः पथः ॥ १२ ॥
 अनिमित्तेऽप्यनाभोगः क्षेत्रस्य च विशोधना ॥ सत्त्वपाकस्य निष्प
 तिर्जायते च ततः परं ॥ १३ ॥ समाधिधारणां च बोधे श्रद्धे
 विशुद्धता ॥ एतस्माच्च व्यवस्थानादित्येयं भूमिलक्षणां ॥ १४ ॥

एकादशविहारा एकादशभूमयः । तेषां लक्षणां प्रथमायां भूमौ परमशून्यता
 भिसमयो लक्षणां उक्तलधर्मनैरात्म्याभिसमयात् । द्वितीयायां कर्मणा मविप्र
 रणाश व्यवस्थानं कुरुता कुरुता कर्मपथ तत्फलं वैचित्र्यज्ञानात् । तृतीयाया
 सातिशयसुरेवैर्बोधि सत्त्वध्याने विरुत्या परिहीनस्यैव तेभ्यः कामवानां उपप
 तिः । चतुर्थ्यां बोधियक्षवक्तुलविहारिणोऽपि बोधियक्षाणां संसारे परिणाम
 ना । पञ्चम्यां चतुर्थस्य सत्त्ववक्तुलविहारितया विनात्मनश्चिन्त्यसंज्ञेन सं
 त्वानां परिपाचनायां नानाशास्त्रशिल्पप्रणयनात् । षष्ठ्यां प्रतीत्यसमुत्पादवक्तु
 लविहारितया संचिन्त्य भवोपपन्नौ तत्र संज्ञेन स्यान्नुरक्षणा । सप्तम्यां मिश्रोप
 मिश्रत्वेनैकाग्रन पथस्याष्टमस्य विहारस्य श्लिष्टानिमित्तकैकानिको मा
 र्गः । अष्टम्यां अनिमित्तेऽप्यनाभोगे निरभि संस्कारानिमित्तविहारित्याहुर्क्षेत्र
 परिशोधनाच्च । नवम्यां प्रति संविद्विज्ञितया सत्त्वपरिपाकनिष्पत्तिः सर्वाकार
 रिपावनसामर्थ्यात् । दशम्यां समाधिसुखानां च विशुद्धता । एकादश्यां उक्त भू
 मौ बोधिविशुद्धता लक्षणां सर्वज्ञेयवरणग्रहणात् । भूमिष्वेव उक्तलविभाग
 मारभ्य द्वौ श्लोको ॥

विशुद्धदृष्टिः सुविशुद्धशीलः समाहितो धर्मविभूतमानः ॥

संतानसंलेशविशुद्धिभेदे निर्माणा एक क्षणालम्बुद्धिः ॥ १५ ॥ उ
पेक्षकः क्षेत्रविशोधकश्च स्यात्सत्त्वपाके कुशलो मर्हति ॥ संपूर्णा
कायश्च निदर्शने च शक्नो अभिषिक्तः खलु बोधिसत्त्वः ॥ १६ ॥

दशसुभूमिषु दशबोधिसत्त्वव्यवस्थायाम्ने । प्रथमायां विशुद्धिः उज्ज्वलधर्मद
ष्टि प्रतिपक्षज्ञानताभात् । द्वितीयायां सुविशुद्धशीलः सूक्ष्मापत्तिस्खलितसमु
दाचारस्याप्यभावात् । तृतीयायां समाहितो भवत्यनुनयान समाधिनाभात् । च
तुर्थ्यां धर्मविभूतमानः सूत्रादिधर्मनानात्वमानस्य विभूतत्वात् । पञ्चम्यां संतान
भेदे निर्माणो दशभिस्त्रिंशद्विनाशयविशुद्धिसमताभिः सर्वसंतानसमताप्रवेशात् ।
षष्ठ्यां संलेशव्यवदानभेदे निर्माणाः प्रतीत्यसमुत्पादतथत्वावज्ज्ञाविहरितया
कृत्स्नशुक्लपक्षाभ्यां तथतायाः संलेशव्यवदानादर्शनात् । प्रकृतिविशुद्धितामु
पादाय । सप्तम्यामेकचित्तक्षणालम्बुद्धिनिर्निमित्तविहरसामर्थ्यात् । प्रतिपक्ष
ज्ञानसप्तत्रिंशद्विषयक्षभावनातः । अष्टम्यामुपेक्षकः क्षेत्रविशोधकश्चानाभोग
निर्निमित्तविहरित्वा दुर्मिश्रोपमिश्रप्रयोगतश्चा विनिवर्तनीयभूमिप्रविष्टे बोधि
सत्त्वेः नवम्यां सत्त्वपरिपाककुशलः पूर्ववत् । दशम्यां बोधिसत्त्वभूमौ बोधिसत्त्वो
मर्हति कश्च व्यवस्थायते महाभिज्ञानाभात् । संपूर्णाधर्मकायश्चा प्रमारा समा
धिधारणामुखस्फुरणादाश्रयस्य निदर्शने च शक्नो व्यवस्थायते सुषितभवन्
वासादिनिर्माणानि दर्शनात् । अभिषिक्तश्च बुद्धत्वे सर्वबुद्धेभ्यस्तत्राभिषेकताभा
त् । शिक्षाव्यवस्थानमारभ्य पञ्चश्लोकाः ॥

धर्मतां प्रतिविध्यै ह अविशालेऽनुशिखरो ॥ अविचिन्तेऽप्यधिप्र
ज्ञे प्रज्ञातु ह्यगोचरा ॥ १७ ॥ धर्मतत्त्वं तदज्ञानज्ञानाग्राह्यनिरे
वच ॥ प्रज्ञाया गोचरसत्त्वाद्बुद्धिभूमौ न व्यवस्थितिः ॥ १८ ॥ शि
क्षाणां भावनायाश्च फलमन्यच्चतुर्विधं ॥ अनिमित्तसंस्कारो

निरारः प्रथमं फलं ॥ १५ ॥ सर्वानभि संस्कारो द्वितीयं फलमिष्यते ॥

क्षेत्रशुद्धिश्च सत्त्वानां माकनिष्पत्तिरेव च ॥ २० ॥ समाधिधारणीनां च

निष्पत्तिः परमं फलं ॥ चतुर्विधं फलं तेन चतुर्भूमि समाश्रितं ॥ २१ ॥

प्रथमायां भूमौ धर्मतां प्रति विधेः द्वितीयायामधि शीलं शिक्षते तृतीयायामधि चित्तं चतुर्थीयं धर्माघटी अधि प्रज्ञं । बोधिपक्षमं गृहीता हि प्रज्ञा चतुर्था भूमौ । सा उपनयनीया भूमिद्वये । इयं उपनयनं चतुः शतं सत्त्वं तदज्ञानतानादिका च वृत्तिरनुतोमः प्रज्ञा स मुत्पादः । तदज्ञानादिका हि वृत्तिरविद्यादिका । तज्ज्ञानादिका च वृत्तिर्विद्यादिका । तस्मात् भूमिद्वये ऽप्यधि प्रज्ञा व्यवस्थानं । अतः परं चतुर्विधं शिक्षा फलं चतुर्भूमि समाश्रितं वेदितव्यं यथाक्रमं । तत्र द्वितीयं फलं सर्वानभिनिमिनां निरारो ऽनभि संस्कारः क्षेत्रपरिशुद्धिश्च वेदितव्यं । शेषं गतार्थं । स्कन्ध व्यवस्थानमारभ्य द्वौ श्लोको ॥

धर्मतां प्रति विधेः शीलं स्कन्धस्य शोधना ॥ समाधि प्रज्ञा स्कन्धस्य तन्त्र

ध्वं विशेषधना ॥ २२ ॥ विमुक्तिमुक्तिज्ञानस्य तदन्यासु विशेषधना ॥ च

तुर्विधा रावरणात् प्रतिष्ठाता तु तेरपि ॥ २३ ॥

तदन्यास इति सप्तम्यायावद् बुद्धभूमावुभयोर्विमुक्तिमुक्तिज्ञानयोर्विशोधना । सा उपनयनीयमुक्तिश्चतुर्विधफलावरणाच्च वेदितव्या । प्रतिष्ठातावरणाच्च बुद्धभूमौ । ये मानिषां ते ये च निरुन्मते बुद्धानां तद्विमोक्षाप्रतिरुतं ज्ञानं शेषं गतार्थं । निष्पत्ति व्यवस्थानमारभ्य त्रयः श्लोकाः ॥

अनिष्पन्नाश्च निष्पन्ना विज्ञेयाः सर्वभूमयः ॥ निष्पन्ना अप्यनिष्पन्ना नि

ष्पन्नाश्च उपनयनाः ॥ २४ ॥ निष्पत्तिर्विज्ञेया यथा व्यवस्थानमननिका

रेणा ॥ तत्कल्पनतात्ताना दविकल्पनमावतस्यैव ॥ २५ ॥ भावना अ

पि निष्पत्ति रचिन्त्यं सर्वभूमिषु ॥ प्रत्यात्मवेदनीयत्वात् बुद्धानां विष

यादपि ॥ २६ ॥

नन्नाधिसुक्तिचर्याभूमिरनिष्पन्ना। शेषानिष्पन्ना इत्येताः सर्वभूमयः। निष्पन्ना अपि पुनः
 सप्तानिष्पन्नाः। शेषानिष्पन्ना निरभिसंस्कारवाहत्वात्। यत्पुनः प्रसूदितादि भूमिनिष्पन्ना
 पूर्वमुक्ता तत्र निष्पत्तिर्यथा व्यवस्थापित भूमिमनसिकारिणा। तस्य भूमि व्यवस्थानस्य
 कल्पना मात्रज्ञानात् तदविकल्पना च वेदितव्या। यदा तद्भूमि व्यवस्थानं कल्पना मात्रं जा
 नीते। तदपि च कल्पना मात्रं न विकल्पयत्वेन ग्राह्य ग्राहका विकल्पज्ञानलाभाद्भूमिपरि
 निष्पत्तिरुक्ता भवति। अपिरद्वयभूमीनां भावना च निष्पत्तिश्चोभयमवित्त्वं सर्वभूमिषु।
 तथा हि तद्बोधिसत्त्वानां प्रत्यात्मवेदनीयं बुद्धानां च विषयो नाप्येषां भूमिप्रतिबिम्बस्य लिङ्ग
 विभागमारभ्य द्वौ श्लोको ॥

अधिसुक्तिर्हि सर्वत्र सा लोका लिङ्गमिष्यते ॥ अनीतत्वं मदीनत्वं
 परप्रत्ययात्मना ॥ २७ ॥ प्रतिवेक्षश्च सर्वत्र सर्वत्र समचित्तता
 अनया पुन योपायज्ञानं मरुतजन्म च ॥ २८ ॥

एतद्भूमिप्रविष्टस्य बोधिसत्त्वस्य दशविधं लिङ्गं सर्वसुभूमिषु वेदितव्यं। यां भूमिं प्रविष्ट
 सत्र सा लोको यां न प्रविष्ट स तत्राधिसुक्तिरित्येतदेकं लिङ्गं। अनीतत्वं परमोदारगभीर
 धर्मेण। अदीनत्वं उक्तरचर्यासु। अपरप्रत्ययत्वं स्वर्णाभूमौ। सर्वभूमिप्रतिवेक्षश्च त
 दभिनिर्हरकोशल्यत्रः सर्वसत्त्वेष्टात्मसमचित्तता। अनेयावर्णावर्णाशब्दभ्यां। अनय
 नयश्चक्रवर्तीत्यादिसंपत्तिषु। उपायकोशल्यमनुपलभ्य सत्त्वबुद्धयोपायज्ञानात्।
 बुद्धयर्षमरुतलेषु नोत्पत्तिः सर्वकालनिमित्तानि अपराशिलिङ्गानि बोधिसत्त्वस्य। भू
 मिषु पारमितालाभं लिङ्गं विभागे द्वौ श्लोको ॥

नाच्छ्रयोपचलश्च ह्रस्वहृदयो नक्तो धनो नालसो नामैत्री कद्वराश
 योन ऊमतिः कल्पैर्विकल्पैर्हतः ॥ नो विज्ञप्रिमतिः सखैर्न चरुतोऽखै
 र्न बावर्तते सत्यमिन्नसपाश्रितः ॥ अतपरः पूजापरः स्थलरि ॥ २९ ॥
 सर्वपुरुषसु च यंसु निष्ठं लं कृत्यान् साधारणं संवो धौ परिणाम

यत्परहृयोत्पन्नमोपायविन् । जातः स्वायतने सदक्षभकरः तीव्र
 त्वभिज्ञागुरोः सर्वेषां परिस्थितेशानिधिर्ज्ञेयः स दुष्टात्मजः ॥ १० ॥

दशपारमितालाभिर्नो बोधिसत्त्वस्य बोधशविधं लिङ्गं दर्शयति । बोधशविधं लिङ्गं स
 दशपारमिता प्रतिपत्तिं हृन्नेनाविरहितत्वं । यद्दशपारमिता विपुलैश्चरितं प्रतिपत्तिं
 अन्यथा न मनसिकारेणाविक्षिप्रता । संपत्तिस्तु खेस्य सक्तता । विपत्तिः उकारवर्णाः
 खेः प्रयोगानि वर्तिता । कल्पसामिन्नाश्रयः । श्रुतपरत्वं । शालू पूजापरत्वं । सम्यक्परि
 णामना उपायकोशस्य पारमितया । स्वायतनोपपत्तिः प्रणिधानपारमितया उद्भवो
 धिसत्त्वाविरहितस्थानोपपत्तेः । सदक्षभकरत्वे बलपारमितया न द्विषधर्माववकि
 रणान् । अभिज्ञागुराविक्रीडनं च ज्ञानपारमितया । तत्र मैत्री व्यापादप्रतिपक्षः । उ
 खोपसंहाराशयः । करुणाविहिंसा प्रतिपक्षोक्तुः स्वायगमाशयः । स्वभावकल्पनं क
 ल्पः । विशेषकल्पनं विकल्पो वेदितव्यः । तत्रैवानुशंसविभागे श्लोकः ॥

शमथे विपश्यनायां च द्वयपञ्चात्मको मतः ॥ धीम
 तामनुशंसो हि सर्वथा सर्वभूमिषु ॥ ११ ॥

तत्रैव पारमितालाभे सर्वभूमिषु बोधिसत्त्वानां सर्वप्रकारोऽनुशंसः । पञ्चविधो वे
 दितव्यः । प्रतिक्षरां सर्वदौषु व्याश्रयं ज्ञायति । नानात्वसंज्ञाविगतिं च धर्मांशमपि
 प्रतिबलभते । अपरिच्छिन्नाकारं च सर्वतोऽप्रमाणं धर्मावभासं संजानीते । अदिक
 ल्पितानि चास्य विशिष्टाभागीयानि निमित्तानि सज्जदाचरन्ति । धर्मकायपरिपूरि
 निष्पन्नमेव उन्नराउन्नतरं हेतुसंपरिग्रहं करोति । तत्र प्रथमद्वितीयौ शमथपक्षौ
 वेदितव्यौ तृतीयचतुर्थौ विपश्यनापक्षौ । शेषसु भयपक्षौ । भूमिनिरुक्तिविभागे नव
 श्लोकाः ॥

पश्यता बोधिमासन्नां सत्त्वार्थस्य च साधनं ॥ तीव्रत
 त्वयने मोक्षो सुदिता तेन कथ्यते ॥ १२ ॥

अत्रनकिञ्चिद्व्यवयं ।

दोः शील्पभोगैवैमत्या क्षिप्तताभूमिरुच्यते ।

दोः शील्पमलस्यान्ययानमनसिकारमनस्य चातिक्त्वाक्षिप्तते सुच्यते । तस्मान्न ह्यस्मा
भिल्लत्वाभिनिर्हरे सर्वाकारपरिशीधनाभिनिर्हार एवयोगः करणीय इति वचनात् ॥

महाधर्मावभासस्य करणाच्च प्रभाकरा ॥ ३३ ॥

तथाहितम्यासमाधिवत्तेनाप्रमारा धर्मपर्येषणधारणात् महान्तं धर्मावभासं परेभाक
रोति ॥

अर्चिर्भूतायतोधर्मा बोधिमक्षाः प्रसरुकाः ॥ अर्चिम्

तीतितयोगा त्ताभूमिर्द्वयकारुतः ॥ ३४ ॥

साहिबोधिपक्षात्मिका प्रज्ञा इयदहन प्रत्युपस्थानात् संवाङ्मयेन इयं पुनः केशा
वरणां ज्ञेयावरणां चात्र वेदितव्यं ॥

मन्वानां परियाकश्च स्वचिन्त्यचरधरा ॥ धीमहि

जीयते दुःखं दुर्जयातेन कथ्यते ॥ ३५ ॥

तत्र मन्वपरियाकाभिमुखोऽपि न संति श्रपते । सत्त्वविप्रतिपत्त्या ततोभयं दुःखं तत्त्वा
दुर्जयं ॥

आभिमुख्योदयस्येह संसारस्यापि निवृत्तेः ॥ उक्तास्तु

भिमुखी भूमिः प्रज्ञा पारमिता भ्रमात् ॥ ३६ ॥

साहिप्रज्ञा पारमिता भ्रमेण निर्वाणसंसारयोरप्रतिष्ठानात् संसारनिर्वाणयोरभिमु
खी ॥

एकायनपथभ्रष्टा भूमिर्दुर्गमामता ॥

एकायनपथः पूर्वनिर्दिष्टस्तु प्रक्षिप्तत्वाद्दुर्गता भवति प्रयोगपर्यन्तगमनात् ॥

द्वयसंज्ञाविचलनादचलाचनिरुच्यते ॥ ३७ ॥

वाभ्यामंज्ञाभ्यां अविचलनात् । निमित्तसंज्ञया अनिमित्ताभोगसंज्ञया च ॥

प्रतिसंविन्नमिति साधुत्वाद्भूमिः साधुमतीमता ॥

प्रतिसंविन्नमिति साधुत्वादिति प्रधानत्वात् ॥

धर्मनेष्टाद्वयव्याप्तिर्धर्माकाशस्यमेघवत् ॥ ३८ ॥

द्वयव्याप्तेरिति समाधिसुखधारणासुख व्यापनान्मेघेनेवाकाशस्थानीयस्याश्रम
संनिविष्टस्य भूतधर्मस्य धर्मनेष्टेऽनुच्यते ॥

विविधेष्टभनिर्हरित्याविहरणात्सदा ॥ सर्वत्र

बोधिसत्त्वानां विहारभूमयोमताः ॥ ३९ ॥

विविधकृशलाभिनिर्हरनिमित्तं सदा सर्वत्र रत्याविहरणा बोधिसत्त्वानां भूमयोऽपि
राशसुच्यते ॥

भूयोभूयोऽमितास्वास्तुर्ध्वगमनयोगतः ॥ भूतामि

ताभयार्थाय तद्यवेष्टाहिभूमयः ॥ ४० ॥

भूयोभूयोऽमितास्वास्तुर्ध्वगमनयोगाद्भूतामिताभयार्थाय तद्यवेष्टाः पुनर्भूमयः
उच्यन्ते । अमितास्विति दशसुभूमिषु एकस्याप्रमाणात्वात् । तुर्ध्वगमनयोगादिति
उपरिभूमिगमनयोगात् । भूतामिताभयार्थमित्यमितानां भूतानां भयप्रहरणार्थं । प्रा
प्तिविहारेऽश्लोकः ॥

भूमिताभेऽधिसुक्तेष्वचरितेष्ववर्तनात् । प्रति

वेष्टाच्चभूतानां निष्यत्तेष्वचरतिर्विधः ॥ ४१ ॥

चरतिर्विधो भूमीनां लाभः । अधिसुक्तिताभो यथोक्ताधिसुक्तिताऽधिसुक्तिचर्याभेदो

चरितलाभोदशसु धर्मचरितेषु वर्तनान्नस्यामेव परमार्थलाभः परमार्थप्रतिवेध
तोभूमिप्रवेशे निष्पन्नितोभश्चादिनिवर्तनीयभूमिप्रवेशे। चर्याविभागे श्लोकः।
ह्यादः॥

महायानेऽधिसुक्तानां हीनयाने च देहिनां ॥ द्वयोरावर्जनार्थं
विनयाय च देशिताः। चर्याश्च तस्मादीराणां यथासूत्रानुसारतः॥ ४२॥

तत्र पण्डिताचार्या महायानाधिसुक्तानामर्थं देशिता। बोधियस्तु चर्या श्रावकप्रत्ये
कस्य च यानाधिसुक्तानां। अभिज्ञाचार्या द्वयोरेपि महायान हीनयानाधिसुक्तयोः प्रभा
वेणावर्जनार्थं। सत्त्वपरिप्राकचर्या द्वयोरेव परिप्राचनार्थं। परिप्राचनं सूत्रविनय
नं। उद्देशराविभागे बहवः श्लोकाः। अग्रमाराविभागे तु द्वौ श्लोकौ तत्र मारस्यैकः॥

अतः कम्पकसत्त्वेषु संयोगविगमाशयः। अविमो-

गाशयसौख्यहिताशयनमोऽस्तुते॥ ४३॥

अतः कम्पकसत्त्वेषु हितसुखाशयत्वेन संदर्शितं। सुखाशयत्वं पुनः सुखसंयो
गसुखाशयत्वेन भेदः। सुखवियोगाशयत्वेन च क्लृप्त्या। सुखावियोगाशयत्वेन च
सुदितया। हिताशयतमुपेक्षया। सा पुनर्निःसंक्षेपाशयलाभरागावेदितव्या वि
माश्राभिश्चायतन क्लृप्तायतनविभागे श्लोकः॥

सर्वावरणानिर्मुक्त सर्वलोकानिर्मुक्तने। हा

नेन ज्ञेयं व्याघ्रं ते सुक्तचित्तनमोऽस्तुते॥ ४४॥

अत्राविमोक्षविशेषं भगवतः सर्वलोकज्ञेयावरणानिर्मुक्ततया दर्शयति। अभि
श्रायतनविशेषं सर्वलोकानिर्मुक्तत्वेन। स्वचिन्तवशावर्तनाद्यपेक्षालम्बननिर्माणा
परिणामनता धिक्कानतः। क्लृप्तायतनविशेषं सर्वज्ञेयज्ञानाव्याघाततः। अतस्तु
वाविमोक्षादिगुणाविपक्षसुक्तत्वात् सुक्तचित्तः। अरणाविभागे श्लोकः॥

अज्ञेयं सर्वसत्त्वानां सर्वलोकेशविनाशकः॥

केशप्रहरकक्षिष्टसाठ कौशानमोऽसुते ॥ ४५ ॥

अत्रारणाविशेषं भगवतः सर्वसत्त्वकेशविनयनाऽन्यादितकेशविनयनकेशा
प्रतियक्षविधानात् क्लिष्टजनानुकम्पया संदर्शयति। अन्येस्वरणाविहारिणः सत्त्वा
नां कल्पविदेव न दातुमनस्य केशस्योत्पत्तिप्रत्ययमात्रं प्रतिहरन्ति। नतु केशव
नाना दपनमन्ति। प्रणिधिज्ञानविशेषे श्लोकः॥

अनाभोगनिरासङ्गः अव्याघातसमाहितः सदै
व सर्वप्रश्नानां विसर्जकनमोऽसुते ॥ ४६ ॥

अत्र मन्त्रभिराकारैः प्रणिधिज्ञानविशेषं भगवतः संदर्शयति। अनाभोगसंख
रवीभावतः। असक्तिसंमुखीभावतः। सर्वज्ञेयाव्याघाततः। सदासमाहितत्वतः। स
र्वसंशयच्छेदनतश्च सत्त्वानां। अन्येहि प्रणिधिज्ञानटाभिना नानाभोगान्प्रणि
धाय प्रणिधिज्ञानं संमुखीकुर्वन्ति। नचासक्तं समापन्ति प्रवेशापेक्षत्वात्। नचा
व्याहृतं प्रदेशज्ञानात्। नचसदासमाहिता भवन्ति। नच सर्वसंशयांश्छिन्दन्ति। प्र
तिसंविद्धिमागे श्लोकः॥

आश्रयेऽभाश्रिते देशे वाक्प्रेक्षानिचदेशिके। अव्या
हृतमतेनित्यं सुदेशिकनमोऽसुते ॥ ४७ ॥

अत्र समाश्रितो यच्च देश्यते येन च देश्यते तत्र नित्यमव्याहृतमतिवेन भगवत
श्वतस्त्रः प्रतिसंविदो देशिताः। तत्र ह्ययं देश्यते आश्रयश्च धर्मः। तदाश्रितश्चार्थः
ह्येन देश्यते वाचा ज्ञानेन च। सुदेशिकत्वेन तासां कर्म संदर्शितं। अभिज्ञाविभा
गे श्लोकः॥

उपेत्य वचनैस्तेषां च रिक्त आगतौ गतौ॥ निःसा

रे चैव सत्त्वानां स्वववादनमोऽसुते ॥ ४८ ॥

अत्र यद्विरभिज्ञाभिः सम्पगववादात्वं भगवतो दर्शितं। उपेत्य विनेयसकाशम्

अभिज्ञया त्रिषां भाषया दिव्यश्रोत्राभिज्ञया चित्तचरित्रं ज्ञाना वेतः पर्यायभि
 ज्ञया यथापूर्वज्ञादिहा गतिर्यथा चापरान्ते गतिर्यथा च संसारान्निःसरणात्तत्रा
 ववादं ददात्यवशिष्टाभिलिखन्ति भिरभिज्ञाभिर्यथाक्रमं तत्क्षणानुबन्धनविभागे
 श्लोकः ॥

सत्पौरुषं प्रपद्यन्नेत्वा दृष्ट्वा सर्वदेहिनः ॥ ४४ ॥

मात्रात्प्रसादस्य विधायकनमोऽस्तुते ॥ ४५ ॥

अत्र तत्क्षणानुबन्धनानां भगवन्निमग्नपुरुषत्वसंप्रत्ययेन दर्शनमात्रात्परोषां
 प्रसादजनकत्वं कर्मसंदर्शितं । परिशुद्धिविभागे श्लोकः ॥

आदानस्थानसंन्यागनिर्माणापरिणामने ॥ समा

धिज्ञानवशितामनु प्राप्नुनमोऽस्तुते ॥ ५० ॥

अत्र भगवत्पञ्चविधया वशितया सर्वाकाराश्चतस्रः परिशुद्धयः परिदीपिताः ।
 आश्रयपरिशुद्धिरात्मभावस्यादानस्थानत्यागवशितया । आलम्बनपरिशुद्धिर्नि
 र्माणापरिणामनवशितया । चित्तपरिशुद्धिः सर्वाकारसमाधिवशितया । प्रज्ञा प
 रिशुद्धिः सर्वाकारज्ञानवशितया । वदविभागे श्लोकः ॥

उपाये शरणाश्रद्धौ सत्त्वानां विप्रवादने ॥ मरुया

ने च निर्यासो मारभञ्जनमोऽस्तुते ॥ ५१ ॥

अत्र चतुश्चर्पेण सत्त्वानां विप्रवादनाय मारो यत्नः प्रवृत्तत्वेन भगवतो दशानां
 वलानां कर्मसंदर्शितं । यदुत्तुङ्गगतिर्गतिगमनाद्युपायविप्रवादने । अशरणा
 देवादिषु शरणाविप्रवादने । साश्रवश्रद्धिमत्त्रिणाश्रद्धिविप्रवादने । मरुयाननिर्या
 साविप्रवादने च । स्थानास्थानज्ञानवदेन हि भगवान् प्रथमेऽर्पे मारभञ्जके वि
 दितव्यः । कर्मविपाकज्ञानवदेन द्वितीये । ध्यानविमोक्षसमाधिसमापत्तिज्ञान

बलेन तृतीय। इन्द्रियपरापरत्वादि ज्ञानबलेन चतुर्थे। हीनानां प्रियादीनि कर्ज
यित्वा श्रेष्ठसंनियोजनात्। वैशारद्यविभागे श्लोकः॥

ज्ञानप्रहरानिर्यासा विघ्नकारकदेशिकः॥

स्वपराधेऽन्यतीर्थानां निराधृष्यनमोऽस्तुते॥ ५२ ॥

अत्र ज्ञानप्रहराकारकत्वेन स्वार्थे। निर्यासाविघ्नदेशिकत्वेन च परार्थे। निराधृ
ष्यत्वादन्यतीर्थे भगवतो यथाक्रमं चतुर्विधं वैशारद्यमुक्तावितं। आरक्षत्पुण्या
नक्तिभागे श्लोकः॥

विगृह्यवक्तापर्यस्तु इयमं श्लोकवर्जितानि

रक्षअसंमोष गराकर्षणमोऽस्तुते॥ ५३ ॥

अनेन त्रीणपरभाषिणी त्रीणि च स्मृत्युपस्थानानि भगवतः परिदीपितानि तेषां च कर्म
गणपरिकर्मकत्वं तैर्हि यथाक्रमं विगृह्यवक्ता च भवति पर्यस्तु निराधृष्यत्वात्। इय
मं श्लोकवर्जितं श्वातनयप्रतिद्याभावात्संमोषतया सदाभूयस्थितस्मृतिव्याप्त्या
समुद्घातविभागे श्लोकः॥

चारे विहारे सर्वत्र नात्मसर्वज्ञचेष्टितं॥ सर्वदा

तत्र सर्वज्ञ भूतार्थिकनमोऽस्तुते॥ ५४ ॥

अनेन चारे विहारे वा सर्वत्र सर्वदा वा सर्वज्ञचेष्टितया भावात् भगवतः सर्वज्ञे श
वासना समुद्घातपरिदीपितः। असर्वज्ञो हि क्षीणज्ञे शोऽप्यसमुद्घातितत्वात् वा
सनाया एकदा भ्रान्तिन हस्तिना सार्द्धं समागच्छति भ्रान्तेन रूपेणेवमादिक सर्वज्ञ
चेष्टितं करोति। यथोक्तं माण्डूक्यसूत्रे। तच्च भगवतो भूतार्थ सर्वज्ञत्वं नास्ति। असंमो
षतविभागे श्लोकः॥

सर्वसत्त्वार्थकल्पेण कालत्वं नातिवर्तते॥ अथ

अक्षयसततमसंमोषनमोऽस्तुते॥ ५५ ॥

अनेन यस्य सत्त्वस्य योऽर्थः करणीयो यस्मिन्काले तत्कालानतिवर्तनात् अवश्यं कृतं
सदा भगवत इत्यसंमोषधर्मत्वं स्वभावतः कर्मतश्च संदर्शितं। महाकुरुणा विभागे
श्लोकः॥

सर्वलोकमैहोरात्रं यद्वृत्तः प्रत्यवेक्षते॥ महा
कुरुणा युक्तहिताशयनमोऽस्तुते॥ ५८॥

अत्र महाकुरुणा भगवतः कर्मतः स्वभावतश्च परिदीपिता। महाकुरुणाया हि भग
वान् यद्वृत्तं रात्रिर्दिवेन लोकं प्रत्यवेक्षते कोक्षयते कोवर्द्धते इत्येवमादि। तथा
गाच्च भगवान् सर्वसत्त्वेषु नित्यं हिताशयः। आवेशिकं रात्रिभागे श्लोकः॥

चारेणाधिगमेनापि ज्ञानेनापि च कर्मणा॥ स
र्वश्रावकप्रत्येककुक्षेत्तमनमोऽस्तुते॥ ५९॥

अत्र चारसंगृहीतेः यद्भिरावेशिकैर्बुद्धधर्मैः अधिगमसंगृहीतेः प्रज्ञैः। ज्ञानसंगृ
हीतेः स्त्रिभिः। कर्मसंगृहीतेः त्रिभिः। तदन्यसत्त्वोत्तमानामपि श्रावकप्रत्येककुक्षेत्तम
ननिकाउत्तमत्वेन सर्वसत्त्वोत्तमत्वं भगवतः परिदीपितं। तत्र नास्ति तत्प्रागतस्य सब
लितं। नास्ति रचितं। नास्ति कृषिता स्मृतिः। नास्ति समाहितं चित्तं। नास्ति नानात्वसंज्ञा
नात्प्राप्तिसंख्या योपेक्षेति चारसंगृहीताः यद्विशिष्टा बुद्धधर्मा ये बुद्धस्यैव संबन्धि
नो न्येयं। नास्ति ह्यन्यपरिहारी नास्ति वीर्यस्य नित्यसमाधिप्रज्ञाविमुक्तिपरिरुक्ति
रित्याधिगमसंगृहीताः यद्। अतीतेऽक्षनिर्वाणतस्यासङ्गमप्रतिहतज्ञाने। अना
गतेऽक्षुत्पन्नेऽक्षनिर्वाणतस्यासङ्गमप्रतिहतज्ञानमिति ज्ञानसंगृहीताश्च यः।
सर्वतत्प्रागतस्य कामकर्मज्ञानपूर्वगमं ज्ञानात् परिवर्ति। सर्ववाक्कर्म सर्वमनस्क
मिति कर्मसंगृहीताश्च यः। सर्वाकारज्ञानविभागे श्लोकः॥

त्रिभिः कार्यमहबोधिसर्वाकारात्प्रागतः॥
सर्वत्र सर्वसत्त्वानां कोऽसादिदनमोऽस्तुते॥ ५८॥

अनेन त्रिभिः कार्यैः सर्वकारबोध्यगमत्वात् सर्वज्ञेयसर्वाकारज्ञानाच्च सर्वाकारज्ञानाभगवतः परिदीपिता। त्रयः कायास्वाभाविकः सांभोगिकेनेर्भाषिकश्च। सर्वज्ञेयसर्वाकारज्ञानं पुनरत्र सर्वसत्त्वानां देवमनुष्यादीनां सर्वसंशयच्छेदेन कर्मज्ञाननिर्दिष्टं। पारमितापरिपूरिविभागेऽश्लोकः॥

निरवग्रहनिर्दोष निष्कालुष्यानवस्थितः॥ अनिदुः
भयसर्वधर्मेषु निष्प्रपञ्चनमोऽस्तुते॥ ५५ ॥

अनेन सकलषट्पारमिताविषयनिर्मुक्ततया षट्पारमितापरिपूरिभगवत उद्भाविता। तत्रानवग्रहत्वं भोगनिराग्रहत्वाद्देदितव्यं। निर्दोषत्वं निर्मलकायारिकर्मत्वात्। निष्कालुष्यत्वं तोकधर्मदुःखाभ्यां विना कलुषीकरणात्। अनवस्थितत्वमस्य वरणाभावाद्भिन्नमानवस्थानात्। अनिदुःस्वप्नत्वमविक्षेपान्। निष्प्रपञ्चत्वं सर्वविकल्पप्रपञ्चासमुदाचारात्। बुद्धलक्षणाविभागेऽश्लोकौ॥

निष्प्रपञ्चपरमार्थोऽसि सर्वभूमिविनिःसृतः॥ सर्वसत्त्वयतां प्राप्ताः
सर्वसत्त्वविमोचकः॥ ५६ ॥ अक्षयैरसंमैर्बुक्ताः शरीरे लोकेषु
दृश्यते॥ मण्डलेष्वप्यदृश्यश्च सर्वथा देवमानुषैः॥ ५७ ॥

अत्र प्रज्ञाः स्वभावहेतुफलकर्मयोगवृत्त्यर्थेर्बुद्धलक्षणां परिदीपिता। तत्र विषयज्ञानपतानि व्यन्तः परमार्थः। सच बुद्धानां स्वभावः। सर्वबोधिसत्त्वभूमिनिर्णीतत्वं हेतुः। सर्वसत्त्वयतां प्राप्तात्वं फलं। सर्वसत्त्वविमोचकत्वं कर्म। अक्षया समुत्पात्तं योगः। नानालोकभातुषु दृश्यमानता निर्नाराकायेन पर्वन्मण्डलेष्वपि दृश्यमानता सांभोगिकेन कायेन। सर्वथा चादृश्यमानता धर्मकायेनेति त्रिविधा प्रभेदवृत्तिरिति॥

महायानसूत्रालंकारिषु व्यवदानसमयमहाबोधि

सत्त्वभाषिते चर्याप्रतिष्ठाकारोनामैक
विंशतिनमोऽधिकारः॥ २१ ॥ ॥

समाप्रश्च महायानसूत्रालंकारः इति॥ ॥ ॥